

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Jan Řimnáč

**„My však chceme růsti.“ Podoby a proměny československého
zahraničního obchodu v letech 1918-1922.**

„The state of Czechoslovakia wants to grow.“ Forms and transformations of
czechoslovak foreign trade 1918-1922.

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

Ústav českých dějin

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou prací vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. května 2024

.....

Jan Řimnáč

Poděkování:

Poděkování na tomto místě by si zasloužila celá řada osob. Ať už by se jednalo o mé přátele, kteří vždy naslouchali mému únavnému vyprávění o chystané práci nebo o mé ctěné kolegy, jenž mi nikdy neváhali poskytnout radu a nabídnout pomoc. Poděkování patří také mé rodině a nejbližším, kteří mi vždy vyjádřili podporu.

Práce by jistě nevznikla bez pomoci a ochoty zaměstnanců archivů. Po celou dobu výzkumu jsem se setkával s milou spoluprací. Nejvíce si toho cením u archivářů Národního technického muzea, za to, jaký přístup mi umožnili a za živé debaty s nimi.

To největší poděkování ale patří doc. PhDr. Jana Čechurová, PhD. za její čas, inspirativní rady a připomínky a celkově ochotný a trpělivý přístup při vedení této diplomové práce.

Klíčová slova:

Celní politika, hospodářské sblížení, Komise pro zahraniční obchod, obchodní politika, první republika, Úřad pro zahraniční obchod, zahraniční obchod

Key words:

Customs policy, economic rapprochement, Commission of Foreign Trade, commerce policy, First Czechoslovak Republic, Office of Foreign Trade, foreign trade

Abstrakt:

V předkládané práci bych se chtěl zabývat vývojem zahraničního obchodu v prvních letech samostatného československého státu. Export různých domácích výrobků a produktů hrál v moderních dějinách našeho státu vždy důležitou roli – od průmyslové revoluce, přes dvacáté století až po současnost. Protože důležitou součástí aktivní obchodní bilance měl být i zahraniční obchod Československé republiky, přikládaly mu také první vlády zvýšenou pozornost.

V letech 1918-1922 existovala snaha vlád kontrolovat zahraniční obchod skrze různé komise, syndikáty i zvláštní Úřad pro zahraniční obchod. Důraz tak v práci bude kladen právě na analýzu činností těchto institucí a úřadů. Cílem práce bude přiblížit, jak zahraniční obchod probíhal, jak se proměňoval a jaký vliv na něj měla vládní politika. Práci jsem se rozhodl ukončit právě rokem 1922, kdy byla ukončena činnost Úřadu pro zahraniční obchod, což bylo odůvodněno ukončením přechodu k tržnímu hospodářství.

Abstract:

In this master's thesis I would like to focus on the development of foreign trade in the first years of the independent Czechoslovak state. The export of various domestic products and goods has always played an important role in the modern history of this state - from the Industrial Revolution through the twentieth century to the present day. The first Czechoslovak governments also paid a great deal of attention to foreign trade, as it was to be an important part of the country's active balance of trade.

Between 1918 and 1922, various governments tried to control foreign trade through various commissions, syndicates and a special office for foreign trade. The focus of this thesis will therefore be on analysing the activities of these institutions. The aim of the thesis will be to give an account of how foreign trade was conducted, how it was transformed and what influence government policy had on it. I have chosen to end the thesis in 1922, when the Foreign Trade Office was abolished, which was justified by the end of the transition to a market economy.

Obsah

Úvod.....	8
Část I: rakousko-uherské dědictví	16
Situace v hospodářství po první světové válce.....	16
Komise – syndikáty – úřady.....	23
Československá vývozní a dovozní komise	23
Vývozní a dovozní syndikáty a Kontrolní a kompenzační úřad.....	30
Komise pro zahraniční obchod.....	35
Zahraníční obchod v dobovém hodnocení I.....	39
Předpoklady zahraničního obchodu	39
Roztříštěné kompetence a nejednotná politika.....	41
Programová směrnice Ferdinanda Heidlera	45
Sčítání prvních (ne)úspěchů	46
Závěr.....	49
Část II: ministerstvo pro Hotowetze.....	51
Okolnosti vzniku Úřadu pro zahraniční obchod	53
Organizace Úřadu pro zahraniční obchod	56
Generální zásobovatel	63
První vlašťovky: počátek jednotné obchodní politiky?	63
Státní akce zásobovací	69
Střet v obchodní politice: případ dovozních cel na automobily.....	71
Zahraníční obchod v dobovém hodnocení II.....	73
Přijetí Úřadu pro zahraniční obchod	73
Spekulant s cukrem	77
První obchodně-politické smlouvy.....	78
Přechod k mírové ekonomice	79
Vliv finanční politiky na zahraniční obchod	80

Závěr.....	82
Část III: krize překonána?	84
Likvidace Úřadu pro zahraniční obchod	84
Na cestě k ochranářství	88
Zahraníční obchod v dobovém hodnocení III	95
Úprava celních sazeb.....	95
Otázka celní unie	98
V hlavní roli: zahraniční obchod	101
Konference v Porto Rose a v Janově.....	106
Závěr.....	108
Zahraníční obchod během 40 měsíců změn	110
Seznam použitých fotografií	114
Seznam pramenů a literatury	115

Úvod

První světová válka znamenala konec jedné éry v dějinách obchodních vztahů mezi zeměmi. Nové hranice stanovené mírovými smlouvami určily, že obchod, který byl dříve vnitřní v rámci jednoho státu, se nyní změnil v mezinárodní. Obchodní vztahy přerušené válkou nebylo možné vždy snadno obnovit. Dlouhotrvající boje a přerušování hospodářských styků způsobily podstatné změny – ať už se týkaly celkových ekonomických možností nebo obchodních zájmů jednotlivých zemí. Zatímco před první světovou válkou tvořily národy žijící v regionu střední a jihovýchodní Evropy hospodářský celek v rámci starých mocností, versailleský mírový systém změnil politickou mapu tohoto regionu natolik, že kromě politických hranic musely být vytyčeny také hranice hospodářské. Navzdory náhlému rozchodu s minulostí ale zůstaly zachovány historické vazby, celková blízkost tohoto regionu a společné poválečné problémy všech nástupnických států, které ovlivňovaly ekonomiku regionu po celé meziválečné období.¹

Rozvrácení evropských měn vyvolalo logické reakce v obchodní politice, kdy negativní účinky znehodnocení měny měly být vyrovnány zvyšováním cel. Bezprostředně po válce je patrná vlna protekcionismu. Poválečná obchodní politika nebyla plánována v širším evropském měřítku, ačkoliv prezident Spojených států Woodrow Wilson ve svém čtrnáctibodovém programu mimo jiné vyzval k „odstranění, pokud je to možné, všech hospodářských překážek a k nastolení rovných obchodních podmínek mezi všemi národy, které souhlasí s mírem a podílejí se na jeho udržení“. Různou měrou poválečnou ekonomickou spolupráci doporučovaly také některé mírové smlouvy.²

Rozpad Rakousko-Uherska a vznik nových států ve střední a jihovýchodní Evropě vyvolal nespočet nových ekonomických a politických problémů, z nichž mnohé neměly původ pouze v politické a geografické reorganizaci hranic evropských států. Pro všechny nástupnické státy znamenal rozpad monarchie nepříjemné dědictví, se kterým se musely vyrovnat. Největší potíže pramenily z nerovnoměrného rozložení průmyslu v různých oblastech bývalého Rakousko-Uherska, který byl nyní oddělen nově vzniklými hranicemi.³ Další obtíže vyplývaly z dědictví tradičně protekcionistické obchodní politiky monarchie, které nebylo jednoduché se zbavit.

¹ TEICHOVA, Alice; East-Central and south-east Europe 1919-39 in: *The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989, s. 888.

² KINDLEBERGER, Charles P.; Commercial policy between wars in: *The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989, s. 161.

³ PRYOR, Zora P. Czechoslovak Economic Development in the Interwar Period in: MAMATEY, Victor S. a LUŽA, Radomír (eds.). *A history of the Czechoslovak Republic 1918-1948*. Princeton 1973, s. 188.

Rozpad celní unie, které Rakousko-Uhersko představovalo, radikálně změnil lokalizační a tržní faktory pro mnoho průmyslových odvětví v nástupnických státech. Významným československým dědictvím byl silná závislost na obchodu s východní a střední Evropou. Tradiční obchodní výměna v rámci Rakousko-Uherska a Rakousko-Uherska s jihovýchodní Evropou spočívala v prosté výměně průmyslových výrobků za zemědělské produkty. Po válce rostoucí ochrana ozdravujícího se průmyslu a zemědělské výroby v mnoha průmyslově vyspělých zemích znamenala narušení pro tyto tradiční vazby, což pak přispělo k ekonomické nestabilitě, z níž se Československo dokázalo jen obtížně vymanit.⁴

Rozsáhlé oblasti habsburské monarchie poskytovaly průmyslu českých zemí výhodné odbytiště a až do roku 1918 bylo toto území pro český průmysl domácím trhem. Jakkoli mohla být monarchie vnímána negativně jejími jednotlivými národy, vytvářela jim jednu nezpochybnitelnou výhodu, které nástupnické státy rokem 1918 ztratily. Touto výhodou bylo jednotné celní území, které v podstatě zaručovalo jednotlivým zemím záruku uplatnění jejich výrobků či surovin na trhu. Tato jistota rozpadem Rakousko-Uherska skončila a každý stát nyní představoval samostatné celní území. V nové situaci byl československý vnitřní trh značně omezený v porovnání se širokým předválečným trhem rakousko-uherským. Právě s ohledem na výrobní kapacity byly československé průmyslové podniky nuceny hledat uplatnění pro své produkty v cizích státech. Logickým řešením bylo hledání odbytišť u nástupnických států i přesto, že nyní byly chráněny celní bariérou.⁵ Československý průmysl si uchoval „rakousko-uherskou strukturu“, která pro mladý československý stát a jeho zahraniční obchod znamenala, že ze země muselo být exportováno nejméně 30 % domácí produkce, aby byla zajištěna její životaschopnost.⁶ Výsledky první světové války přinesly Československu zcela nové podmínky pro ekonomický rozvoj. Už za dob Rakousko-Uherska tvořily české země jeho průmyslově nejvyspělejší oblasti a vykazovaly vyšší exportní výkonnost v přepočtu na obyvatele ve srovnání s ostatními habsburskými zeměmi. Československo čekalo ze všech nástupnických států zřejmě největší výzva v tom, nakolik se dokáže přizpůsobit nové situaci. Největší úkol,

⁴ PRYOR, Zora P. Czechoslovak Economic Development in the Interwar Period in: MAMATEY, Victor S. a LUŽA, Radomír (eds.). *A history of the Czechoslovak Republic 1918-1948*. Princeton 1973, s. 190-192.

⁵ SKŘIVAN, Aleš; K charakteru, rozsahu a zaměření československého vývozu v meziválečném období. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, 2007, Praha, s. 1.

⁶ TEICHOVA, Alice; East-Central and south-east Europe 1919-39 in: *The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989, s. 889.

který měl nyní průmysl před sebou, bylo jeho převedení z válečného plánování do mírových podmínek.⁷

Nástupnické státy v nových podmínkách nedokázaly sehrát role dodavatelů zemědělských a nerostných surovin, ale ani odběratelů výrobků pocházejících z českých zemí, které dosud měly a která je určovala nezbytnými pro chod vyspělého českého průmyslu. Z těchto důvodů a z důvodů nutné modernizace průmyslu, nezbytné vzhledem ke stupňující se konkurenci na světových trzích, byla Československá republika nucena hledat zdroje a odbytiště v dalších zemích i v zámoří. Pro splnění těchto úkolů bylo třeba vybudovat vlastní specifickou infrastrukturu, státní administrativu, zajišťující bezproblémovou výměnu zboží a služeb a platební styk se zahraničím, dobudování organizace vývozu a dovozu – tedy vše, co by nahradilo dřívější vídeňské a budapeštské centrum.⁸

Důležitým faktorem, který výrazně ovlivnil poválečné směřování československé obchodní politiky, byla snad až příliš velká důvěra politických a hospodářských elit ve vlastní politickou a hospodářskou sílu a od ní i vyvíjející se budoucnost. Protože český průmysl byl tradičně orientován na export, velkou důvěru dostával také zahraniční obchod, u kterého se od počátku počítalo s tím, že se stane hlavní složkou národního hospodářství a aktivní obchodní bilance. Státní hospodářské politika si za svůj primární cíl určila vytvoření silné ekonomiky, prostřednictvím jejíhož potenciálu a stability měl nový stát získat vedoucí postavení ve střední a jihovýchodní Evropě. Zahraničnímu obchodu proto byla věnována velká pozornost. Objem, schopnosti či možnosti zahraničního obchodu byly jakýmsi měřítkem hospodářské situace v zemi. Podle úspěchů zahraničního obchodu se dala hodnotit kvalita celkového ekonomického života.⁹

Zahraniční obchod za první republiky byl rozdělen mezi několik ministerstev, kdy každému byly přiznány kompetence na některé zboží tzv. státního monopolu. Ministerstvo financí tak obhospodařovalo obchod s cukrem, ministerstvo veřejných prací se věnovalo obchodní politice spojené s uhlím, vlastní zahraniční obchod provádělo např. také ministerstvo zemědělství. Tato práce se nesoustředí na všechny tyto instituce, nýbrž pouze na ty instituce, které vznikly jako

⁷ SKŘIVAN, Aleš; K charakteru, rozsahu a zaměření československého vývozu v meziválečném období. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, 2007, Praha, s. 1-2.

⁸ KOSTA, Jiří. Zahraniční obchod Československa (1918-1937) in: HARNA, Josef; VALENTA, Jaroslav a VORÁČEK, Emil (eds.). *Československo 1918-1938: osudy demokracie ve střední Evropě: sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.-8. října 1998*. Praha 1999, s. 335.

⁹ KUBŮ, Eduard a PÁTEK, Jaroslav (eds.). *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000, s. 204.

speciální nástroje státu a které ze své definice byly pověřeny budováním a řízením obchodní politiky československého státu. Jednalo se převážně o instituce polostátní, jejichž činnost se zakládala na práci národohospodářů, zástupců průmyslu a jiných odborníků, jenž ale byly pod vládním či ministerským dohledem.

Tato práce se tedy bude zabývat vývojem zahraničního obchodu pouze v prvních letech poválečného období, které ale mohly být pro následující vývoj v několika ohledech určující. Podle historika Eduarda Kubů lze období obchodní politiky první Československé republiky rozdělit na tři období.¹⁰ První období lze datovat od převratu do roku 1922. V tomto období bylo nutné se vyrovnat s ekonomickým dědictvím válečného úsilí Rakousko-Uherska a protekcionistické politiky; utváření nové republiky je charakterizováno silnými zásahy státu do hospodářství a jeho regulací. V této době také probíhal první boj o podstatu obchodní politiky, zda má být otevřená či ochranná.¹¹ Druhé období začíná krizí způsobenou deflační politikou, která negativně ovlivnila zahraniční obchod. S vyššími cenami československého zboží poklesl vývoz do nástupnických států i do Francie, což ve výsledku způsobilo zhoršení hospodářské situace. Zároveň se jedná o období rostoucího ekonomického nacionalismu. Každá ze zemí střední a jihovýchodní Evropy si budovala a upřednostňovala vlastní průmysl. I přesto toto období pokrývá i ekonomicky úspěšnou druhou polovinu 20. let vypuknutí hospodářské krize a končí nástupem této hospodářské krize. V tomto období stát omezil své zásahy do obchodní politiky. Třetí etapa pak trvala do konce Československa, kdy stát opět zvýšil svůj vliv na utváření obchodní politiky a protikrizová opatření v pozdějších letech rušil jen pomalu. Během velké hospodářské krize se projevil silný posun k regionalismu, většina států opouštěla liberální přístupy a navracela se k ochranným opatřením.¹²

Pro účely práce bylo první období, která tato práce sleduje, dále rozděleno na další tři samostatné a charakteristické časové úseky ve vývoji zahraničního obchodu. Podle tohoto dělení bude i práce rozdělena celkem na tři části. Část práce bude vedena chronologicky, část pak také tematicky. Součástí každého časového bloku bude kapitola věnující se dobovým diskuzím, které se vedly kolem zahraničního obchodu tak, aby se podařilo odhalit ta témata, která byla pro vývoj určující.

¹⁰ Periodizace podle: Eduard KUBŮ a Jaroslav PÁTEK. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, s. 359.

¹¹ Vlastislav LACINA. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990.

¹² Tomáš JIRÁNEK. Obchodní politika meziválečného Československa. Pokus o shrnutí in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C*, Pardubice 1998, s. 226-229.

První část tak sleduje období od vzniku samostatného státu 28. října 1918, kdy kontrola zahraničního obchodu teprve vznikala, do května 1920. V tomto období docházelo k nejčastějším proměnám organizace zahraničního obchodu, kdy první kontrolu zahraničního obchodu prováděla Komise pro přechodní hospodářství vedle svých dalších činností. Ještě v roce 1918 ale vzniká Československá vývozní a dovozní komise, jejíž jediným úkolem je právě regulace zahraničního obchodu a účast při určování obchodní politiky. Začátkem roku 1919 pak tuto komisi v její činnosti nahrazují vývozní a dovozní syndikáty a Kontrolní a kompenzační úřad, aby později toho roku byla Československá vývozní a dovozní komise reformována a přeměněna v Komisi pro zahraniční obchod. Na tomto období je pozorovatelné, jak postupně rostla úloha zahraničního obchodu jako jedné ze složek národního hospodářství.

Druhá část sleduje pak období od května 1920 do září 1921, kdy se nacházela kontrola a regulace zahraničního obchodu nejpevněji v rukách státu. V květnu 1920 totiž vzniká Úřad pro zahraniční obchod, jehož řízením je pověřen ministr. Tento úřad se prakticky stal projektem jednoho muže a jeho blízkých kolegů, kteří rozsáhlou a vstřícnou obchodně-smluvní aktivitou položily pevné základy obchodní politiky do budoucna. Během krátkého období byly dojednány (či připraveny) obchodní smlouvy téměř se všemi evropskými státy, jež zaručily to, co československý průmysl potřebovat nejvíce – odbytiště. Vývoj v tomto období se prakticky stal určující pro to, zda se Československo má vydat nadále protekcionistickým či liberálním směrem. Tato část je pak ukončena ministerskou výměnou, která určila to, jaký směr zvítězil.

Třetí a poslední část pak sleduje nejkratší časový úsek od září 1921 do ledna 1922, kdy sice docházelo k uvolnění regulací obchodu, ale nastupující ochranářská vlna v Evropě v souvislosti s domácí deflační krizí zamezovala mezinárodní obchodní výměně. Vzestup ochranářství také nutí řešit hrozbu hospodářské krize mezinárodními konferencemi či plány na celní unii. Zároveň dochází k likvidaci Úřadu pro zahraniční obchod z toho důvodu, že jeho existence už není dále nutná. Původní agenda a kompetence úřadu jsou rozděleny mezi ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností a řízení obchodní politiky se nadále odehrává ve spolupráci mezi těmito ministerstvy.

Při zpracovávání tématu jsem vycházel ze zpracování jak primární a sekundární literatury, tak archivních pramenů. Téma by rozhodně nešlo zpracovat bez práce dobových přímých aktérů,

jako byli Rudolf Hotowetz,¹³ Václav Schuster,¹⁴ Zdenko Fafl¹⁵ a další, kteří se vyjadřovali k provádění obchodní politiky, na toto téma pořádali četné přednášky či vydávali odborné spisy. Hlavně Rudolf Hotowetz byl ve sledovaném období nejaktivnější osobností a stal se dominantní postavou národohospodářství, zejména na poli obchodní politiky a zahraničního obchodu a mezi jeho a zahraniční obchod v letech 1918 až 1922 můžeme dát pomyslné rovnítko, kdy jedno by se jen stěží obešlo bez druhého. Pro spoustu detailů se jeho práce stala nenahraditelnou.

Využitá sekundární literatura je mnohdy už sice staršího data, pro účely práce ale jiné platnější zatím není. Je třeba tak vyzdvihnout studie Tomáše Jiráňka¹⁶ a Vlastislava Laciny,¹⁷ jež o obchodní politice ve sledovaném období podávají shrnující obraz. Zmínit je ale třeba i další autory, kteří se věnují širším tématům jako obchodní a zahraniční politice meziválečného období, a jež se alespoň částečně dotkli i tématům této práce. Ať už se jedná např. o už zmíněného Eduarda Kubů a jeho monografii *Německo – zahraničněpolitické dilema Edvarda Beneše*¹⁸ nebo jeho kapitolu v syntéze *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*,¹⁹ dále Jiřího Kostu, jehož příspěvek k dějinám zahraničního obchodu v meziválečném období vyšel ve sborníku prací *Československo 1918-1938*²⁰ či kolektivní monografii Vlastislava Laciny a Jana Hájka *Kdy nám bylo nejlépe*.²¹ Tématu československé obchodní politiky se dotýkají i některé zahraniční práce, kdy jí zasazují do evropského kontextu.²²

¹³ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod I-II*. Praha 1921. Dále: HOTOWETZ, Rudolf. *Úkoly naší politiky hospodářské, zejména obchodní a valutární 1921-1922*. Praha 1922.

¹⁴ SCHUSTER, Václav. *Z poválečného vývoje naší obchodní politiky, 1922-23*. Praha, 1923. Dále: SCHUSTER, Václav. *Směrnice naší obchodní politiky, 1923-24*. Praha 1923.

¹⁵ FAFL, Zdenko. *Vývoj a úkoly československé obchodní politiky*. Praha 1925.

¹⁶ Tomáš JIRÁNEK, Obchodní politika meziválečného Československa. Pokus o shrnutí in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C*, Pardubice 1998, s. 219-241. Dále: Tomáš JIRÁNEK, Institucionální zajištění zahraničního obchodu v počátcích první Československé republiky in: *Československá historická ročenka*, Brno 2004, s. 283-307.

¹⁷ LACINA, Vlastislav. Zahraniční obchod v letech první Československé republiky in: *Český časopis historický* 95(1), s. 110-157.

¹⁸ KUBŮ, Eduard. *Německo - zahraničněpolitické dilema Edvarda Beneše: Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice let 1918-1924*. Praha 1994.

¹⁹ KUBŮ, Eduard a PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000.

²⁰ KOSTA, Jiří. Zahraniční obchod Československa (1918-1937) in: HARNA, Josef; VALENTA, Jaroslav a VORÁČEK, Emil (eds.). *Československo 1918-1938: osudy demokracie ve střední Evropě: sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.-8. října 1998, Valdštejnský palác - Senát Parlamentu České republiky*. Praha 1999, sv. 1.

²¹ LACINA, Vlastislav a HÁJEK, Jan. *Kdy nám bylo nejlépe?: od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha 2002.

²² *The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989. Dále: MAMATEY, Victor S. a LUŽA, Radomír (eds.). *A history of the Czechoslovak Republic 1918-1948*. Princeton 1973.

Pro účely práce byla využita i některá dobová periodika, která sloužila jako nejčastější platformy pro komunikaci národohospodářských názorů. Zejména se jednalo o *Obzor národohospodářský* a *Průmyslový věstník*. Řada odborných komentářů vycházela také v *Národních listech* a *Tribuně*.

Součástí zpracovávání tématu byl také rozsáhlý archivní výzkum, který byl ztížen tím, že ne všechny materiály z této doby se dochovaly. Přesto součástí fondu Obchodní a živnostenské komory v Praze ve Státním oblastním Archivu Praha²³ jsou také zprávy o činnosti Československé vývozní a dovozní komise. Největším zdrojem informací byl ale fond Úřadu pro zahraniční obchod v Národním archivu.²⁴ Tento fond bohužel není kompletní vzhledem k tomu, jak se podoby zahraničního obchodu často proměňovaly. V Národním archivu je možné najít další informace k zahraničnímu obchodu zejména ve fondu ministerstva průmyslu, obchodu a živností²⁵ a v drobných zmínkách i ve fondech dalších ministerstev nebo předsednictva ministerské rady. Z dalších zdrojů je třeba zmínit osobní fondy Rudolfa Hotowetze²⁶ a Zdenko Fafla²⁷ v Archivu Národního technického muzea, dále fond IV. Národohospodářské sekce Archivu ministerstva zahraničních věcí. V jednotlivinách je možné najít materiály v Archivu Kanceláře prezidenta republiky²⁸ nebo v Archivu Poslanecké sněmovny²⁹.

Počátky československého zahraničního obchodu byly složité. Nemohla za to pouze poválečná ekonomická krize, ale také politické uspořádání, které v nových podmínkách neodpovídalo potřebám průmyslu, svojí roli sehrály také dopravní a komunikační potíže, administrativní nedostatky, roztržité (nebo málo definované) kompetence. Dobovými aktéry byl rozvoj zahraničního obchodu také vnímán jako neúspěšný (a tento obraz se také do budoucna udržel), což ale mohlo plynout z nedokonalých představ o potřebách a možnostech průmyslu. V krátkém období se organizace zahraničního obchodu také až příliš často měnila. Práce se pokusí odpovědět na všechna tato témata, ale i na další. Velkou otázkou je, co stálo za tím, že zahraniční obchod během pár let několikrát změnil svojí organizační podobu a proč se tak dělo? Pokud doboví aktéři mluví o nejednotnosti obchodní politiky, kdo ji tedy tvořil? Existoval státní

²³ Státní oblastní archiv v Praze, fond Obchodní a živnostenské komory v Praze (NAD 22).

²⁴ Národní archiv, fond Úřadu pro zahraniční obchod (NAD 811).

²⁵ NA, fond ministerstva průmyslu, obchodu a živností (NAD 903).

²⁶ Archiv Národního technického muzea, fond Rudolfa Hotowetze (NAD 524).

²⁷ ANTM, fond Zdenka Fafla (NAD 585).

²⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, protokol T, Dr. Hotovetz (Úřad pro zahraniční obchod), T 172/21.

²⁹ Archiv Poslanecké sněmovny, fond Revolučního národního shromáždění a Národního shromáždění (1920-1925), schůze relevantních výborů.

zájem na řízení zahraničního obchodu? Z jakého důvodu docházelo ke tříštění kompetencí mezi různými státními institucemi? Jakou roli v řízení zahraničního obchodu hrála odborná stránka a jakou roli stránka zájmová? Dokázal stát ve výsledku prosadit svůj zájem?

Část I: rakousko-uherské dědictví

Hranice evropských států vzniklých po první světové válce jako by ilustrovaly rozklad staré Evropy způsobený ideou samostatného národního státu a nacionalistickým rozpadem. Nové hranice nevyhovovaly novým potřebám a výzvám. Mnozí novou Evropu kvůli této „anarchii“ odmítali. Důvodů proč se nová Evropa setkávala s odmítnutím bylo několik, nás však mohou zajímat ty důvody, které byly způsobené hospodářskými okolnostmi první světové války a potížemi s ekonomickou poválečnou obnovou, jenž byly mnohými zdůvodňovány právě balkanizací Evropy. Objevovalo se proto volání např. po úplném zrušení celních sazebníků. Z obavy před vypuknutím nové krize bylo voláno po rychlé ekonomické stabilizaci.³⁰

Předlitavská hospodářská politika českým zemím určila, že se stala takovým hospodářským prostorem, který svým ekonomickým potenciálem dalece přesahoval možnosti vlastního vnitřního trhu a konzumace zde vyrobeného zboží. Průmyslové obory nacházející se na území českých zemí tak byly určeny k vývozní politice. Protože na charakteru československého průmyslu se po první světové válce v tomto ohledu nic zásadně nezměnilo, bylo Československé republice v podstatě hned určeno, jaká obchodní politika je pro stát nejzásadnější. Proto se v této části práce budu zabývat prvním obdobím vývoje „budování“ zahraničního obchodu, jenž jsem pro účely práce definoval jako období od října roku 1918 do přelomu jara a léta roku 1920. Toto období je charakteristické častými změnami podoby organizace zahraničního obchodu, což může naznačovat určitou nejistotu státních představitelů v tom, jakým směrem v obchodní politice vykročit.

Situace v hospodářství po první světové válce

Ještě v krizových poválečných letech zůstávala Československá republika při válečném a plánovaném řízení své ekonomiky. Tato potřeba skončila až začátkem 20. let postupnou likvidací válečných ústředí (a jejich poválečných následníků) určených pro řízení hospodářství vnitřního trhu a také likvidací povolovacího řízení v zahraničním obchodě a v celkovém platebním styku s cizinou. Potřebám vedení války byly podřízen nejenom systém liberální hospodářské politiky, založený na zlaté měně a nízké celní ochraně, ale také celé národohospodářské soustavy jednotlivých zemí. S militarizací hospodářství přišel státní intervencionismus. Poprvé v dějinách kapitalismu se tak stalo, že určující roli na chodu ekonomiky měly státní zásahy. Vládní orgány za součinnosti představitelů velkokapitálu

³⁰ MATS, Andrén. *Thinking Europe. A History of the European Idea since 1800*. Berghahn Books, 2023, s. 168-169.

diktovaly podmínky hospodářské činnosti ve všech významných odvětvích a oborech národního hospodářství.³¹ Válečné hospodářství si také vyžádalo vznik zvláštních ústavů, které určovaly výrobu, ceny, opatřování surovin, zásobování podniků apod. Ekonomickým dědictvím první světové války pak byla přetrvávající hospodářská nouze, zůstávala tak potřeba prozatímně řídit hospodářství v zajetých způsobech. V poválečných letech ekonomický rozvrat podporovala také inflace, jež v několika zemích vedla k rozvrácení jejich měnových systémů. Nejednalo se tedy pouze o specifický československý vývoj, nýbrž že tyto problémy se dotkly mnoha dalších cizích států. Ve srovnání s ostatními státy se ale Československo z poválečného vývoje zotavovalo rychleji.³²

Bezprostředně po vyhlášení samostatného československého státu bylo určeno, že v platnosti zůstanou dosavadní předlitavské zákony a nařízení, také všechny úřady a veřejná zařízení měly stále působit podle stále platných předpisů. Zatímco právní pořádek vyžadoval organický přerod ze starých poměrů do nových, hospodářské řízení a jeho zásady se postupně proměňovaly podle potřeb československého hospodářství. Nutnost řízeného hospodářství se pokládala pouze za nutné zlo. Věřilo se, že takové hospodářství je pouze dočasné a bude trpěno z důvodu trvající zásobovací nouze. Za války vzniklé válečné ústředny stále setrvaly ve své původní činnosti, pouze se přizpůsobily novým poměrům. Pro řízení zásobovacích záležitostí tak byl zřízen Úřad pro zásobování lidu, jehož důležitost byla takové váhy, že později byl přebudován v samostatné ministerstvo. Na území Československa zůstaly v činnosti i další pobočky rakouských a uherských ústředen. Tyto ústředny byly postupně likvidovány a na jejich místě zřízeny vlastní obdobné instituce, které tak pokračovaly v řízení hospodářství a připravovaly přechod k mírovým poměrům v ekonomice. Válečný obilní ústav tak byl přeměněn ve Státní obilní ústav. Stejná situace nastala u Státního ústavu pro tuky, oleje a mléko, Československé komise cukerní nebo Československé textilní komise. Samostatné nakládání se surovinami a produkty bylo v první řadě podmíněno veřejným zájmem. Všechny tyto ústavy působily v českých a slovenských zemích původně jako zemské úřadovny úřadů s centrem ve Vídni a Budapešti. Po vzniku samostatného československého státu se počítalo s jejich co nejrychlejším osamostatněním. Při přebírání moci v úřadovnách byli na čelná místa dosazováni představitelé československé politiky. Vázané hospodářství bylo v této chvíli jen dalším nástrojem k ovládnutí československé ekonomiky.³³

³¹ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno 2004, 1. sv., s. 30.

³² KLIMECKÝ, Vladimír. *Řízené hospodářství v Československu*. Praha 1968, s. 43-44.

³³ Tamtéž; s. 48. LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990, s. 75.

Hospodaření s obilninami, které bylo shodné jako za války, demonstruje situaci v celém hospodářství. Ze sklizně si zemědělci mohli ponechat jen množství určené pro jejich vlastní potřeby (jako výživa, krmení a osev), zbytek byl vykupován a odváděn Státnímu obilnímu ústavu ve prospěch veřejného zásobování. Také dovážené zboží muselo být nabídnuto nejdříve Obilnímu ústavu za sjednanou nebo soudem uznanou cenu. V jednotlivých okresech a župách byly předepsány odvodní kontingenty. Tyto kontingenty na jednotlivé obce pak rozdělovaly okresní repartiční komise, na jednotlivé zemědělce v obcích dále místní repartiční komise. Obdobné situace ale můžeme pozorovat i v dalších výrobních odvětvích až do let 1921 a 1922. Jednoho z posledních uvolnění se dočkalo právě hospodaření s obilninami, kvůli sklizni z roku 1921, která nebyla dostatečná. Až do roku 1922 tak stále probíhalo veřejné zásobování obilím a dalšími výrobky, které bylo pro chudší vrstvy cenově zvýhodněno. Potřebný materiál k akci byl také částečně získáván ze zahraničí. K tomu sloužila tzv. státní moučná půjčka, jež hradila rozdíl mezi nákupními a prodejními cenami.³⁴

Také průmyslovou výrobu bylo třeba přenést do mírových poměrů. I zde byla výroba podřízena válečným potřebám bývalé monarchie a před průmyslem tak nestálo nemálo úkolů a výzev. Bylo třeba čelit možnému úpadku výroby a zaměstnanosti, který byl způsoben nedostatkem surovin, celkovým opotřebením nebo špatným rozmístěním pracovních sil. Průmysl se také musel vypořádat s novými politickými a hospodářskými poměry. Všechny tyto ekonomické plány, jako bylo převádění ústředí z Vídně do Prahy, vycházely z tzv. prvního hospodářského zákona, jenž byl připraven ještě před koncem první světové války. Nejednalo se o zákon jako takový, spíše o souhrn potřebných úkolů v národohospodářské oblasti určených k co nejrychlejšímu provedení po vzniku samostatného československého státu.³⁵ O potřeby domácího průmyslu se kromě obchodních komor staral ještě za války vzniklý Ústřední svaz českých průmyslníků, po válce přejmenovaný na Ústřední svaz československého průmyslu, který převzal právě některé organizační a hospodářské úkoly.³⁶

První světová válka rozvrátila hospodářské poměry v celé Evropě a všechny evropské státy přistoupily k co nejrychlejšímu obnovení těchto poměrů. Na zahraničním obchodě pak bylo, aby uživil československé obyvatelstvo a aby ho zaměstnal. Rozvrácené zemědělství a potravinářský průmysl nebyly s to uživit populaci ve státě, ostatní průmysl nemohl plně zaměstnávat dělníky, pokud neměl z čeho vyrábět. Nutná kontrola zahraničního obchodu vedla

³⁴ KLÍMECKÝ, Vladimír. *Řízené hospodářství v Československu*. Praha 1968, s. 49-51.

³⁵ LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990, s. 62.

³⁶ KLÍMECKÝ, Vladimír. *Řízené hospodářství v Československu*. Praha 1968, s. 59.

k tomu, aby v cizině opatřila nutné suroviny pro výrobu a aby suroviny, které už se v Československu nacházely, nebyly dále vyváženy na úkor domácího průmyslu. V zahraničí však nepanovala tak vstřícná nálada vůči „mladým“ státům s neurovnanými politickými poměry. Předpokladem pro zajištění budoucího fungování československého hospodářství mohlo být jenom zajištění dostatečného množství bavlny. Na bavlně byla Československá republika prakticky závislá. Pro stovky továren a výrobních závodů byla nenahraditelná, pro desetitisíce obyvatel byla zdrojem příjmu. Bavlna nebyla důležitá jen pro textilní průmysl, ale také pro cukerní, petrolejový, chemický, jenž potřebovaly některé výrobky z bavlny.³⁷

Nezbytnou součástí hospodářství je zahraniční obchod, který musel být nejprve kompletně vybudován. I ten byl při jeho vzniku charakteristický svojí přísnou vázaností. Dovoz, vývoz i průvoz zboží byl všeobecně zakázán a uvolňoval se jen podle hospodářských potřeb, proto nejdůležitějším nástrojem v řízení zahraničního obchodu v poválečném období bylo povolovací řízení. Zahraniční obchod měl především překonat deficit v zásobování plynoucí z nedostatečnosti domácí zemědělské a průmyslové výroby a těžby surovin. To byly důvody jeho řízení na dovozní stránce. Na stránce vývozní hrála hlavní roli potřeba deviz, aby z vývozních zisků mohl být hrazen potřebný dovoz a aby se zásobou deviz mohl být položen základ k ozdravení měny.³⁸

V tzv. prvním hospodářském zákoně můžeme narazit na několik článků věnujících se podobě zahraničního obchodu. Zahraniční obchod se tak dostával do diskuze jako významná složka hospodářství budoucího státu ještě před jeho vznikem. S předpokládaným a blížícím se koncem války měl první hospodářský zákon tvořit základní program, jenž by určoval vývoj při budování nového státu. Součástí tohoto zákona byly paragrafy předpokládající likvidaci rakousko-uherské měny, vznik cedulové „Banky říše české“ nebo vznik devizové ústředny při ministerstvu financí.³⁹

Regulaci vývozu a dovozu se věnují § 33 a 34. Zákon také předpokládal zákaz jakéhokoliv vývozu surovin, polotovarů a tovarů všeho druhu, zemědělských a lesních surovin či vývoz dobytka. Explicitně byl zdůrazněn zákaz vývozu uhlí a předmětů, které náležely státu, jako byly lokomotivy, vagony, železniční zařízení, vojenské mobilizační a demobilizační předměty,

³⁷ *Tribuna*. 3. 4. 1919, 1(54), s. 7.

³⁸ KLIMECKÝ, Vladimír. *Řízené hospodářství v Československu*. Praha 1968. s. 67-68; LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990, s. 75.

³⁹ VÁŇA, Daniel. *Hospodářsko-politické záměry prvních československých vlád na pozadí přijatých bankovních zákonů (1918-1925)*. Praha 2016, s. 13.

zásoby a sklady. Také dovoz měl podléhat přísné státní regulaci. Veškerý vývoz a dovoz měl probíhat skrze povolovací řízení, kde povolení mělo poskytovat ministerstvo financí po dohodě s příslušnými ministerstvy, zvláště zemědělství a obchodu. Podle § 35 má ministerstvo obchodu zřídit dovozní společnost, která by po dohodě s ministry financí, zemědělství, obchodu a sociální péče opatrovala suroviny a tovary na účet státu, a tento obchod také prováděla. Při povolení dovozu také mělo být dbáno, aby byl vyloučen dovoz luxusního zboží a omezil se pouze na dovoz životně potřebných prostředků. Příslušný článek také předpokládal, že takové zboží by bylo osvobozeno od celních poplatků. Jestli ale tato opatření mají být neomezená, či jen dočasná, se návrh zákona nezmiňuje.⁴⁰

V kontextu celkového hospodářského vývoje měla velký význam koncepce zahraniční obchodní politiky. Tato otázka se týkala především toho, jak se dokáže československé zboží uplatnit na zahraničních trzích a jaké postavení bude hospodářství zastávat v celních otázkách a ochraně československého trhu před zahraniční konkurencí. V důsledku rozpadu Rakousko-Uherska vznikla téměř životní potřeba hledat nová odbytí na zahraničních trzích. Československé výrobní kapacity byly násobně větší než možnosti a schopnosti vnitřního trhu tyto výrovky spotřebovat a z dříve jednotného velkého celního území, které bylo schopno tuto produkci odčerpat, se stala řada menších národních celků. Československá obchodní politika tak do zahraničí směřovala téměř do všech světových stran. Omezená surovinová základna československého průmyslu vyžadovala značný import, ekonomická stabilita země pak zase export. V duchu politické orientace na Západ se projevovaly snahy navázat i hospodářské vazby se západními státy, kde československý import hledal zejména dodávky specializované techniky a některých důležitých surovin. S Německem jako tradičním obchodním partnerem byly stále udržovány intenzivní hospodářské vazby. Nakonec byla iniciována spolupráce se státy jižní a východní Evropy jako tradičními odběrateli českých výrobků. Efektivita výměny pak závisela na dopravním spojení. Československo bylo logicky limitováno vzdáleností od moře a z toho důvodu odkázáno na průvoz zboží sousedními zeměmi.⁴¹

Československý stát zdědil rozvinutou průmyslovou základnu, která byla náročná na množství surovin, která ale nekorespondovala s domácími surovinovými zdroji. Běh nejvýznamnějším průmyslových odvětví byl vázán na dovoz chybějících surovin, polotovarů i výrobků.

⁴⁰ *Obzor národohospodářský*. Praha, 17.01.1926, 31(1), s. 26.

⁴¹ ŠTOLLEOVÁ, Barbora. Rub a líc hospodářského vývoje dvacátých let. in: HÁJKOVÁ, Dagmar a HORÁK, Pavel (eds.). *Republika československá 1918-1939*. Praha 2018, s. 113, 407-409.

V dostatečném množství nevyžadující podstatnější import stát disponoval pouze dřevem a uhlím. Železářský a strojírenský průmysl postrádal podstatnou těžbu železných rud, ale i dalších kovů jako olova, zinku a cínu. Významný kožařský a obuvnický průmysl také nebyl zabezpečen dostatečnou domácí produkcí kůží. Textilní průmysl jako nejvýznamnější předválečný i meziválečný vývozní obor nedisponoval bavlnou, přírodním hedvábím ani vlnou. Dovážet se musely ropa a ropné produkty, kaučuk, chemické polotovary, chemická barviva, specializovaná strojírenská i elektrotechnická zařízení, jež nebyl domácí průmysl schopen vyrobit.⁴²

Československo nebylo jediný stát, který přistoupil ke kontrole zahraničního obchodu. K takovému řešení poválečné ekonomické situace se přikročilo ve všech evropských státech. Potíže, které padly na celou Evropu a prakticky tak znemožnily obnovu světového obchodu v předválečných podmínkách, byly značné: nedostatek surovin, znehodnocení měn, zničení průmyslových provozů válkou nebo jejich špatný technický stav, dopravní potíže, pokles zemědělské produkce (a z toho vyplývající zásobovací krize), zpřetrhané obchodní styky, stále v některých státech nevyjasněná politická situace, pokles pracovní morálky apod.

Úplná kontrola dovozu byla zavedena v Rakousku, kde ke každému importu je zapotřebí dovozního povolení, pokud země, ze které se zboží dováží, nepatřila do někdejšího státního svazku zaniklé monarchie. Žádosti o dovozní povolení v Rakousku vyřizoval Státní úřad pro správu financí ve Vídni. Z ostatních států se povoloval pouze dovoz skutečně potřebného zboží nabízeného za „přiměřenou cenu“. Další stát, který přistoupil k úplné kontrole zahraničního obchodu, bylo Bulharsko. V Bulharsku udělovala dovozní povolení Devisna Tzentrale, přičleněná k Národní bance v Sofii. I zde byl dovoz povolen jen tehdy, pokud zboží bylo důležité pro hospodářský život a rozvoj země.⁴³

K částečné kontrole dovozu se pak přistoupilo ve většině evropských států. Některé státy také byly nuceny změnit svojí celní politiku. Ve Francii povolení dovozu zboží z Německa a nástupnických států Rakousko-Uherska udělovala Derogační komise. V Portugalsku platilo omezení dovozu jen na necelou stovku různých druhů zboží. Polsko nejdříve také zveřejnilo seznam zboží, které je možno dovážet do země bez jakéhokoli dovozního povolení – toho se vyžadovalo tehdy, pokud se jednalo o „luxusní“ zboží. Později roku 1920 byla ale ve Varšavě

⁴² LACINA, Vlastislav a PÁTEK, Jaroslav. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti: Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*. Praha: Karolinum, 1995, s. 157.

⁴³ Úprava dovozu a vývozu v jednotlivých evropských státech in: *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živnosti*. Květen 1920, 1(5), s. 6.

zřízena Panstwowa Komisje Przywozu i Wywozu, jejímž úkolem byla větší kontrola dovozu zboží, bez něhož se Polsko mohlo obejít. I zde měl být dovoz omezen jen na zboží, které je pro polský průmysl nezbytně potřebné. V Jugoslávii udělovala dovozní a vývozní povolení Centralna uprava sa promet inostranstvom v Bělehradě, Záhřebu a Lublani. Tento úřad zároveň fungoval i jako devizová ústředna. Ve Velké Británii se zpočátku přistoupilo k omezení veškerého dovozu zboží, jenž by mohlo ohrozit ta průmyslová odvětví, která dosud byla jen málo vyvinutá a potřebovala ochrany. V zemi ale byl vysloven nesouhlas proti jakékoliv ochraně dovozu, a tak od konce roku 1919 nebylo potřeba žádného povolení k dovozu, ať už šlo o jakékoliv zboží. Ani Belgie nevyžadovala žádných dovozních povolení, výjimka platila jen pro některé německé zboží, jehož dovoz by mohl znamenat konkurenci těm belgickým průmyslovým odvětvím, která se zatím z války plně nezotavila. Ve Švýcarsku povolení dovozu podléhá kontrole Sociétés Cooperative Suisse des Charbons, která měla sídlo v Basileji. V Itálii se omezení dovozu týkalo taxativně vyjmenovaného zboží a povolení k dovozu zde vydávalo italské ministerstvo financí, na ostatní zboží zde nepanovala žádná dovozní omezení. Podobný systém úpravy zahraničního obchodu jako Itálie mělo zpočátku i Německo, kde dovoz některého zboží je podmíněn povolením, vydávaným Říšským komisařem pro vývoz a dovoz v Berlíně. Směrnice pro úpravu dovozu vycházely od průmyslových svazů, které byly poradním orgánem úřadu.⁴⁴

Zvláštní přístup ke kontrole zahraničního obchodu zvolili ve skandinávských zemích, kde zavedli dobrovolnou kontrolu dovozu. Snaha zmírnit důsledky nepříznivých obchodních bilancí je vedla k takovému modelu kontroly, že regulace obchodu byla ponechána dobrovolné spolupráci bank a obchodníků, bez státních zásahů. Takový model byl typický pro Dánsko a Švédsko.⁴⁵

Stejně byla v ostatních státech zavedena i kontrola vývozu. Československo v této době patřilo k pouze pár evropským státům, kde veškerý vývoz byl podřízen státnímu dozoru (dalším takovým státem bylo Estonsko). Na částečné kontrole vývozu trvaly vlády Francie, Itálie a Belgie, kde byly vydávány seznamy zboží, které nesmí být vyvezeno ze země bez speciálního povolení. Z Polska se mohly vyvážet pouze ty polské produkty, které nejsou nezbytně nutné

⁴⁴ Tamtéž, s. 6-7.

⁴⁵ Tamtéž, s. 7.

pro vlastní spotřebu. Ve Španělsku byla zavedena kontrola hlavně na potraviny, ve skandinávských zemích se kontrola omezila na obilí, tuky a kůže.⁴⁶

Komise – syndikáty – úřady

Československá vývozní a dovozní komise

První opatření na poli zahraničního obchodu, které bylo učiněno po konci první světové války, byl zákaz veškerého vývozu, dovozu i průvozu Národním výborem. To však bylo problematické rozhodnutí pro ta průmyslová odvětví, která vyráběla více, než byl nový umenšený vnitřní trh schopen spotřebovat, zároveň velká část domácího průmyslu byla závislá na dodávkách surovin ze zahraničí. Obchodní a živnostenská komora v Praze ve spolupráci s Ústředním svazem českých průmyslníků tak okamžitě naléhala na nutnost rychlé úpravy vývozní a dovozní otázky k zajištění potřebných surovin a celně-politických poměrů k udržení zahraničních odbytišť. Toto naléhání mělo úspěch a žádaná úprava na sebe nenechala dlouho čekat.⁴⁷ Pražská obchodní komora jako znalkyně tuzemského průmyslu a jeho potřeb byla pověřena organizací Komise pro přechodné hospodářství, která se v prvních poválečných týdnech, krom jiného, zabývala také povolovacím řízením zahraničního obchodu. Na návrh komory měla povolovací činnost přejít na nový polostátní úřad a nastavení obchodní politiky tak bylo jedním z prvních úkolů, jehož se musela nová československá vláda ujmout.⁴⁸

Na ministerské radě 15. listopadu 1918 proto byla opět Obchodní a živnostenská komora v Praze pověřena ustavením vývozní a dovozní komise, jenž později 22. listopadu byla nařízením ministra průmyslu, obchodu a živností (43/1918 Sb.) skutečně postavena na právní základ a došlo tak ke zřízení Československé vývozní a dovozní komise (dále ČSVDK). S prováděním obchodní politiky do té doby měly zkušenosti právě obchodní a živnostenské komory. Tyto komory se tak staly základem vytvořené „Výdokomise“.⁴⁹ Komise pro kontrolu vývozu a dovozu byla tvořena ze správní komise, jež měla na starost státní dohled, a z vlastního odbornického sboru, který měl být tvořen z přímých účastníků. Správní komisi pak tvořilo celkem šest členů, vždy po jednom zástupci z každého ministerstva, a to: z ministerstva průmyslu, obchodu a živností, ministerstva zásobování, ministerstva financí, ministerstva zemědělství, ministerstva železnic, a nakonec ministerstva veřejných prací. Předsedou správní

⁴⁶ Tamtéž, s. 8.

⁴⁷ *Průmyslový věstník*. Praha, 27.11.1918, 6(1), s. 5.

⁴⁸ Tamtéž. 28.10.1919, 6(38-39), s. 2.

⁴⁹ *Přítomnost*. Praha, 13.1.1927, 4(1), s. 4.

komise byl zástupce z ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Konečné slovo ve všech otázkách tak mohlo mít vždy právě ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. K doplnění vládního sboru došlo 5. února 1919 dalším nařízením ministra průmyslu, obchodu a živností – dalšími členy se stali zástupci ministerstva vnitra, ministerstva pošt a telegrafů, ministerstva zahraničních věcí, ministerstva národní obrany, a nakonec i ministerstva zdravotnictví. Správní komisi nakonec celkem tvořilo 30 zástupců 11 ministerstev za předsednictví Václava Schustera.⁵⁰

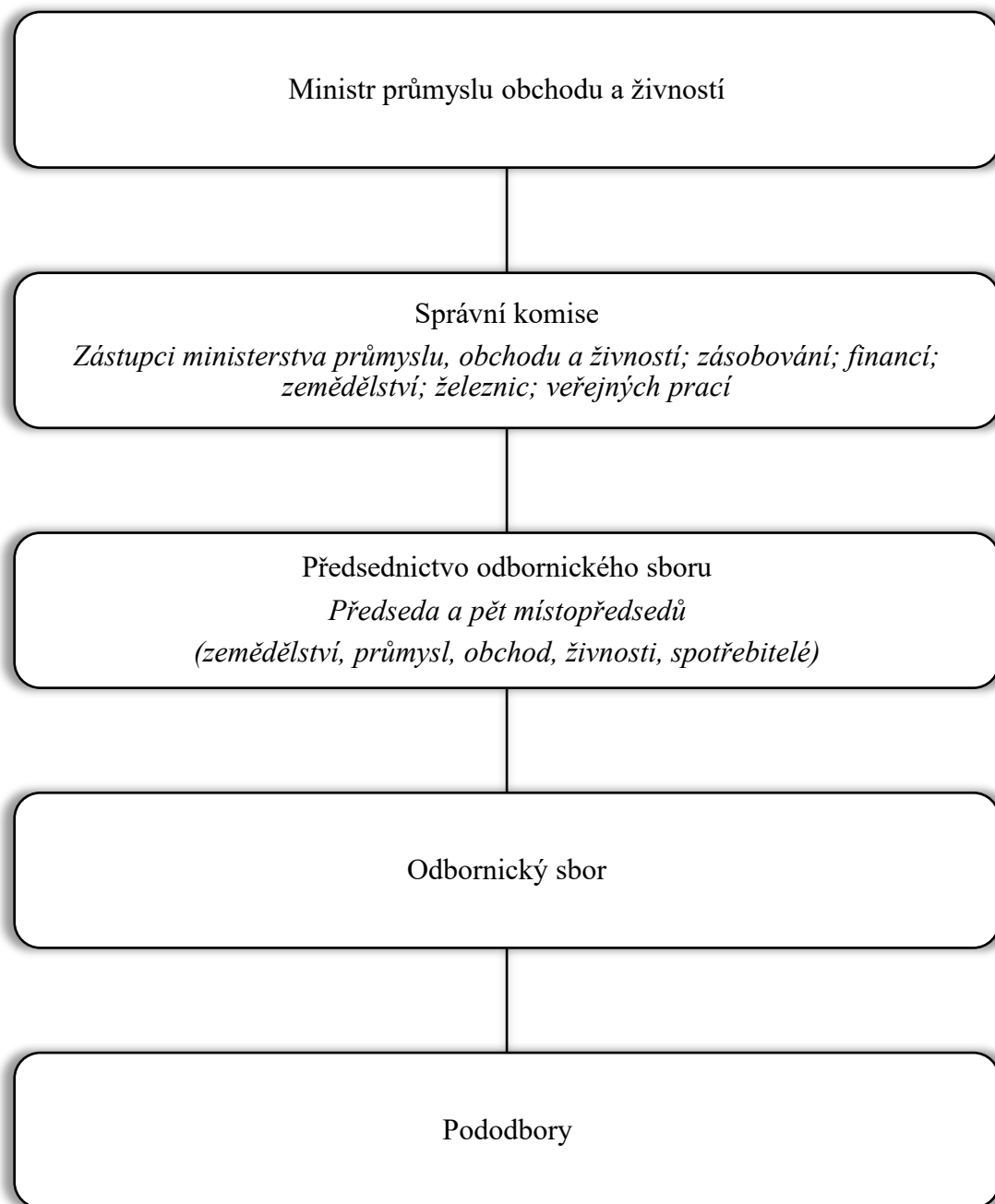
Do odbornického sboru pak posílaly své zástupce obchodní a živnostenské komory, zemědělské rady, ústřední jednoty, Komise pro přechodné hospodářství nebo už zmíněný Ústřední svaz československého průmyslu.⁵¹ Další členové mohli být do sboru postupně kooptováni za souhlasu správní komise. Do konce činnosti ČSVDK vyslalo 57 různých korporací, sborů a spolků do odbornického sboru 93 zástupců. Užší vedení odbornického sboru představovala kancelář komise, která zajišťovala běžné fungování. Odbornických sbor měl pak tradičně své pododborny, které se zabývaly konkrétnějšími problémy. K takovým pododbornům můžeme řadit pododbor pro železo, pro papírnický průmysl, pro grafický průmysl, ale také např. kompenzační kancelář. V působnosti ČSVDK pak byly přesně ty činnosti, které československý stát potřeboval pro kontrolu zahraničního obchodu. Komise tak měla na starost povolování vývozu, dovozu i průvozu surovin a průmyslových a zemědělských výrobků, a to vždy na základě odevzdaného vzorku.⁵² ČSVDK v tomto mohla vykonávat částečně i poradní roli na pomoc některým výrobcům. Výrobce, který by potřeboval ze zahraničí dovoz určitého zboží, by od komise mohl dostat radu, kam a na koho se obrátit, a obdobně pokud by výrobce nevěděl, kam může své zboží vyvážet, komise byla schopna určit mu vhodné odbytiště. Z každého pohybu zboží také vybírala tzv. manipulační poplatek, což byl hlavní zdroj příjmů komise. Manipulační poplatky byly určeny k financování veškeré činnosti komise, případně přebytky putovaly do státního rozpočtu. Poplatky zpravidla činily 0,5 % hodnoty fakturovaného zboží. Komise dále

⁵⁰ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod II. díl*. Praha 1921, s. 7-8.

⁵¹ Jmenovitě se jednalo o: Obchodní a živnostenské komory, Živnostenskou a obchodní průmyslovou ústřednu v Hradci Králové, Zemědělské rady, Ústřední jednotu českých hospodářských společenstev v Praze, Ústřední jednotu českých hospodářských společenstev v Brně, Jednotu českých hospodářských společenstev v Opavě, Komisi pro přechodní hospodářství, Radu československých živnostníků, Živnostenskou radu moravskou, Ústřední svaz českých průmyslníků, Zemské jednoty řemeslnických a živnostenských společenstev, Zemské jednoty obchodních grémií, Obchodnickou jednotu v Brně, Ústřední svaz obchodních organizací v Praze, oba vývozní spolky, Československé odborové sdružení dělnické, Českou obec dělnickou, Velkonákupní družstvo dělnické, Svaz českých bank, Zemské finanční ředitelství v Praze, vývozní kancelář Obchodní a živnostenské komory v Praze.

⁵² Pro žádost o povolení byl vydáván úřední formulář o čtyřech listech, které bylo nutno vyplnit a odevzdat komisi. Formuláře bylo možné získat u obchodních a živnostenských komor.

měla tento vývoz, dovoz a průvoz svojí činností podporovat a vést o něm přehled. Zároveň mohla vykonávat přípravné obchodní a celně-politické práce. V kompetenci komise byla také příprava nového autonomního celního tarifu nebo vedení jednání o uzavírání kompenzačních smluv. Pokud jde o působnost komise, ministerské nařízení bylo v tomto ohledu celkem neurčité. Nebyla totiž pevně určena doba, po kterou má probíhat státní kontrola exportu a importu, a nebylo ani vyjmenováno zboží, na které se kontrola vztahovala (seznamy takového zboží byly nepravidelně vydávány až později). ČSVDK si také musela vytvořit své vlastní



vnitřní prováděcí předpisy, kterýžto krok bych pochvalován, protože komise si mohla ponechat volnost a pružnost svého jednání.⁵³

Běžnou činnost měl na starost odbornický sbor a jeho pododbory, které byly kontrolovány správní komisí. Jakýkoliv člen správní rady měl pak pravomoc vetování jakéhokoliv výkonu nebo usnesení odbornického sboru. To byl jeden z důvodů, proč se ČSVDK stala ve svém důsledku tak bezmocnou. Protože se správní komise skládala ze zástupců různých ministerstev, a každé ministerstvo mělo odlišné zájmy v oblasti obchodní politiky, využívali tito zástupci svého práva veta k hájení zájmů svého ministerstva. Různá ministerstva totiž měla v kompetenci různé zboží tzv. státního monopolu. Např. pro ministerstvo veřejných prací to bylo uhlí, pro ministerstvo financí cukr. Pro odborný sbor pak bylo složité Komisi řídit skutečně odbornicky. Předseda odbornického sboru měl sice právo se odvolat ke správní komisí, „poslední slovo“ ale vždy náleželo ministrovi průmyslu, obchodu a živností. Prozatímne měla komise působit v prostorech Obchodní a živnostenské komory v Praze a Zemského finančního ředitelství v Praze, ježto instituce měly svá vývozní a celní oddělení. V těchto prostorech nakonec působila do konce svých dnů.⁵⁴

Zajímavé je, že vůbec první schůze ČSVDK se konala ještě dva dny předtím, než vyšel příslušný zákon. Tato ustavující schůze se konala tedy už 20. listopadu 1918 v prostorách Obchodní a živnostenské komory v Praze, stejně jako všechny následující schůze⁵⁵. Díky tomu, že pražská obchodní a živnostenská komora komisi poskytovala své prostory a úřednický aparát, bylo jí dovoleno, aby zvolila předsedu odbornického sboru. Komorním zástupcem v komisi byl dr. Živanský a ten jednoznačně na předsednické místo navrhl svého dřívějšího komorního kolegu Rudolfa Hotowetze.⁵⁶ Uznávaný národohospodář působil jako vedoucí úředník Obchodní a živnostenské komory v Praze od 90. let 19. století. Během té doby se vypracoval do pozice experta na otázky organizace zahraničního obchodu, v celních nebo sociálních otázkách. Komoru také zastupoval na několika mezinárodních konferencích. Svou činnost v komoře vykonával až do roku 1917, kdy byl jmenován do správní rady Živnostenské banky a řady komorních úředníků tak nadobro opustil. Po dobu zatčení Jaroslava Preisse byl navíc pověřen řízením správní rady banky. Ačkoliv tedy v listopadu 1918 už nebyl členem

⁵³ *Národní listy*. Praha, 28. 1. 1919, 59(24), s. 5.

⁵⁴ Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.aspi.cz/opispdf/1918/007-1918.pdf>.

⁵⁵ Schůze Československé vývozní a dovozní komise a pozdější Komise pro zahraniční obchod se konaly v sídle Obchodní a živnostenské komory v Praze na adrese: Náměstí Republiky, č. 660, Praha 1.

⁵⁶ SOA Praha, fond OŽK v Praze, kart. 1663, *Zápis o 1. schůzi Československé vývozní a dovozní komise ze dne 20. listopadu 1918 o ½ 5. hod. odpol. v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

pražské komory, nečinilo problém jejím skutečným zástupcům zvolit ho jako jimi navrženého předsedu ČSVDK (Hotowetz byl také v čele zemské úřadovny Všeobecného pensijního ústavu, který byl zřízen při Obchodní a živnostenské komoře v Praze). Zdá se tak logické, že první volba na předsedu komise padla zrovna na Hotowetze. V době ustanovení samostatného československého státu bylo obtížné nalézt vhodné osoby do vedoucích funkcí, v osobě Rudolfa Hotowetze se ale nacházel skutečný odborník. Co by ale byl předseda komise bez svých místopředsedů. Výdokomise tak kromě předsedy odbornického sboru měla i pět místopředsedů, jednoho za každý hospodářský odbor – zemědělství, průmysl, obchod, živnosti a spotřebitele.⁵⁷

Komise tak hned ve svých prvních dnech zahájila činnost, pro kterou byla stvořena, potřebný odbornický sbor byl ihned složen. Na denní bázi sbor projednával konkrétní povolení k vývozu a dovozu, naléhal na ministerstvo průmyslu, obchodu a živností s vytvořením provizorních úmluv ohledně vzájemného obchodu se sousedními státy. Ministerstvu radil odbornický sbor s uzavřením alespoň dočasných úmluv, protože definitivní smlouvy zatím nebylo možné uzavírat, dokud to situace neumožní a nebudou vyřešeny všechny naléhavé hospodářské záležitosti. Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností bylo také Hotowetzem navrhováno, aby se co nejdříve začalo jednat s Polskem, Maďarskem, Jugoslávií a Rumunskem o společném schématu celního sazebníku, čímž by byla připravena půda pro budoucí obchodní smlouvy.⁵⁸ Zároveň ČSVDK nebyla sama oprávněna, aby vysílala své zástupce na obchodní jednání s cizími státy. Mohla tak pouze apelovat. Toto omezení komise ale trvalo jen chvíli, časem bylo jejím zástupcům umožněno jednat s delegáty jiných států o dodávkách a kompenzačních smlouvách. Později zmíněnou snahu jednat s Polskem, Maďarskem, Jugoslávií a Rumunskem o celní unii kvitoval státní tajemník ministerstva průmyslu, obchodu a živností Václav Schuster⁵⁹. Během jednání komise sám poznamenal, že vnitřní rozvrat v Německu není tak značný, jak by se podle došlých zpráv mohlo zdát. Očekával, že sousední Německo bude brzy opět silným konkurentem a bylo by tedy „životním zájmem vyvinutého našeho průmyslu, abychom v konkurenci zdatně obstáli. Jest nám nezbytně již z důvodů valutových, z důvodů

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, *Zápis o 4. plenární schůzi odbornického sboru československé vývozní a dovozní komise, konané dne 10. prosince 1918 v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

⁵⁹ Václav Schuster se po právnických studiích stal roku 1896 tajemníkem Obchodní a živnostenské komory v Českých Budějovicích, v roce 1900 pak přešel do pražské komory, kde byl ustanoven ředitelem komorního ústavu pro zvelebování živností. Po odchodu Rudolfa Hotowetze z komory v roce 1917 se Schuster stal jejím vedoucím tajemníkem. Po vzniku Československé republiky byl pověřen funkcí státního tajemníka v ministerstvu průmyslu, obchodu a živností. V roce 1922 byl zvolen předsedou správní rady Všeobecné české bankovní jednoty v Praze a roku 1929 se stal viceprezidentem České banky Union.

zaměstnanosti dělnictva a z důvodů regulace mzdové třeba velkého exportu a musíme proto při náležitém zřeteli na okamžitou, ale dočasnou potřebu dostatečného zásobení obyvatelstva pomýšleti na možnost budoucího odbytu.“⁶⁰

Ani povolování vývozu a dovozu nebylo jednoduchou záležitostí. Sama komise při svém rozhodování chtěla dodržovat zásadu, aby každé povolení nebylo posuzováno jen z obchodní stránky, ale aby brán zřetel také na stránku sociální – tedy, aby byl brán zřetel na mzdové poměry v odvětví, na nezaměstnanost či pokles mezd. Komise se také snažila dbát o to, aby všechny dovezené suroviny byly také v Československu zpracovány. Stávalo se, že nezpracované přidělené suroviny se dále vyvážely, proto příslušné pododbory věnovaly svou pozornost tomu, aby suroviny byly vhodně rozdělovány (někteří členové poradního sboru byli vůbec proti tomu, aby se vyvážely jakékoliv suroviny, které Československo dokáže zpracovat).⁶¹

ČSVDK záhy po svém vzniku přistoupila k zakládání podřízených „expositur“. Komise byla sice centrální a centralizační institucí sídlící v Praze, ale zahraniční obchod se snažila řídit už v regionech vlastními zastupitelskými úřady. Celkem během doby působení ČSVDK vzniklo 18 takových úřadů, 16 z nich se nacházelo na území Československa (později včetně Podkarpatské Rusi), po jedné pak v Berlíně a ve Vídni. Zajímavé je, že už začátkem prosince 1918 začala vznikat i expositura v Moravské Ostravě, kdy tedy spor o Těšínsko s Polskem byl



Obrázek 1 - rozmístění expositur Československé vývozní a dovozní komise

⁶⁰ SOA Praha, fond OŽK v Praze, kart. 1663, *Zápis o 5. schůzi odbornického sboru československé vývozní a dovozní komise, konané dne 17. prosince 1918 v obchodní a živnost. komoře v Praze.*

⁶¹ Tamtéž, *Zápis o 2. plenární schůzi poradního sboru československé vývozní a dovozní komise, konané dne 22. listopadu 1918 v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

zatím daleko od vyřešení.⁶² Další expositura vznikla v Jablonci nad Nisou speciálně určená pro řízení obchodní politiky s jabloneckým zbožím, jehož export byl důležitý pro celou obchodní bilanci československého státu, nebo v Podmoklech k potřebám sklářského a knoflíkářského průmyslu.⁶³

S postupujícím časem přibývalo ČSVDK práce stále více a více práce, a bylo tak třeba její fungování více zefektivnit. Ani při obchodních jednáních není dobře, když je zdržováno povolovacím řízením. Aby se vyřizování žádostí o vývoz a dovoz co nejvíce urychlilo, rozhodla se komise pro vydávání tzv. generálních povolení. Odbornickým sborem byl sestavován seznam zboží a čas od času na návrhy pododborů doplňován a aktualizován, jenž bylo všeobecně připuštěno k vývozu nebo dovozu. Takové žádost o vývoz a dovoz už neprocházela standardní cestou přes pododborní odbornickému sboru, nýbrž povolení vyřizovala přímo kancelář komise za přítomnosti příslušného referenta, který jen zkoumal oprávněnost žádosti. Jednalo se o první kroky k uvolnění zahraničního obchodu. Postupně komise vyřizovala až 1000 žádostí denně v pražské „centrále“ a v expoziturách. S tím, jak také rostla agenda komise, rostl také počet sil, které zaměstnávala, koncem ledna 1919 se tak jednalo už o počet 200 zaměstnanců.⁶⁴

Nelehká práce komise je působivě charakterizována v článku Jaroslava Kolaříka v *Přítomnosti*, jenž byl věnován prvnímu ministrovi průmyslu, obchodu a živností Adolfu Stránskému, který se dotýká i práce ČSVDK: „Pražská obchodní komora se obrátí nohama vzhůru a do zasedací síně se nastěhuje prokletá patnáctka, se svými stohy žádostí o povolení vývozu nebo dovozu, s návalem nedočkavých a věcně urgujících stran čili partají a na předsednickém vyvýšeném křesle trůní slečinka, která píše adresy na obálky. Sekretáři a místosekretáři a všichni úředníci komorní jsou voláni do zbraně a každý dostane nějaký referát pro povolení a nepovolení. Telefon zuří od rána do večera, partaje rovněž a stejně tak referenti, koreferenti a subreferenti a ten obecný komisionář. Při vývozní komisi se tvoří nejvyšší rada pro obchodní politiku a s touto radou se tvoří také první spory o ní.“⁶⁵

Už po měsíci činnosti komise její předseda Rudolf Hotowetz cítil, že se nachází ve střetu různých zájmů. Protože v novinách jeden ze členů odbornického sboru veřejně kritizoval

⁶² Tamtéž, *Zápis o schůzi předsednictva dovozní a vývozní komise konané dne 6. prosince 1918 v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

⁶³ Tamtéž, *Zápis o 6. plenární schůzi odbornického sboru československé vývozní a dovozní komise, konané dne 20. prosince 1918 v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

⁶⁴ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod II. díl.* Praha 1921, s. 11-13.

⁶⁵ *Přítomnost.* Praha 13.1.1927, 4(1), s. 4.

činnost ČSVDK, nabídl Rudolf Hotowetz svojí předsednickou funkci k dispozici. Tato záležitost se projednávala 27. prosince 1918 a odbornický sbor se jednomyslně usnesl, aby se Hotowetz opět ujal předsednického místa v komisi a od odbornického sboru opět získal plnou důvěru a podporu. V otevřeném dopise odbornickému sboru zdůvodnil své důvody k odchodu z předsednické funkce. Přál si, aby ČSVDK byla důvěryhodným úřadem a pokud měla být ve své obchodní politice úspěšná a pokud měla pomoci vymanévrovat československé hospodářství z rozbořených hospodářských vod, musela jednat jednotně. Rudolf Hotowetz, než aby riskoval pověst ČSVDK, přijal raději zveřejněnou kritiku za svou a nabídl své předsednické místo. Jak už bylo zmíněno, odbornický sbor tuto rezignaci odmítl, uklidnil vnitřní situaci s nespokojeným členem a Hotowetzovi potvrdil jeho mandát.⁶⁶

Během krátké doby ale Rudolf Hotowetz opět zjistil, že jemu a jeho odbornickému sboru je znemožněno provádění odborné obchodní politiky, protože některá ministerstva, svazy a ústředny se pravomocím ČSVDK vymykaly a prováděly vlastní obchodní politiku, vyvážely a dovážely bez konzultace u odbornického sboru komise. S takovým stavem věcí se Rudolf Hotowetz nedokázal smířit a rezignaci na svojí předsednickou funkci nabízel opakovaně. Začátkem ledna roku 1919 zopakoval svůj krok s rezignací, ale odbornický sbor se o měsíc později opět usnesl, aby jeho rezignace nebyla přijata. Odbornický sbor se dále zavázal, že se pokusí udělat vše pro to, aby všechny překážky byly odstraněny a vyjádřil solidaritu se svým předsedou.⁶⁷ Později sice vyšla zpráva, že ministerstvo obchodu se pokusí vyřešit všechny kompetenční spory svoláním společného jednání správní komise a odbornického sboru. Nedostatky se ale podle Hotowetze nepodařilo vyřešit a na své rezignaci dále trval. 24. března 1919 tak byl zvolen nový předseda odbornického sboru a stal se jím viceprezident Obchodní a živnostenské komory v Praze Leon Bondy.⁶⁸ V tomto ohledu můžeme říci, že všechny Hotowetzovy odchody v takových situacích působily spíše demonstrativně, jak to bylo typické např. u Karla Engliše v době jeho působení jako ministra financí.

Vývozní a dovozní syndikáty a Kontrolní a kompenzační úřad

K další proměně zahraničního obchodu došlo 26. února 1919 vznikem vývozních a dovozních syndikátů. Už důvodová zpráva k vládnímu nařízení zmiňuje, že dosavadní kontrola zahraničního obchodu byla nedostatečná. Podle této zprávy vznik syndikátů reagoval zejména

⁶⁶ SOA Praha, fond OŽK v Praze, kart. 1663, *Zápis o 7. plenární schůzi československé vývozní a dovozní komise, konané 27. prosince 1918 v obchodní a živnostenské komoře v Praze.*

⁶⁷ *Tribuna*. 6.2.1919, 1(5), s. 7.

⁶⁸ *Tribuna*. 28.3.1919, 1(49), s. 2.

na skutečnost, že v této době bylo zboží poražených států hospodářsky bojkotováno. Protože území Československa dříve patřilo k územím nepřátelských států, měly syndikáty v cizině zajistit československý původ zboží (tedy jako spojeneckého státu).⁶⁹ Nařízení o jejich vzniku podle slov sekčního šéfa ministerstva obchodu Jana Matyše také reagovalo na americké požadavky o poskytnutí půjčky na opatření potravin a surovin, jenžto půjčka měla být určena přímo bankám a průmyslu, nikoliv státu. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností by tak v dohodě s ministerstvem financí sdružilo banky v syndikát, jenž by obstarával financování importu. Tento syndikát pak musel být opřen o další organizaci sdružující průmysl, pro něž suroviny mají být importovány. Obdobně měly vzniknout i syndikáty pro export potřebné k opatření cizích deviz.⁷⁰ Dosti obdobně se o potřebě takové syndikalizace zahraničně-obchodní činnosti vyjadřoval dříve i ministr financí Alois Rašín.⁷¹

Vznik syndikátů pak neznamenal konec činnosti ČSVDK, ale jistě znamenal konec snaze provádění jednotné obchodní politiky. Tímto nařízením (100/1919 Sb.) umožnil ministr průmyslu, obchodu a živností některým průmyslovým oborům, kde pro to byly předpoklady, aby si samy řídily zahraniční obchod. Syndikáty mohly dále zařizovat své společnosti zajišťující dovoz potřebných surovin či vývoz výrobků. Úkol syndikátů byl jednoznačný a šlo především o zaopatření potřebných surovin československému průmyslu a podpora snah směřujících k opětovnému zahájení zahraničního obchodu. V kompetenci ČSVDK tak zůstala menší průmyslová odvětví, která neměla předpoklady pro zřízení takových syndikátů. Vývozní a dovozní syndikát mohl být zřízen pouze, pokud splnil předpoklady k takovému kroku. Problémová otázka byla, kdo určoval, že tyto předpoklady splněny byly, že průmyslový obor byl připraven k „syndikalizování“. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností se sice bránilo tím, že tyto předpoklady nechává pouze na daném průmyslovém oboru, z nařízení však jasně vyplývá, že poslední slovo měl ministr obchodu.

Hlavní argument pro vznik takových syndikátů plynul z požadavku zisku potřebných potravin a surovin. Pro československý průmysl mělo být jednodušší získat zahraniční úvěr potřebný právě pro nákup potravin a surovin, pokud by jednak banky byly sdruženy v syndikátech, které by tento dovoz financovaly, a pokud by tyto banky byly opřené o další organizaci průmyslu,

⁶⁹ NA, fond Předsednictva ministerské rady, kart. 4030, Protokol ministerské rady konané dne 26. února 1919, Důvodová zpráva k nařízení vlády republiky československé ze dne 26. února 1919 o dovozních a vývozních syndikátech, s. 536.

⁷⁰ *Průmyslový věstník*. 5.3.1919, 6(13), s. 2.

⁷¹ NA, fond PMR, kart. 4030, Protokol ministerské rady konané dne 17. února 1919, s. 376.

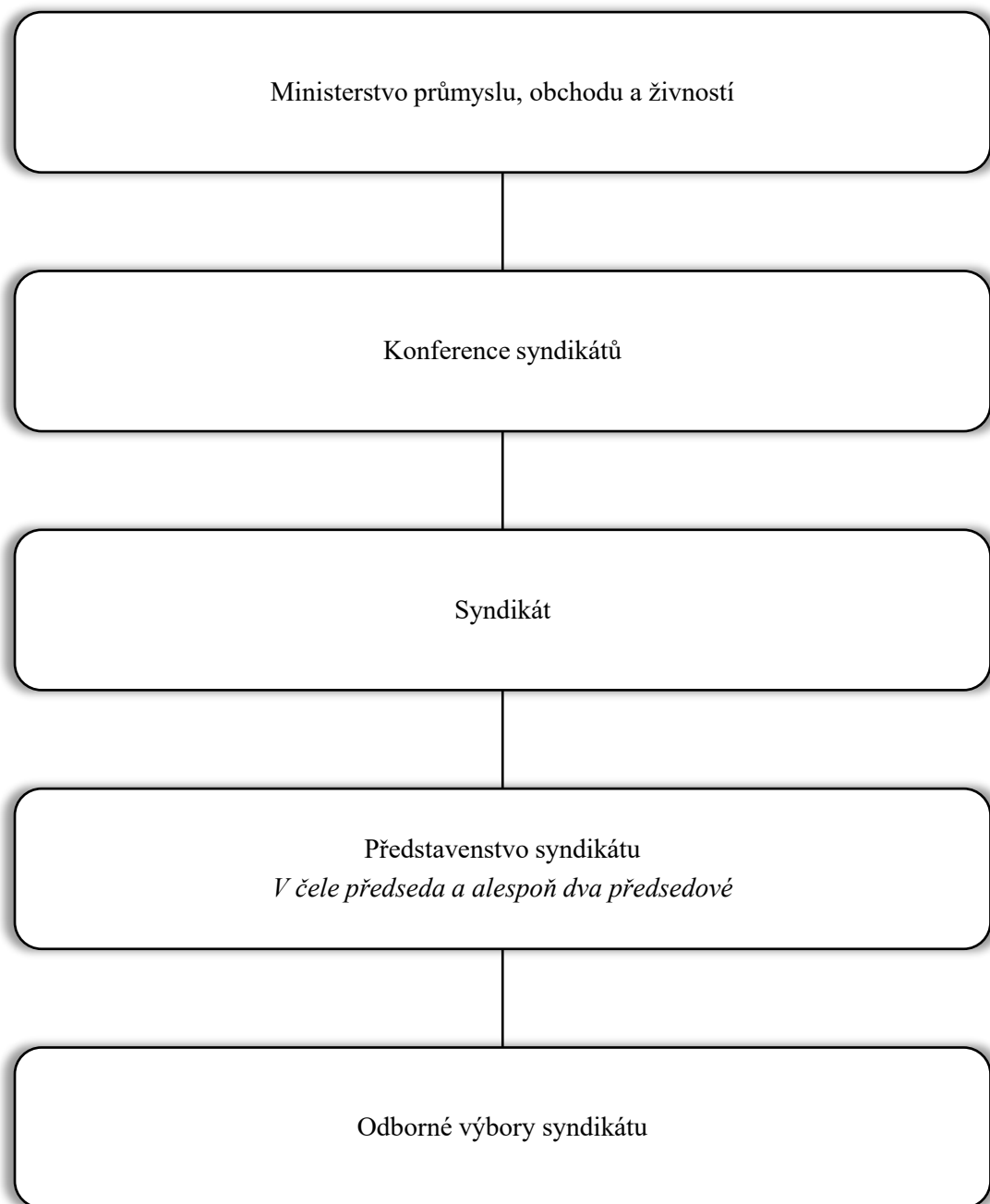
pro nějž suroviny měly být dovezeny. Takové podoba zahraničního obchodu podle jeho tvůrců zajišťovala, že potřebné suroviny a stroje se dostanou přímo tam, kde byly potřeba, zároveň podniky mohly lépe budovat své kontakty v zahraničí. Protože do budoucna mělo financování dovozu souviset se ziskem cizích valut, bylo nezbytné, aby se podobné průmyslové syndikáty angažovaly také ve vývozu, čímž by tyto cenné valuty získaly. Zpočátku bylo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností kritizováno za to, že se ve svém nařízení pro syndikáty soustřeďovalo zejména na dovoz a otázka vývozu zůstávala nejasná. Tento vztah do budoucna sice stále jasněji krystalizoval, nikdy však nedosáhl jasné podoby.

V čele každého syndikátu bylo představenstvo jmenované ministrem průmyslu, obchodu a živností, zároveň členem každé takového představenstva byl zástupce tohoto ministerstva. Také každý syndikát měl právo zakládat společnosti pro své vývozní a dovozní účely a záležitosti a mohl vstupovat s dalšími společnostmi a firmami do obchodního styku pro dosažení průmyslových cílů. Pokud syndikát prováděl zahraniční obchod, musela panovat shoda na tom, jak budou získávány společné objednávky, jak budou rozdělovány či účtovány, nebo jak si budou rozdělovat zisk. Tyto syndikáty tedy samy získaly právo povolovacího řízení v obchodních záležitostech, které se jich týkaly, a možnost vydávání vývozních a dovozních povolení. Udělené povolení ale musel zkontrolovat Kontrolní a kompenzační úřad pro zahraniční obchod, který byl zřízen samostatným zákonem, a který měl právo povolení prohlásit za neplatné. Při udělování povolení musely být chráněny veřejné zájmy republiky a finanční zájmy státu. Na ochranu takových zájmů při syndikátních obchodech měl dohlížet právě kontrolní úřad.⁷²

Představenstvo každého syndikátu volilo ze svého středu předsedu a alespoň dva místopředsedy. Představenstvo syndikátu pak mělo pravomoc se usnášet o všech záležitostech týkajících se obchodní správy syndikátu a o všech opatřeních, kterých bylo zapotřebí k zajištění dovozu potřebných surovin a výrobků. Protože vývozních a dovozních syndikátů postupně vznikla celá řada,⁷³ muselo z toho plynout, že jejich ústrojí a vedení bylo vzájemně velmi rozmanité a neexistovala jednotná šablona, podle které by byly syndikáty zařízeny. Nařízení o

⁷² Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1001/1/2>

⁷³ Do listopadu 1919 vzniklo přes dvě desítky vývozních a dovozních syndikátů. Jednalo se např. o syndikát: chmelařský, kovodělný, prádelný, tabulového skla, dřevařský, kožařský, likérnický, minerálních olejů, bavlnářský, chemickotechnický, průmyslu kamene, knoflíkářský, vlnářský, jutařský atd.



jejich vzniku také pamatovalo na to, aby syndikáty pro určité společné zájmy mohly soustředit svoji činnost v určitém ústředí, konkrétně v „ústředním syndikátu“. Funkci takového ústředního syndikátu zajišťoval Ústřední svaz československých průmyslníků. Tato část nařízení zejména reagovala na exportní poměry na východ od Československa, protože obchodní styk s těmito státy se v prvních letech neobešel bez naturální výměny, kterou bylo vhodnější organizovat v nějakém ústředí. Mohlo se stát, že by syndikát za exportované zboží obdržel výměnou suroviny, které nebyl schopen zpracovat nebo je nepotřebuje, v takovém případě ústřední syndikát koordinoval vzájemnou činnost syndikátů a pomáhal vyrovnávat jejich pohledávky. Takové syndikátní konference byly svolávány zkrátka proto, aby lépe zajišťovaly dostatek

surovin a strojů potřebných pro tuzemský průmysl a lépe koordinovaly vývoz zboží do ciziny tak, aby export byl co největší. Na takových konferencích mohlo být také dohodnuto získání společné zahraniční půjčky. Usnesení konferencí byla pro každý syndikát závazná.⁷⁴

Činnost vývozních a dovozních syndikátů byla financována podobným způsobem jako činnost ČSVDK. Vývozní firmy byly povinny přispívat k exportním nákladům, stejně tak z vydání vývozního nebo dovozního povolení syndikáty vybíraly poplatky, jehož výše ale nesměla přesáhnout výši stejného poplatku u ČSVDK. Zatímco ale vývozní a dovozní komise si vybrané poplatky ponechávala pro vlastní financování, syndikáty musely poplatky odvádět Kontrolnímu a kompenzačnímu úřadu pro mezinárodní obchod. V otázce vybírání poplatků tak můžeme vidět, jak na sebe narážely kompetence vývozních a dovozních syndikátů a vývozní a dovozní komise.⁷⁵

Povolení vydávaná syndikáty se vymykala z rámce povolovací činnosti ČSVDK, místo toho byla podrobena kontrole Kontrolního a kompenzačního úřadu pro mezinárodní obchod, který byl sice zřízen až nařízením ministra obchodu 2. dubna 1919, fakticky se jeho působení připravovalo už delší dobu. Jeho zřízení koncem února 1919 ještě předcházelo ustavení Kontrolního úřadu pro mezinárodní obchod při ČSVDK a stal se tak základem pozdějšího dubnového úřadu. Úkoly obou ale byly velmi podobné, jednalo se zejména o nápravu nejednotnosti obchodní politiky. Úřad nejprve vznikl jako orgán správní komise ČSVDK a jeho vedením byl pověřen Zdenko Fafl⁷⁶, další dlouholetý pracovník pražské Obchodní a živnostenské komory, který se již dříve angažoval svojí činností v komorní vývozní kanceláři.⁷⁷ Pozdější Kontrolní a kompenzační úřad měl dvojí roli. Na jedné straně kontroloval činnost vývozních a dovozních syndikátů, hlídal syndikáty udělovaná vývozní a dovozní povolení a dával pozor na řádné odvádění předepsaných poplatků a přebytků. Na druhé straně se v úřadě soustředila veškerá kompenzační a smluvní agenda a spolupůsobení při vyjednávání mezinárodních kompenzačních a obchodních dohod, provádění, evidence a kontrola provádění těchto smluv a dohod a vedení příslušných statistických dat. Princip kompenzačních smluv se

⁷⁴ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organisaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921, s. 14.

⁷⁵ Citováno 15.5.2022, dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1001/1/2>

⁷⁶ Zdenko Fafl vstoupil do služeb Obchodní a živnostenské komory v Praze v roce 1907 a zastupoval ji na mezinárodních kongresech obchodních komor v Londýně, Bostonu a Paříži. Po roce 1918 se stal přednostou exportní kanceláře pražské obchodní a živnostenské komory. Komoru zastupoval také ve Společnosti národů jako odborník na celní a politické otázky. Významně se podílel na přípravě jednotného celního názvosloví. Během hospodářské krize se stal generálním tajemníkem OŽK v Praze a v roce 1934 se zasloužil o vznik Exportního ústavu československého, jehož ředitelem se stal o tři roky později. Stal se kritikem Rašínovy deflační politiky, která znamenala restriktci exportu, i Englišovy noetiky. Byl zastáncem volného obchodu s minimem omezení.

⁷⁷ *Průmyslový věstník*, 22.2.1919, 6(13), s. 208.

osvědčil zejména ve styku s okolními státy a se státy na východ od Československé republiky. Jednalo se o státy, kde obchod narážel na valutární obtíže, přičemž ale byly k dispozici k výměně zemědělské produkty a suroviny. Do budoucna smlouvy tohoto typu nacházely stále větší uplatnění do té doby, než se platební a peněžní poměry vrátily do poměrů normálních.⁷⁸ Protože úřad samotný nevydával žádná povolení k vývozu a dovozu, jako tak děla vývozní a dovozní komise a syndikáty, byla činnost úřadu hrazena z vybraných povolovacích poplatků komise a syndikátů.⁷⁹

Také na činnost Kontrolního úřadu dohlížela správní komise, kterou tvořili zástupci ministerstva průmyslu, obchodu a živností, ministerstva pro zásobování lidu, ministerstva financí, ministerstva zemědělství, ministerstva železnic, ministerstva veřejných prací, ministerstva vnitra, ministerstva pošt a telegrafů, ministerstva zahraničních záležitostí, ministerstva národní obrany, ministerstva zdravotnictví a ministerstva školství a národní osvěty. Zároveň byl ve správní komisi přítomen zástupce ČSVDK, zástupce Devisové ústředny, zástupci Státního obilního ústavu a Československé cukerní komise, případně podle potřeby zástupci dalších komisí a ústředen. Jednání správní komise úřadu předsedal opět zástupce ministerstva obchodu, který také rozhodoval při rovnosti hlasů. Na jednání komise se mohli usnášet pouze zástupci ministerstev, ostatní členové měli pouze poradní funkci. Zvláštní pozici zde mělo předsednictvo odbornického sboru ČSVDK, které celé ve svém složení bylo poradním sborem Kontrolního a kompenzačního úřadu. Výjimku na jednání správní komise měl zástupce ministerstva národní obrany, který mohl rušit usnesení, jež by mohla vést k ohrožení bezpečnosti státu po vojenské stránce.⁸⁰

Komise pro zahraniční obchod

V části nejvyšších vládních kruhů byly vnímány nedostatky, jež byly způsobeny vznikem vývozních a dovozních syndikátů v otázce jednotnosti obchodní politiky. Od dubna 1919 ministerstvo průmyslu, obchodu a živností vypracovávalo opět novou podobu zahraničního obchodu, která měla napravit některé nedostatky a mezi stát a průmyslové kruhy přinést větší součinnost. Tato doba snad přímo souvisí s živou diskuzí a probíhající kritikou nad zřízením vývozních a dovozních syndikátů, jak bude popsáno níže. V rámci plánované proměny

⁷⁸ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*, leden 1920, 1(1), s. 10.

⁷⁹ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921 s. 15-16.

⁸⁰ Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1070/1/2/narizeni-c-171-1919-sb-o-zrizeni-kontrolniho-a-kompensacniho-uradu-pro-mezinarodni-obchod/narizeni-c-171-1919-sb-o-zrizeni-kontrolniho-a-kompensacniho-uradu-pro-mezinarodni-obchod>

zahraničního obchodu měly být syndikáty nadále podřízeny nové Komisi pro zahraniční obchod, aby v zahraničním obchodě stále našly zastoupení všechny vrstvy hospodářského života. Jednalo se o nové podobě, která by v ideálním případě harmonicky dbala všech zájmů účastníků exportu a importu.⁸¹ Už 11. dubna 1919 ministerstvo připravilo příslušnou osnovu nařízení, která byla během léta postupně projednávána.⁸² Programu reorganizace kontroly zahraničního obchodu se energicky ujal po Adolfu Stránském od léta 1918 nový ministr průmyslu, obchodu a živností Ferdinand Heidler⁸³, který chtěl přijít vůbec s novým programem obchodní politiky. Základem takové nové obchodní politiky se měla stát právě plánovaná Komise pro zahraniční obchod, resp. o nové pravomoci posílená a přejmenovaná původní Československá vývozní a dovozní komise.⁸⁴ Konečné ministerské nařízení bylo vydáno 28. listopadu 1919 s jednoduchým názvem jako „nařízení o úpravě dovozu a vývozu“ (645/1919 Sb.). Tyto změny přišly po roce od první úpravy zahraničního obchodu, kdy 22. listopadu 1918 vznikla ČSVDK. Jenže pro různé obtíže zdůvodněné technickým rázem vstoupilo toto nařízení v působnost až 26. dubna 1920.⁸⁵

Tímto nařízením byla zrušena dřívější nařízení o Československé vývozní a dovozní komisi a změněna nařízení o vývozních a dovozních syndikátech a o Kontrolním a kompenzačním úřadu. Místo ČSVDK totiž byla zřízena komise nová, a to Komise pro zahraniční obchod (dále KOPZO), jejímiž orgány byl podobně odbornický sbor se svými pododbory, předsednictvem a správním výborem. Oproti správnímu výboru předchozí komise, byl správní výbor KOPZO rozšířen o zástupce dalších dvou ministerstev – ministerstva sociální péče a ministerstva spravedlnosti. Součástí správního výboru byly zároveň také všichni členové předsednictva komise. Správní výbor tak celkem čítal 21 členů. K výkonu svých úkolů zřídil správní výbor dále čtyřčlenný užší výbor, složený ze zástupců ministerstva obchodu a financí, Bankovního

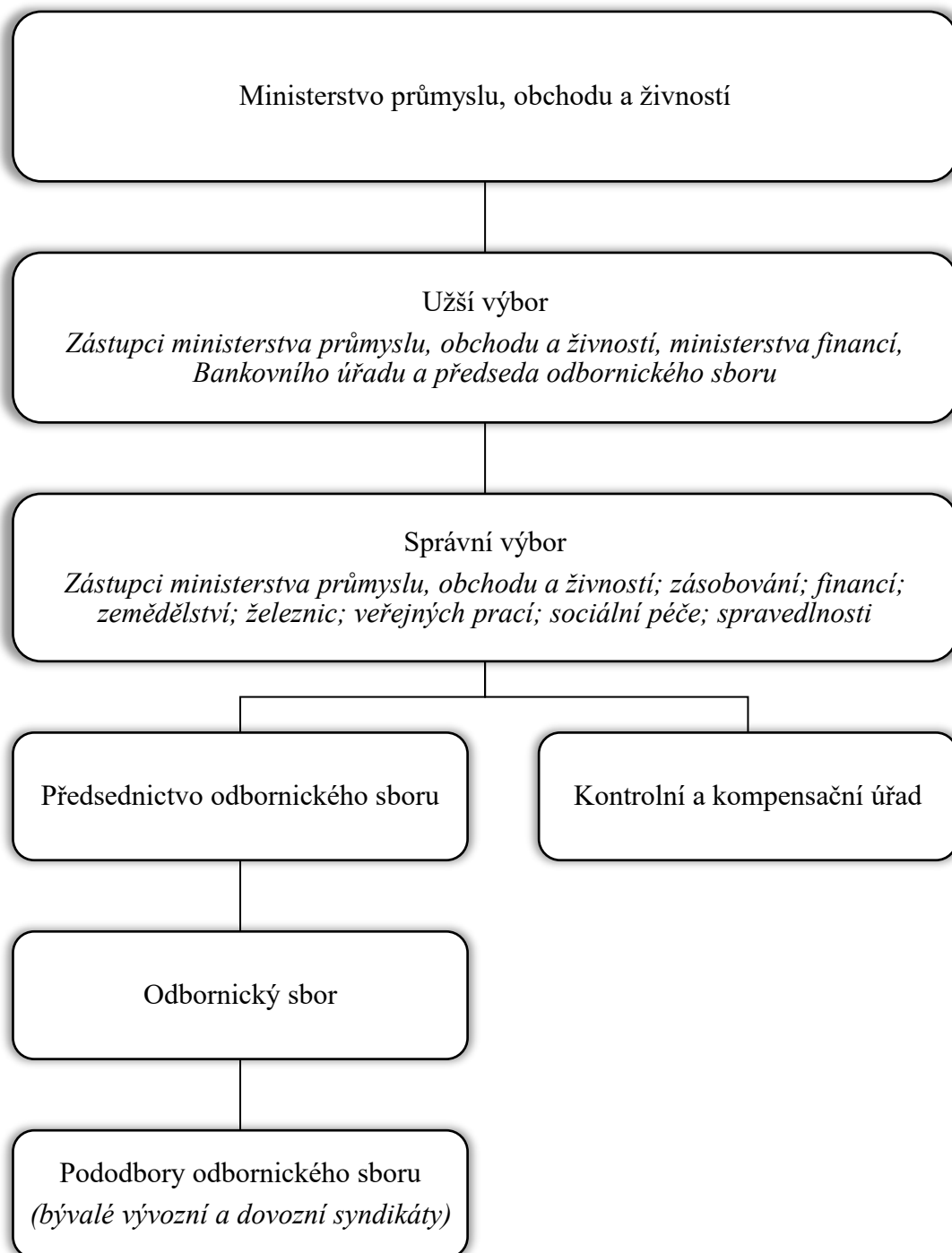
⁸¹ *Národní listy*. 29.4.1919, 59(101), s. 4.

⁸² HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921, s. 17.

⁸³ Ferdinand Heidler byl žákem Albína Bráfa a Cyrila Horáčka. Také spolupracoval s národohospodářem Josefem Gruberem, politicky se ale před válkou orientoval na Masarykovu Českou stranu pokrokovou. Od roku 1909 byl zemským jednatelem Spolku pro průmysl cukrovarnický, v letech 1912–1915 byl přednostou odboru pro organizaci cukerního obchodu v českých zemích. Během první světové války se zapojil do domácího odboje a stal se prvním zpravodajem tajného výboru Maffie o hospodářské situaci. Na jaře 1918 vstoupil do socialistické strany a stal se členem její národohospodářské komise. Od léta 1918 pak připravoval se svým bratrem Gustavem návrh organizace cukerního průmyslu a obchodu v budoucím samostatném státě. Do roku 1919 pak předsedal Československé cukerní komisi. Československá strana socialistická nesouhlasila s jeho pověřením coby ministra průmyslu, obchodu a živností, protože nebyl poslancem Revolučního národního shromáždění. Do své smrti roku 1928 řídil Společnost pro obchod s obilím. Byl stoupencem volného mezinárodního obchodu.

⁸⁴ Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/070schuz/s070005.htm>

⁸⁵ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921, s. 17.



úřadu a předsedy komise. Aby se ale jednalo o úpravu novou, vedoucím orgánem se nyní stal právě správní výbor na rozdíl od ČSVDK, kde takovým orgánem byl odbornický sbor a správní výbor vykonával jen kontrolní funkci. Nyní to byl správní výbor Komise pro zahraniční obchod, který měl stanovit základní linie exportní a importní politiky. Protože členem správního výboru byl také zástupce Bankovního úřadu při ministerstvu financí, přibyla komisi důležitá kompetence, a to uvolňování valut vývozcům za vyvezené zboží k dalšímu potřebnému nákupu

v cizině. Výkonným orgánem bylo předsednictvo komise, které zastupovalo komisi a vykonávalo její usnesení.⁸⁶

Odbornický sbor byl nyní jen poradním sborem správního výboru a jeho předsednictva. Dosavadní vývozní a dovozní syndikáty se přeměnily v pododbory KOPZO pro obory, pro něž byly zřízeny. Některým těmto novým pododborům bylo také dovoleno, aby i dále samostatně úřadovaly. Přetvořením syndikátů v pododbory byl získán podklad pro jejich rozhodování a zjednodušila se kontrola jejich činnosti, jelikož odpadlo předkládání vývozních a dovozních povolení Kontrolnímu a kompenzačnímu úřadu. Tato kontrola byla přenesena na odborné referenty KOPZO, čímž se docílilo žádané jednotnosti v zahraničně-obchodní politice. Syndikáty-podobory se nyní mohly místo povolovací agendy více soustředit na obchodní činnost, na organizaci vývozu zboží, dovozu surovin a opatřování úvěrů. Do Komise pro zahraniční obchod byl včleněn také Kontrolní a kompenzační úřad jako zvláštní úřad pro veškerou kompenzační a smluvní agendu a podřízen byl správnímu výboru komise.⁸⁷

Asi nejdůležitější součástí nařízení z 28. listopadu 1919 bylo částečné uvolnění vývozu a dovozu. Správnímu výboru bylo uloženo, aby periodicky stanovoval seznam zboží, jehož export, resp. import byl všeobecně povolen. K vývozu nebo dovozu zboží nacházejícího se na takovém seznamu nebylo třeba zvláštního povolení, nýbrž stačilo jen obyčejného ohlášení na předepsaných formulářích. Po nařízení o vývozních a dovozních syndikátech se objevila další kontrola zahraničního obchodu, která svojí organizací ale připomínala řízení tak, jak jsme ho znali z prvních měsíců trvání republiky. Nová komise dostala také k dispozici původní místní expositury staré ČSVDK. Organizace sice byla nová, potíže staré komise ale přetrvávaly, navíc ve správním výboru nyní bylo zainteresováno více ministerstev. KOPZO také stále nemělo pravomoc nad zbožím tzv. státního monopolu, jehož povolovací řízení mělo na starost ministerstvo financí. Uhlí spadalo pod ministerstvo veřejných prací, cukr pod Československou komisi cukerní.⁸⁸

⁸⁶ Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/070schuz/s070005.htm>

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž.

Zahraniční obchod v dobovém hodnocení I

Předpoklady zahraničního obchodu

Protože přesná data o zahraničním obchodě byla po nějakou dobu nekompletní a nepřesná, zpočátku přicházeli různí experti pouze se svými odhady o charakteru zahraničního obchodu, snažili se určit jeho podoby a možnosti podle předválečných zkušeností. Tomu se opět věnoval Rudolf Hotowetz ve své brožuře *Zahraniční obchod československého státu*, kde vysvětluje, že přirozeným odběratelem zboží pocházejícího z českých zemích byla v minulosti hlavně Bukovina, Halič a Uhry. Ve svých těsně poválečných predikcích tyto oblasti znovu určil jako obraz budoucího československého exportu. Už před válkou české země vynikaly v pěstování cikorky, cukrovky, ječmene, chmele a řepky a z toho také plynoucí zemědělské výrobky jako cukr, slad, pivo, lihoviny a likéry nebo uzenářské zboží. Naopak, bylo třeba dovážet pšenici, kukuřici, žito, oves atd. povětšinou z Maďarska a další ciziny. Speciální charakter určil Hotowetz zboží, které nemá ve světě jinou náhradu co do množství, kvality či upotřebitelnosti a jeho vývoz tak bude automaticky vzkvétat. Zboží, které pro svou „nevyrovnatelnou jakost“ bude vždy vyhledáno obchodníky a které si i přes proběhlou válku zachovalo výjimečnou pověst. Na vývoz takového zboží by měli exportéři klást speciální zájem. Podle Hotowetze šlo konkrétně o žatecký chmel, český ječmen a slad, plzeňské pivo, pražskou šunku, karlovarskou a kysibelskou vodu, ale také české sklo, porcelán a další keramické zboží, nábytek z ohýbaného dřeva, sirky, papír a papírové zboží, klobouky, jemné vyšívané prádlo, jablonecké zboží, hudební nástroje atd.⁸⁹

Problémem, jak se zdá, nebylo, s jakým zbožím vstoupit na světový trh, ale jak takové zboží na světový trh vůbec dostat. Co se týče možného účastenství ve světovém obchodu byla největším nedostatkem nepříznivá zeměpisná poloha. Podle anglického vzoru byla hlavním prostředkem světového obchodu námořní doprava, jenže Československo se nacházelo hluboko ve vnitrozemí, od moře vzdáleno stovkami kilometrů v každém směru. Dosud největším odbytištěm českého a slovenského průmyslu byly bývalé země Rakousko-Uherska, kde před válkou výrobky nenacházely celních překážek, poplatků ani jiných právních a administrativních obtíží. Založení samostatných států mělo za přirozený důsledek, že v těchto státech bylo usilováno o zakládání a podporování vlastního průmyslu, a s tím i o vylučování průmyslu československého. Hotowetz v tomto případě „sázel“ na zachování odbytišť. Počítal

⁸⁹ Rudolf HOTOWETZ. *Zahraniční obchod československého státu*. Praha 1920.

s recipročním zájmem těchto států, že zachovají volný přístup na svůj trh. Stejně jako Československo mělo zájem na těchto odbytištích, tak i nástupnické státy měly zájem najít odbytiště v Československu, což by vedlo k zachování vzájemného obchodu v podobě, v jaké dříve fungoval. Určitou výhodu viděl Hotowetz v tom, že důsledky války donutí český a slovenský průmysl navazovat přímé styky s cizinou. Nebude už třeba spoléhat se na zprostředkování vídeňských a hamburských exportních kanceláří.⁹⁰

Byli i tací, kteří budování zahraničního obchodu nového samostatného státu viděli jako další fázi „národní emancipace“. Například F. Fousek mínil, že na území Čech se zahraničnímu obchodu dosud věnovali pouze Němci, zatímco Češi se soustředili na obchod vnitrostátní. Po roce 1918 tak přišel čas, aby se čeští výrobci začali angažovat i na mezinárodním obchodním poli. Mladí obchodníci by se tak měli obchodně vzdělávat, studovat jazyky, snad i podniknout delší zahraniční pobyt, aby získali zkušenosti, kontakty i známosti.⁹¹

Hugo Vavrečka také viděl, jaký může mít význam moře pro hospodářskou existenci státu. Ten viděl budoucí hospodářský vývoj ve spojování menších států do větších celních území a přímo tak navazoval na demokratickou unii států podle T. G. Masaryka. Vznikem této unie by Československo sice získalo přístup k námořnímu obchodu, ale tento přístup by však byl podmíněn trváním unie. Pokud by unie přestala existovat, s ní by zanikl i přístup k moři. Proto by bylo třeba usilovat o trvalejší přístup k moři. V tomto kontextu autor rozvádí pojem „ideální koridor“. Ten měl představovat soubor mezinárodně zaručených práv na určité dopravní cesty, železnicích, řekách, průplavech a kanálech spojující vnitrozemský stát s mořem a s tím spojená práva v určitých přístavech. V souvislosti s tím by podle Vavrečky nebylo od věci budovat vlastní malé obchodní loďstvo jako nejúčinnějšího prostředku hospodářské politiky na vývoz odkázaných států a to proto, aby Československo nebylo odkázáno na ostatní státy přeprave, kteří svůj lodní prostor dávají k dispozici, jen pokud nešlo o jejich konkurenta. Vavrečka tímto jen přizpůsobil dřívější vize prezidenta Spojených států Woodrowa Wilsona československým poměrům: „Širé moře patří podle zásad Wilsonových všem národům stejně; záleží jen na nás, aby oceán byl i českým mořem.“

⁹⁰ V případě hamburských exportních domů viděl Rudolf Hotowetz problém v tom, že braly české zboží jen pokud nedělalo konkurenci tomu německému. Tamtéž.

⁹¹ *Národní listy*. Praha, 17.5.1919, 59(116), s. 5.

Roztříštěné kompetence a nejednotná politika

Předmětem veřejné kritiky a hodnocení se staly i konkrétní komise a další úřady určené k organizaci zahraničního obchodu. Komise pro přechodní hospodářství se v krátkém období listopadu 1918 žádné dobové kritiky reflektující její povolovací a kontrolní činnost ještě nedočkala. To se mění až se vznikem Československé vývozní a dovozní komise, kdy předmětem určitých sporů byl nedostatek kompetencí této instituce. Jako největší nedostatek komise bylo vnímáno to, že si různá ministerstva zachovala kompetence v rozhodování o vlastním vývozu a dovozu a že mohla uzavírat vlastní obchody bez ohledu na zásady vývozní a dovozní komise a její obchodní politiky, kterou měla určovat. V tomto případě se komise dočkala spíše zastání její činnosti, než aby byla přímo kritizována její vlastní činnost. Je na místě tak poznamenat, že nedostatky fungování komise byly spíše nedostatky jejího zřizujícího vládního nařízení.

K zásadní kritice komise přicházel už Rudolf Hotowetz jako předseda odbornického sboru. Podle Vlastislava Laciny se od počátku samostatné obchodní politiky střetávaly dvě koncepce o její podobě. Lacina ve své monografii o počátcích budování ekonomiky samostatného československého státu píše o tom, že o vedoucí funkce v hospodářských rezortech usilovala skupina ekonomů a čelních představitelů československého průmyslu pohybující se kolem Živnostenské banky. Zájmy této skupiny se neshodovaly právě s představami odborné veřejnosti, která chtěla podpořit exportní charakter Československé republiky. Proti sobě tak stála protekcionistická obchodní politika a otevřená obchodní politika. Vedoucí skupina Živnostenské banky se snažila o ochranu domácího průmyslu před zahraniční konkurencí a svým vlivem byla v uskutečňování svých vizí úspěšnější. Rudolf Hotowetz byl sice členem správní rady Živnobanky, ale svými názory se téměř vždy odlišoval a byl spíše zastáncem exportního charakteru státu. Ve své pozici předsedy odbornického sboru musel cítit určitou beznaděj s tím, jak nemohla ČSVDK provádět smysluplnou obchodní politiku, protože každé ministerstvo provádělo svou vlastní obchodní politiku, komisi navíc nebylo umožněno nakládat se zbožím tzv. státního monopolu.⁹²

Živá debata se rozpoutala v březnu 1919 kolem vývozních a dovozních syndikátů v deníku *Tribuna* a pokračovala víceméně až do konce následujícího měsíce. Příspěvky vycházející v *Tribuně* k tématu byly spíše proti působení těchto syndikátů. 18. března 1919 tak např. vyšel

⁹² LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1923*. Praha 1990, s. 75-77.

článek o „semináři“, který se na téma syndikátů konal v brněnské obchodní a živnostenské komoře. Článek informuje o tom, že z některých průmyslových a obchodních oborů plynula nespokojenost se vznikem vývozních a dovozních syndikátů. Nespokojenost panovala zejména s tím bodem, který syndikátům přisuzoval vývozní a dovozní monopol. Vyskytly se tak obavy, že by se ze syndikátů staly jen další (po)válečné ústředny, se kterými nebylo mnoho dobrých zkušeností a jejichž postupný zánik měl být jasným cílem. Z těchto průmyslových a obchodních kruhů také plynul požadavek, aby syndikáty byly řízeny skutečnými odborníky, aby tito odborníci byly ve své činnosti kontrolováni a existovalo zde právo odvolání proti jejich rozhodnutí. Kritizována tak byla zejména skutečnost, že vedení syndikátů byla jmenována výhradně ministerstvem obchodu. Avšak i přes tuto kritiku průmysl existenci syndikátů toleroval, pokud však bude splněna podmínka, že syndikáty budou existovat jen na přechodnou dobu, než se stabilizují poměry.⁹³

Šířeji vysvětlující komentář vyšel v *Tribuně* hned o den později. Tento komentář už byl k syndikátům smířlivější, avšak stále kritický. Zajímavý je důraz na pozitivní úlohu syndikátů, kterou by mohly plnit. Autor článku zde vidí syndikáty oprávněné k tomu, aby se staly ochránci československého průmyslu proti bojkotu, konkrétně tedy proti bojkotu namířenému vůči německým výrobkům. Vytvořením československé obchodní značky by byly ochráněny výrobky pocházejících od českých Němců. Toto je v článku zmiňováno v souvislosti, kdy se ve veřejném prostoru vede diskuze právě k hospodářskému bojkotu Německa, který by se případně mohl dotknout německého Rakouska i českých Němců. Pro osvětlení toho je třeba připomenout, že členem syndikátu mohla být jakákoliv firma zapsaná v obchodním rejstříku, nehledě na národnostní poměry. Autorem je zdůrazňováno, že pokud by došlo k bojkotu zboží pocházejícího od toho území československého státu, které je obýváno Němci, jistě by to poškodilo státní pokladnu.⁹⁴

Kritiku vládního nařízení o zřízení syndikátů v tisku obhajoval odborový přednosta ministerstva obchodu Jan Matys. Ten zřízení syndikátů, jak už bylo zmíněno výše, vysvětloval v kontextu požadavků dohodových států. Státy Dohody podle Matyse požadovaly, aby dovezená surovina byla spotřebována pouze v Československé republice a aby exportované zboží bylo skutečně československého původu. Těmto požadavkům tedy mohl vyhovět vznik vývozních a dovozních syndikátů. Ty zároveň měly celkově ulehčit zahraniční obchod

⁹³ *Tribuna*. 18.3.1919, 1(40), s. 7.

⁹⁴ Tamtéž. 19.3.1919, 1(41), s. 1.

československému průmyslu. Pro vysvětlení toho je nutné připomenout, jaké vlastně panovaly poměry pro vývoz v dalších státech. Tyto poměry totiž vyžadovaly, aby nákupy buď probíhaly společně, anebo byly organizovány státem. Všechny státy se přikláněly k tomu, aby v bezprostředně poválečné době vývoz spíše zakazovaly, a to i vývoz surovin, který byl pro jiné státy základem jejich průmyslu. Takový nákupce potřeboval diplomatickou podporu svého státu v cizině. Stát se tak musel postarat o spravedlivé opatření surovin pro každého průmyslníka, velkého i malého. Pro československý stát tak zřízení syndikátů poskytovalo určitou výhodu – různé průmysly si mohly zařizovat zahraniční obchod podle své potřeby a zároveň tím, jak za nimi stát stál, měli speciální postavení ve vztahu k cizině. Nutno však také říci, že malí průmyslníci a obchodníci využívali už před válkou služeb různých exportérů a velkoobchodů, kteří se na takovou činnost soustřeďovali už před válkou a po ní svoji činnost postupně obnovovali.⁹⁵

K negativnímu hodnocení fungování vývozních a dovozních syndikátů přistoupil i bývalý předseda ČSVDK Rudolf Hotowetz. Ten komisi a k ní příslušející kontrolní úřad považoval za správný způsob, jak přistoupit ke státní kontrole zahraničního obchodu. Kromě toho, že by menší firmy mohly být utlačovány, měly zřízené svazy podle něj svěřeny příliš velké pravomoci, v některých případech dokonce i monopol na vývoz a dovoz, což v Hotowetzových očích mohlo zřejmě poškozovat státní zájem. Podle něho bylo jejich zřízení vynucené, pokud by bylo volné či svobodné, tak snad pak by mohly dosáhnout úspěchu. Zřízení syndikátů vnímal jako přímý státní zásah do provádění zahraničního obchodu, který se mohl úspěšně budovat, jen pokud měl zajištěnou určitou volnost. Přímou také reagoval na důvody, které vedly ke zřízení těchto syndikátů. Viděl v tom určitou krátkozrakost v přístupu, kdy syndikáty vznikly jen jako podmínka poskytnutí úvěru bez další vize do budoucna. Připomněl tak vlastní plán na organizaci státního dohledu nad zahraničním obchodem, kterou představil koncem října 1918.⁹⁶ Hotowetz byl zřízením syndikátů vyveden z míry, hledal na nich i ty nejmenší chyby, když např. kritizoval už jejich zřizující ministerské nařízení: „Ba vláda nedbá ani toho, co sama nařídila,

⁹⁵ Tamtéž. 25.3.1919, 1(46), s. 6.

⁹⁶ Svůj plán představil v pamětním spise určeném pražské obchodní komoře ze 30. října 1918. Navrhl organizaci státní kontroly účelným spojením „všech sil k tomu způsobných“. Konečné rozhodnutí o povolení vývozu a dovozu mělo být ponecháno státnímu úřadu, ale mělo být vázáno na hlas znaleckého sboru, který by zaručoval nestrannost. Povolování samotné by mělo být organizováno „obchodnický, nikoli byrokratický“. Celkem tedy určil čtyři složky povolovacího zřízení – státní, znalecká, obchodnická a jako poslední jmenoval devizovou – které musely spolupracovat co nejlépe. Aby nenastávaly kompetenční spory, měl být státní úřad tím jediným, který mohl poskytovat povolení. Protože součástí takového úřadu byla i obchodní složka, tak pak mohla pod veřejnou i státní kontrolou provádět sama obchody (zajímavá úvaha v tom, když i v dnešní době řešíme otázku, zda by měl stát podnikat). *Průmyslový věstník*. 14.4.1919, 6(17), s. 1-2.

kdyžtě syndikáty mají býti zřizovány v průmyslových oborech a přece jako první byl ustaven syndikát pro vývoz chmele, výrobku tedy patrně nyní průmyslového.“⁹⁷ Nutno poznamenat, že Hotowetz vývozní a dovozní syndikáty hodnotil jako člověk, který stál při budování ČSVDK, komise, která byla vznikem syndikátů upozaděna. Zároveň byl Hotowetz v první řadě kriticky uvažující člověk a uznávaný národohospodář, a pokud by syndikáty v jeho očích dokázaly chránit „státní zájem“, k jejich kritice by nejspíš nepřistoupil.⁹⁸

Z vlády se na stranu vývozních a dovozních syndikátů postavil i ministr financí Alois Rašín, který použil podobných argumentů jako Matys. Rašín také viděl, že zahraniční obchod by se měl ubírat cestou úvěru a skrze daně ho také kontrolovat. V ideálním případě by si Rašín přál, aby mohl kontrolovat vývoz a dovoz pomocí snižování nebo zvyšování eskontních sazeb u Bankovního úřadu, avšak v Československu zatím nebylo dostatečně rozvinuté úvěrové hospodářství. Podniky nehledaly domácí úvěry, nýbrž zahraniční, a tak Rašín i s dalšími viděli v syndikátech pro podniky příležitost, jak by takový úvěr mohly získat. I v roce 1919 výroba trpěla nedostatkem potřebných surovin a strojů, proto zahraniční úvěr byl jedním způsobem, jak je získat a takový úvěr by byl postupně splácen exportovaným zbožím. Rašín viděl pro podniky také výhodu v tom, že si postupně samy vybudují potřebné zahraniční kontakty a zprostředkovatele. Syndikáty měly i malým podnikům v nich sdruženým pomoci zajistit dostatečné zázemí, který by jim pomohl v získání nutných zdrojů. Zároveň syndikát jako celek by se mohl ucházet o tak velké úvěry, které by jednotlivý podnik neměl šanci získat.⁹⁹

K diskuzi o syndikátech se připojila i Komise pro přechodní hospodářství svojí anketou poté, co se kritika vývozních a dovozních syndikátů rozšířila v průmyslových kruzích. Výsledkem ankety bylo vydání čtrnáctibodové směrnice pro zahraniční obchod. Jako nejdůležitější pro syndikáty se zdá poslední čtrnáctý bod, který o syndikátech prohlašuje, že jsou „věcně i právnicky nedokonalé a duchu doby nevyhovují. Nutno přikročiti k jejich revisi.“ Z dalších bodů zprávy této komise vyplývá, že myšlenka syndikátů není úplně zavrženíhodná, jen je nutno dále pracovat na jejich úpravě. Jako největší problém je viděno zajištění objektivity rozhodování syndikátů, kdy se ve zprávě také píše: „Kontrolu s hlediska zájmů veřejných nutnou dlužno vykonávati objektivně ne kasuisticky od případu k případu, nýbrž pokud možno přesnými direktivami dobře uváženými a všeobecně známými.“ Zajímavostí této směrnice také je, že Komise pro přechodní hospodářství v ní rozlišuje mezi syndikátem vývozním a

⁹⁷ *Národní listy*. Praha, 18.3.1919, 59(66), s. 5.

⁹⁸ *Průmyslový věstník*. 14.4.1919, 6(17), s. 1-2.

⁹⁹ Archiv PS, fond RNS, kart. 20, spis 737, 10. schůze výboru rozpočtového 20. června 1919, s. 43-51.

syndikátem dovozním, kdy právě role dovozních syndikátů je složitější v tom, aby správně dbaly o to, že veškerému průmyslu, ale také obchodnictvu, bankám, živnostem, zemědělství atd. bude zajištěna možnost se rozvíjet, ať jsou v syndikátu zúčastněny, nebo nezúčastněny.¹⁰⁰

K živé novinářské polemice o vývozních a dovozních syndikátech přispěly i *Národní listy* se svojí zprávou „přímo z ministerstva obchodu“ v době, kdy už diskuze o syndikátech pomalu utichala. Tato zpráva obhajovala vznik syndikátů tím, že hodnotila kontrolní systém Československé vývozní a dovozní komise jako nedostatečný. Podle názoru ministerstva komise nedisponovala „dokonalým přehledem po jednotlivých oborech“, i přesto, že komise zakládala odborné pododbory. Další kritika se dotýkala principů, na kterých komise fungovala. Ministerstvu se nelíbilo, že komise provádí činnost pouze kontrolní místo toho, aby do záležitostí zasahovala přímo a vydávala povolení podle jasné zásady. To však souhlasí s filozofií kontroly, jak si jí představoval Rudolf Hotowetz.¹⁰¹ Dále odůvodnění ministerstva pokračuje ve známých argumentech Jana Matyše, které spoléhaly na větší efektivnost činnosti samostatných odborů/syndikátů – a to jak ve zpravodajské činnosti, akviziční apod. Po proběhlé veřejné kritice nakonec ministerstvo obchodu přistoupilo k úpravě zahraničního obchodu uskutečněním Komise pro zahraniční obchod s jednoduchým odůvodněním, že „myšlenka syndikátů nebyla správně pochopena“.¹⁰²

Programová směrnice Ferdinanda Heidlera

Debaty o přeměně dosavadní Československé vývozní a dovozní komise v novou Komisi pro zahraniční obchod na podzim roku 1919 byly vcelku vítané. Tento kladný postoj ke změně vycházel víceméně z kritiky nařízení o syndikátech. Zatímco syndikáty kontrolu zahraničního obchodu spíše roztržily, nová komise měla tuto agendu opět pojmout pod jednu instituci. Rozhodnutí, že syndikáty se stanou opět vlastně pododbory KOPZO, bylo přijímáno vcelku jako správné. Komise pro zahraniční obchod byla velkým krokem k úplnému uvolnění zahraničního obchodu. Zastáncem takového postoje byl např. dr. Živanský.¹⁰³ Vznik Komise pro zahraniční obchod prakticky znamenal, že řízení zahraničního obchodu se opět dostalo „do

¹⁰⁰ *Tribuna*. 16.4.1919, 1(65), s. 7.

¹⁰¹ Takové provádění kontroly mělo být značně volné, vývozní a dovozní obchody měly být umožněny, pokud možno všem, nikdo by v nich neměl být omezován. Nikomu neměla náležet jakákoliv výhoda či výsada. Instituce, která by měla kontrolu na starost, také měla poskytovat určité asistenční služby – usnadnit a zprostředkovávat dovoz a vývoz i těm, kteří si to nemohou dovolit, v čemž Hotowetz viděl „vyšší zájem celku“. *Průmyslový věstník*. 14.4.1919, 6(17), s. 1-2.

¹⁰² *Národní listy*. 29.4.1919, 59(101), s. 4.

¹⁰³ Tamtéž. 21.9.1919, 59(223), s. 6.

rukou“ Československé vývozní a dovozní komise, neboť vedení původní komise bylo kompletně převzato. Pokud vznik syndikátů byl podle Laciny výsledkem zájmu skupiny kolem Živnostenské banky, snad se dá říct, že v listopadu 1919 hlavní slovo v řízení zahraničně-obchodní politiky opět získává skupina kolem pražské Obchodní a živnostenské komory.¹⁰⁴



Obrázek 2 - ministr průmyslu, obchodu a živností Ferdinand Heidler (Wikimedia Commons)



Obrázek 3 - státní tajemník ministerstva průmyslu, obchodu a živností Václav Schuster (Wikimedia Commons)

Sčítání prvních (ne)úspěchů

Diskuze neprobíhala pouze kolem toho, jaká organizace zahraničního obchodu je lepší a jaká horší. Obecnější diskuze se vedla i kolem témat, která hlediska má zahraniční obchod plnit. Má být volný, nebo chráněný? Orientovaný na západ, či na východ? O tom, že československý průmysl je orientován na své sousedy, případně na východ, nebylo pochyb. Po první světové válce ale přišla politická orientace na západ a s tím přišel i politický zájem, aby i obchodní politika byla orientována na západ. Existovala sice exportní snaha směřovat na západ, ale úspěchy byly malé, výsledky nepatrné. Vývoz na západ měl především opatřit dobrou valutu, silnou měnu. Ve skutečnosti byl československý průmysl orientován na západ i na východ, ale jinak, než by si býval přál. Suroviny pro svoje potřeby nacházel československý průmysl spíše na západě. Nakupoval je zde za nedostatkovou silnou valutu, anebo za úvěr, který stejně musel být splacen. Výrobky pak směřovaly k sousedům a na východ, kde našly své přirozené trhy v podobě méně vyspělých průmyslových ekonomik. Jenže státy východní a jižní také

¹⁰⁴ V čele KOPZO se totiž vyskytují taková jména jako Leon Bondy, Václav Schuster, František Peroutka či Zdeněk Fafl, tedy jména spojená jak s činností ČSVDK tak i s předválečnou činností komorní.

nedisponovaly silnou měnou ani československou korunou. Výměnou nabízely spíše kompenzační smlouvy, založené na principu „zboží za zboží“. Snahy získávat od těchto států zahraniční valutu pak obchodní politiku spíše blokovaly. Takové zisky těžko pokrývaly náklady.

V polovině roku 1919 dosavadní výsledky hospodářské politiky hodnotil Václav Schuster, kdy se vyjádřil víceméně pozitivně k aktivní obchodní bilanci a obhajoval „správnost politiky otevřených dveří“. Ta podle Schustera neměla spočívat v úplné otevřenosti, některá celní opatření měla své logické důvody, při plánování těchto opatření ale bylo nutno nepřekročit tenkou hranici, která by znamenala vyvolání odvetných celních opatření v cizích státech. Jak už bylo řečeno, v prvních měsících si tedy státní tajemník ministerstva obchodu na jednu stranu pochvaloval aktivní obchodní bilanci, na druhou stranu ale viděl mezery v orientaci dosavadního zahraničního obchodu tak, jak už byly naznačeny. Schuster ve své zprávě rozdělil státy, kam směřoval československý vývoz, na státy s dobrou a špatnou valutou, kde dokazuje, že zatímco naše obchodní bilance se státy se špatnou valutou je aktivní, se státy s dobrou valutou je obchodní bilance zase pasivní. I v absolutních číslech byla celková obchodní bilance aktivní, byla však zkreslená strukturou a směřováním zahraničního obchodu. Zároveň Schuster pojmenoval dva nedostatky bránící zvýšení aktivity obchodní bilance, které zahraniční obchod v prvním pololetí roku 1919 trápily: první se týkaly dopravy – nedostatek uhlí a časté poruchy dopravních spojení – a také nedostatek zahraničních surovin, jenž souvisel s nezdarem zisku zahraničního úvěru. Pro zahraniční obchod je obojí vážným hendikepem. Ve světě panoval „hlad po zboží“, ale takovéto problémy značně limitovaly vývozní možnosti.¹⁰⁵

Slova Václava Schustera dokazují i oficiální statistiky. Ačkoliv tedy byla snaha orientovat vývoz na dohodové státy, přirozeným odběratelem československých výrobků se nástupní státy Rakousko-Uherska, balkánské státy a Německo. Za první pololetí roku 1919 (což je období, ke kterému se vyjádřil i Schuster) připadlo přes 61 % exportu na Rakousko (Rakousko společně s Maďarskem by činilo dokonce 69 %), druhé by bylo Německo s 10 %, dále Polsko a Jugoslávie s 6 resp. s 4,7 %, zatímco na dohodové a spojenecké státy připadaly jen jednotky procent: Francie 2,76 %, Anglie 0,087 %. Obecně byl ale rok 1919 ministerstvem obchodu z hlediska vývozu hodnocen kladně, a to jednoduše proto, že se v tomto roce podařilo dosáhnout dílčích úspěchů, ačkoliv se nejednalo o rok, který by zahraničnímu obchodu ve světovém měřítku zvlášť prospíval. Dosáhnout aktivní obchodní bilance se nedařilo ani průmyslově vyspělejším státům, zatímco Československo bylo schopno dosáhnout určité

¹⁰⁵ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*. Praha Leden 1920, 1(1), s. 1-4.

aktivity, i když za cenu vývozu do států se „špatnou valutou“. Zejména se podařilo dokázat, že československý zahraniční obchod se rychle uplatnil jako samostatná složka hospodářské soutěže ve střední Evropě, zároveň vývoj sliboval čilý obchodní styk na světovém trhu.¹⁰⁶

Významnou otázkou byla orientace zahraničního obchodu – se kterými státy mělo Československo primárně rozšiřovat své obchodně-politické vztahy. Od vzniku samostatného státu se objevovaly hlasy, že československá obchodní politika by měla napodobit politiku zahraniční, a navázat tak obchodní vztahy zejména se státy západní Evropy a se Spojenci. Další ale byli toho názoru, že československý zahraniční obchod by se měl nejdříve soustředit na upevnění vazeb s nástupnickými státy, neboť náhlá změna orientace na Západ by mohla uvést obchodní politiku ve zmatek. Tyto hlasy argumentovaly tím, že západní a zámořské trhy nejsou schopny plně nahradit přirozené a blízké trhy, i přesto, že jejich konsumpční síla byla dočasně omezena. Západní orientace nebyla vylučována, ale nesměla být na úkor za „východní odbytíště“ – československý vývoz by měl vyhledávat západní odbytíště pouze tam, pokud je to v dosahu jeho možností. Václav Schuster na to konto konstatoval, že „síla naší aktivity v obchodní bilanci leží v rozmanitosti a bohaté členitosti našeho vývozu.“¹⁰⁷ Schuster vnímal Československo jako schopné orientovat svůj export do všech světových zemí, díky jeho rozmanité výrobě, nesmělo se však přeorientovat od svých blízkých, přirozených a tradičních odbytíšť.¹⁰⁸

Rudolf Hotowetz později plánoval směřovat obchodní politiku jak na východ, tak i na západ. Počítal s tím, že po konsolidaci československé ekonomiky budou lepší podmínky k exportu do států západní Evropy a Spojených států, zároveň hodlal nadále podporovat a umocnit vývoz na tradiční odbytíště střední a jihovýchodní Evropy. Zvláště Rusko vnímal jako budoucí nejdůležitější odbytíště východním směrem, proto zde podporoval stavbu velkých skladů na podporu československého exportu z výnosu manipulačních poplatků. Hotowetzův vztah k Rusku se zakládal čistě na ekonomických výhodách, který by mohlo poskytnout Československu. Československý průmysl dovážel suroviny, na které byl odkázán, z Velké Británie a ze Spojených států. Rusko v tomto případě viděl jako možnost pro diverzifikaci zdrojů, kdy mohlo výhodněji poskytovat právě potřebné suroviny. Rusko mělo sloužit jako prostředek ke zlepšení československé pozice v mezinárodní obchodní soutěži. „My musíme čelit tomu, abychom se nestali hospodářskými otroky anglosasů a to se stane tím, jestliže

¹⁰⁶ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živnosti*. Praha Duben 1920, 1(4), s. 4-6.

¹⁰⁷ SCHUSTER, Václav. *Z poválečného vývoje naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 22-24.

¹⁰⁸ SCHUSTER, Václav. *Směrnice naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 14.

navážeme velmi úzké obchodní styky s našimi sousedy. Co se týče Ruska, Rusko je s to nám dodávat suroviny, na které jsme odkázáni na anglosaské země.“ Hotowetz neodmítal obchodní spolupráci s Velkou Británií a se Spojenými státy, využitím Ruska chtěl ale nastavit pro Československo rovnocennější podmínky.¹⁰⁹

Závěr

Role československého obchodu na světovém trhu byla dvojitá. Československo sice vyváželo své spotřební zboží a výrobky strojírenského průmyslu do málo rozvinutých zemí a opačným směrem dováželo suroviny i jiné zboží s menším množstvím vložené práce, díky čemuž československá obchodní politika měla charakter průmyslově rozvinuté země; na druhé straně byla obchodní výměna s průmyslově vyspělými státy pasivní. Do těchto zemí byly exportovány převážně suroviny, polotovary a výrobky lehkého průmyslu a za vysoké ceny byly opět nakupovány technicky a technologicky náročné výrobky, které domácí průmysl neprodukoval.¹¹⁰

Na přelomu let 1919 a 1920 můžeme u Václava Schustera vidět pocit zklamání z dosavadního provádění obchodní politiky, kdy je z jeho strany kritizována nejednotnost této politiky a její časté proměny: „Jednotnost obchodní politiky jest nejzákladnějším předpokladem zdárného hospodářského vývoje každého státu. I ta soustátí, jichž jednotlivé součástky jinak požívají nejširší autonomie, mají naprosto jednotnou obchodní zejména celní, dovozní, vývozní a průvozní politiku. U nás se nepodařilo ani vytrvalému a zoufalému, protože často marnému úsilí ministerstva obchodu jednotné obchodní, natož pak jednotné hospodářské politiky docílit.“ Ke kritice obchodní politiky v článku *Průmyslového věstníku* s příznačným názvem „Upřímné slovo k naší hospodářské situaci“ přistoupil z pozice člověka, který je za její podobu jakožto státní tajemník ministerstva průmyslu, obchodu a živností částečně zodpovědný. V dalších jeho slovech přirovnává československý průmysl k pacientovi, který však navzdory špatným zákrokům stále žije. „V daných poměrech se arcíť ponejvíce operace nezdařila, přesto pacient neumřel, což jest neklamné svědectví zdravého organismu, jenž překonává všechny odvážné operativní zákroky.“ Podle Schustera takovým správným operačním zákrokem, který by přispěl k zotavení vyčerpaného organismu, je „politika otevřených dveří“. Podobně jako Rudolf Hotowetz vnímal exportní charakter československého státu. Nevylučoval sice celní

¹⁰⁹ Archiv PS, fond NS (1920-1925), kart. 82, sign. 1084, 21. schůze rozpočtového výboru 13. listopadu 1920, s. 85-89.

¹¹⁰ LACINA, Vlastislav a PÁTEK, Jaroslav. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti: Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*. Praha 1995, s. 166-167.

ochranu tuzemského průmyslu, taková ochrana ale nesměla vést v cizích státech k odvetné reakci.¹¹¹

V Československu tak existovala skupina národohospodářů, lidí převážně vzešlých z pražské obchodní a živnostenské v čele s Hotowetzem a Schusterem, jenž své volání po rychlé ekonomické stabilizaci Československa vztahovali na problém celé Evropy. Ve svých úvahách se často ihned po konci první světové války zamýšleli nad hospodářskou spoluprací evropských států, kterou vnímali jako nevyhnutelnou, a v českém prostředí se tak snažili udržet úzké hospodářské vazby a styky s nástupnickými státy.¹¹² Podobně jako národohospodáři a ekonomové dalších evropských států se obávali, že pokud se evropské státy nedočkají rychlé stabilizace hospodářských poměrů, povede vývoj k nové hospodářské a tím i ke společenské a politické krizi. Celou poválečnou situaci vnímali tím způsobem, že výsledky první světové války evropským národům sice přinesly politickou revoluci, ta však nebyla následována nutnou revolucí ekonomickou. Evropští státníci byli rozhodnutí praktikovat předválečnou obchodní politiku, tato politika se ale v nových poměrech projevovala jako spíše nefunkční. Podobně situaci viděl i známý britský ekonom John Maynard Keynes, pro něhož národnostní princip vzniku států byl neslučitelný s ekonomickým životem, protože tyto nové státy trpěly ekonomickými překážkami, které jim kladly státy sousední. Národnostní nepřátelství podle Keynese paralyzovalo oblast střední a jihovýchodní Evropy s prakticky žádným ekonomickým ziskem pro tento region. Vytvoření evropského trhu a rozumného plánování na evropské úrovni čelilo na druhé straně celním sazebníkům a průmyslovému protekcionismu.¹¹³

¹¹¹ SCHUSTER, Václav. Upřímné slovo k naší hospodářské situaci. *Průmyslový věstník*, 21.1.1920, 7(1-2), s. 1.

¹¹² LACINA, Vlastislav a HÁJEK, Jan. *Kdy nám bylo nejlépe?: Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha 2002, s. 53.

¹¹³ MATS, Andrén. *Thinking Europe: A History of the European Idea since 1800*. Vol. 46. Berghahn Books, 2023, s. 169.

Část II: ministerstvo pro Hotowetze

V Praze na Malé Straně, pokud se téměř hned za Karlovým mostem vydáme vlevo z Mostecké ulice Lázeňskou ulicí k Velkopřevorskému paláci maltézských rytířů, narazíte ještě předtím na rohu po pravé straně na barokní měšťanský dům, jenž dnes poutá pozornost hlavně pamětní deskou věnovanou Ludwigovi van Beethovenovi. Deska nám v současnosti připomíná, že v hostinci, který se zde původně nacházel, pobýval v únoru 1796 tento slavný německý hudební skladatel. Pozornost si tento objekt ale zaslouží i z úplně jiného důvodu. Dům dříve známý jako Wolkensteinský palác, dnes zase jako Dům U zlatého jednorožce, býval v letech 1920 až 1922 sídlem zcela ojedinělého úřadu, který v krátké době svého trvání dokázal značnou měrou ovlivnit obchodně-politické směřování meziválečné Československé republiky.

Tato část práce se zabývá tím obdobím, kdy byl zahraniční obchod nejpevněji v rukách státu. Zahraniční obchod byl zároveň řízen v souladu s měnovou politikou ministra financí, což aspoň na papíře mělo vést k jeho rozvoji. Také během doby vládnutí Černého úřednické vlády se objevuje ministr obchodu, jehož pravomocím se žádný ministr před ním nevyrovnal – žádný ministr do té doby tak suverénně neřídil jak rezort vnitřního obchodu, tak obchodu vnějšího. Pokud se v předchozích letech objevovalo v souvislosti se zahraničním obchodem jméno Rudolfa Hotowetze, v letech 1920 a 1921 je už s ním spojen neoddiskutovatelně. Zatímco v předchozím období jeho slabší pozice plynula z celkově slabého postavení Československé vývozní a dovozní komise, nyní měl na utváření obchodní politiky nejzásadnější vliv. Jeho největší nevýhodou ale bylo, že byl pouze odbornickým ministrem. Nevzešel z žádné politické strany a ani žádná strana za ním otevřeně nestála.

Rudolf Hotowetz byl nejdříve pověřen jako ministr bez portfeje v Tusarově vládě zřízením a poté řízením Úřadu pro zahraniční obchod¹¹⁴. Ten byl zamýšlen jako řešení pro sjednocení zahraničně-obchodní agendy – roztržitost kompetencí mezi různé komise a syndikáty, různé administrativní nedostatky, nepřehlednost panující v zahraničním obchodě – to vše mělo napravit právě zřízení úřadu. Veškerá státní kontrola zahraničního obchodu nyní měla být sjednocena pod kontrolu jedné instituce a skrze tuto kontrolu měl být umožněn co nejrychlejší

¹¹⁴ Způsob, jakým se přišlo na jméno Rudolfa Hotowetze není zcela jasný. Prezident republiky T. G. Masaryk měl projevit zájem o obsazení ministerstva průmyslu, obchodu a živností odborníkem. Tento rezort tradičně patřil národním demokratům, kteří Hotowetze mohli navrhnout, ačkoliv byl bez politické příslušnosti. Hotowetz měl totiž blízko ke kruhům Živnostenské banky, protože byl členem její správní rady. Hotowetz ale často projevoval nesouhlas s její politikou a Rašínovou politikou. Proto mu mohl být v rámci kompromisu svěřen „pouze“ zahraniční obchod.

návrat k mírovým poměrům v hospodářství. Nejdůležitější byl návrat k rovnováze mezi výrobou a odbytem, jež byla výsledky první světové války narušena. Panující státní kontrola zahraničního obchodu sice chránila domácí průmysl, ale v mezinárodní výměně ho zatím činila konkurenceneschopným. ÚPZO byl od počátku určen jako úřad dočasný, jehož hlavním úkolem bylo zrušení státní kontroly zahraničního obchodu, hledání nových odbytišť a uzavírání obchodních smluv. V momentě vzniku Černého úřednické vlády se Rudolf Hotowetz kromě ministra pověřeného správou Úřadu pro zahraniční obchod stává také ministrem průmyslu, obchodu a živností. Agenda úřadu postupně rostla, stejně tak i jeho pozice ve státní správě. I proto byl tento úřad nesprávně nazýván jako „ministerstvo zahraničního obchodu“. Ačkoliv úřad měl rozsáhlý úřednický aparát srovnatelný s jinými ministerstvy a jeho řízením byl pověřen ministr, nikdy se o pravé ministerstvo nejednalo.¹¹⁵



Obrázek 4 - Dům U zlatého jednorožce, dříve Wolkensteinský palác a sídlo Úřadu pro zahraniční obchod na adrese Lázeňská 11, Praha 1

¹¹⁵ JIRÁNEK, Tomáš. Institucionální zajištění zahraničního obchodu v počátcích první Československé republiky in: *Československá historická ročenka*, Brno 2004, s. 289.

Okolnosti vzniku Úřadu pro zahraniční obchod

Ještě, než Komise pro zahraniční obchod začala plně vykonávat svoji činnost, započaly přípravy na vznik nového Úřadu pro zahraniční obchod, plně státního úřadu, který měl v sobě konečně soustředit veškerou kontrolu zahraničního obchodu. Pověřen jeho zřízením byl Rudolf Hotowetz, jenž tak mohl navázat na svůj původní program z listopadu 1918. Stalo se tak při příležitosti rekonstrukce Tusarovy vlády, kdy prezident T. G. Masaryk projevil opět své snahy obsadit hospodářsky důležité rezorty odborníky. Docílil toho, že politické strany přijaly jako nového ministra bez portfeje právě Rudolfa Hotowetze. Masarykovým úmyslem původně bylo svěřit Hotowetzovi celé ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, ale protože s tím nesouhlasily strany koalice, svěřil Hotowetzovi zahraniční obchod tak, aby vnitřní obchod mohl řídit Kuneš Sonntág.¹¹⁶

Nejdůležitějším hlediskem při reorganizaci zahraničního obchodu nyní byla jeho jednotnost.¹¹⁷ Hotowetz vycházel z toho, že kontrola zahraničního obchodu byla rozdělena mezi řadu ministerstev, komisí, syndikátů a dalších odborů a pododborů. Hotowetz byl znám svými kritickými názory na roztržštění kompetencí v obchodní politice, a pokud byl pověřen zřízením Úřadu pro zahraniční obchod, bylo to z toho důvodu, že předchozí přeměna v Komisi pro zahraniční obchod nešla podle plánů. Podle něj také stále nenastala správná doba, kdy by se trh mohl chovat podle zásad liberálního hospodářství, čímž obhajoval stálou nutnost regulace zahraničního obchodu, a musel tak být stále zachován státní zájem. Při Ústředním svazu československých průmyslníků potřebnost vzniku úřadu také obhajoval kolísající hodnotou koruny v zahraničí, která tak měla negativní vliv na tvoření ceny československého zboží v cizině. Nový úřad měl také nastavovat nové cesty obchodní politiky.¹¹⁸ Největší problém byl ve skutečném provedení jednotnosti, jež by hájila onen státní zájem, neboť by musel být splněn předpoklad, že někteří ministři se skutečně vzdají svých kompetencí v zahraničním obchodě. Dobové noviny v tomto ale vyobrazují Hotowetze pro svůj program jako odhodlaného ho energicky uskutečňovat.

¹¹⁶ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu III: 1920*, Praha 1991, s. 1117.

¹¹⁷ *Národní listy*. Praha 29.5.1920, 60(146), s. 5. Původně Hotowetz zamýšlel doplnit projekt Úřadu pro zahraniční obchod o zvláštní „doplňovací obchodní společnost“, která by opatřovala suroviny a zboží určené k zásobování tam a v těch případech, kde by soukromá iniciativa nepostačovala.

¹¹⁸ *Národní listy*. Praha 7.7.1920, 60(185), s. 5.

Vládní návrh zákona Hotowetz přednesl v Národním shromáždění nejprve 8. června, kdy informoval, že na nový úřad přechází přiznaná působnost povolení vývozu a dovozu jednotlivých ministerstev. Kromě toho ve své řeči obhajoval zřízení úřadu právě konečným docílením jednotnosti v obchodní politice a sjednocení kompetencí. V tomto ohledu zejména požadoval, aby úřad měl pravomoc nad zbožím tzv. státního monopolu, jež si dosud držela jednotlivá ministerstva. Tento požadavek však nebyl naplněn a některá ministerstva si dokázala udržet kompetence nad tímto zbožím. Nezapomněl však zmínit, že činnost úřadu je jen přechodná či dočasná, neboť konečným cílem úřadu by měl být návrat do normálních hospodářských poměrů.¹¹⁹



Obrázek 5 - předseda Československé vývozní a dovozní komise, ministr průmyslu, obchodu a živností a ministr pověřený správou Úřadu pro zahraniční obchod Rudolf Hotowetz (MÚA AV ČR)

Debata k projednávání zákona o zřízení státního úřadu pro zahraniční obchod probíhala v poslanecké sněmovně Národního shromáždění dne 16. června 1920. K projednávanému bodu vystoupilo pouze pár poslanců, všichni se ale v mnoha bodech shodli. Z jejich výstupů je patrné, že panoval všeobecný souhlas s nutností úpravy podoby zahraničního obchodu. Dosavadní systém založený na syndikátech, Komisi pro zahraniční obchod a Kontrolním a kompenzačním úřadu byl jasně vnímán jako neefektivní, zejména kvůli své roztržitosti. Jako další důvod pro

¹¹⁹ *Tribuna*. Praha 8.6.1920, 2(133), s. 1.

zřízení nového úřadu bylo vnímání klesající obchodní výměny s cizinou. Obchodní bilance se stávala rok od roku pasivnější i přesto, že československý export měl určovat životaschopnost nového státu. Zahraniční obchod měl zajistit jednak cizí valuty pro nákup surovin důležitých pro tuzemský průmysl, jednak měl svými výdělky přispívat do státního rozpočtu. To byly hlavní nedostatky, které měl nový Úřad pro zahraniční obchod napravit, a důvody, proč do něho byla vkládána taková důvěra – měl to být úřad jasně centralizovaný s výrazným obchodním monopolem a autoritou. Také panovala shoda na tom, že poválečná hospodářská krize stále není překonána, a je tak třeba stále v nějaké formě zahraniční obchod regulovat prostřednictvím vývozní a dovozní povolení či skrze vybírání poplatků. Vznikající úřad byl snadno přijatelný i kvůli osobě, jež měla být v jeho čele. S volbou Rudolfa Hotowetze všichni řečníci alespoň slovně vyjadřovali souhlas a vnímali ho jako toho pravého pro řízení tak státu životně důležitého úřadu.

Někteří poslanci (zejména němečtí) v rámci svého příspěvku vystoupili s požadavkem, aby z odbornického výboru tohoto úřadu nebyli vyňati odborníci německé příslušnosti, protože německá menšina tvoří většinu výrobků určených k exportu. Další požadavky byly kladeny na to, aby se úřednický aparát tohoto úřadu skládal skutečně z odborníků v oboru či vysokoškolsky vzdělaných jedinců – a to jak na domácích, tak na zahraničních expoziturách úřadu. Pouze vzdělaní úředníci dokáží skutečně přispívat k budování dobrého jména československého exportu. Protože k tomu v Československu neexistovala vhodná vysoká ekonomická škola a bylo zde jen málo takových odborníků, byla tato podmínka stěží splnitelná.

Z hlediska koncepce československého zahraničního obchodu byl nejpřínosnější návrh poslance Kubíčka, který navrhoval, aby exportované zboží bylo rozděleno do tří kategorií či skupin. První skupinou mělo být zboží, které cizina nutně potřebuje – zde by se jednalo o cukr, dříví či chmel. Ve druhé skupině by se nacházelo zboží, které cizina nepotřebuje, ale jeho dovozu neklade žádné zvláštní překážky. Do této skupiny bychom mohli zahrnout sklo či hospodářské stroje. Naposledy, třetí skupina by se skládala ze zboží, o něž cizina nemá zájem (nebo jen malý zájem), ale jehož dovozu klade odpor. Do takové skupiny by řadil lín či luxusní výrobky. Podle Kubíčka je snadné získávat cizí valuty skrze první skupinu zboží, Úřad pro zahraniční obchod by se měl ale snažit udávat v cizině právě zboží ze třetí skupiny, kde je ziskovost cizích valut vyšší. K tomu by měl využít své pravomoci uzavírat kompenzační smlouvy a pomocí těchto smluv pak dodávat zboží ze třetí skupiny do ciziny, postupně pak pracovat na dobré pověsti takových výrobků, v důsledku čehož by další státy nemusely bránit dovozu takového zboží. Podle poslance Kubíčka by se měl ÚPZO také zaměřit na reexport

zboží, a to hlavně na Balkán. Mělo by se využít výhodné polohy Československa mezi západní a východní Evropou.

Samotný Hotowetz pak v závěrečné řeči zdůraznil přechodné fungování svého úřadu. Sám byl toho přesvědčen, že úřad by měl pozbýt své platnosti hned další den svého fungování. Odmítal se zavázat k nějakému pevnějšímu datu, neboť úřad byl zřízen k překonání nejisté hospodářské situace a nikdo nemohl předpovědět, za jak dlouho tato doba skončí. Zopakoval, že hlavním úkolem úřadu bude koncentrace sil a že tato shoda panovala v komunikaci současné, Tusarovy, i přechodní vlády – že hospodářské poměry si stále žádají, aby koncentrace neproběhla v rámci nějakého ministerstva (obchodu nebo zahraničních věcí), nýbrž zřízením zvláštního úřadu, tedy Úřadu pro zahraniční obchod.¹²⁰

Organizace Úřadu pro zahraniční obchod

Samotná organizace Úřadu pro zahraniční obchod byla připravována již od května 1920.¹²¹ Svoji činnost pak měl úřad plně rozvinout od 1. září 1920. Při organizaci ÚPZO dbal ministr Hotowetz na to, aby provedl důkladné změny v dosavadním způsobu úřadování při povolovacím řízení a napravil veškeré jeho nedostatky, čímž by se celé řízení mělo zároveň výrazně urychlit. Toho chtěl docílit podstatnou decentralizací úřadu ve srovnání s předchozí praxí Komise pro zahraniční obchod a Československé vývozní a dovozní komise. Základem této změny bylo vytvoření jednotlivých oddělení podle druhů zboží, jež všechny společně sídlily v domě „Merkur“ na Náměstí Republiky, kde také žádosti o povolení k vývozu či dovozu měly být podávány.¹²² Sídlem prezidia úřadu se zase stal, jak už bylo v úvodu zmíněno, Wolkensteinský palác na Malé Straně na Maltézském náměstí.

V příslušné zprávě o činnosti úřadu jsou všechny nastalé změny popsány takto: „Musily být zrušovány, rozpouštěny a likvidovány dosavadní syndikáty a různé komise; utvořeny a ustanoveny skupinové odbory; rozděleny referáty a ustanoveni schopní a důvěryhodní aprobanti s rozšířenou pravomocí; hledány, adaptovány a zařizovány potřebné budovy a místnosti; prováděna finanční likvidace jak syndikátů a odborů, tak i bývalé Komise a Kontrolního a kompenzačního úřadu; sdělán řádný rozpočet Úřadu (...).“ A takto výčet všech úkolů ještě dále pokračuje. Krom toho musela být vytvořena nová administrativa úřadu, která

¹²⁰ Citováno 15.5.2024, dostupné online: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/008schuz/s008004.htm>

¹²¹ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod*. Praha, 1921, s. 19-20. Dvoudílná zpráva o činnosti úřadu pro zahraniční obchod byla sepsána Rudolfem Hotowetzem při příležitosti podání takové zprávy Poslanecké sněmovně Národního shromáždění.

¹²² *Tribuna*. Praha 22.8.1920, 2(198), s. 9.

byla o to speciálnější a svéráznější než u jiných úřadů, protože sloužila jak zájmům státním, tak obchodním a průmyslovým. Před začátkem činnosti Úřadu pro zahraniční obchod tak stálo mnoho úkolů, na jejichž uskutečnění měl jen málo času.¹²³

K Úřadu pro zahraniční obchod byla přivtělena obchodně-politická sekce ministerstva průmyslu, obchodu a živností, která se také stala personálním základem úřadu, protože z ministerstva přešla také celou řadu tamějších úředníků. Důležitou osobou v této reorganizaci byl Václav Schuster, dosavadní předseda správního výboru Komise pro zahraniční obchod a Kontrolního a kompenzačního úřadu, který byl také státním tajemníkem ministerstva obchodu. Nově byly v obchodně politické sekci zřízeny samostatné skupiny pro slovanské, germánské, románské, anglosaské a orientální a zámořské země.¹²⁴ Václav Schuster měl jako ministerský tajemník na starost vedení agend nově zřízeného úřadu, a to tak, aby zájmy ministerstva se všemi nastalými změnami zůstaly nedotčeny. Kromě ministerstva obchodu byla důležitá také koordinace s ministerstvem zahraničních věcí – spolupráce byla vedena zejména s obchodním odborem ministerstva pod vedením Zdeňka Fierlingera. Kromě toho z ministerstva zahraničních věcí spolupracoval ÚPZO také s Janem Dvořáčkem¹²⁵, jenž byl jako předseda odbornického sboru Kontrolního a kompenzačního úřadu nositelem kontinuity v činnosti nového úřadu. Finanční potřeby úřadu pak měly být hrazeny z vybírání vývozních a dovozních poplatků.¹²⁶

Vedoucí funkci v Úřadě pro zahraniční obchod vykonávalo prezidium úřadu, které vlastně bylo jeho prvopočátkem. Mělo totiž za úkol provést a provádět organizaci úřadu ve všech směrech a do všech detailů. Prezidium se hlavně zabývalo věcmi rozpočtovými, administrativními a legislativními.¹²⁷

¹²³ HOTOWETZ, Rudolf. Zpráva o organizaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod. Praha, 1921, s. 20.

¹²⁴ *Průmyslový věstník*, Praha 1.1.1921, 8(1), s. 3.

¹²⁵ Jan Dvořáček patřil k mladé státoprávně radikální skupině uvnitř mladočeské strany, která se soustředila kolem Františka Síse. Během války byl mobilizován, a stal se tak informátorem tajného výboru Maffie, když vypracovával zprávy o válečné výrobě v Předlitavsku. Od jara 1919 byl členem výkonného výboru národně demokratické strany. V témže roce se také stal předsedou Kontrolního a kompenzačního úřadu pro mezinárodní obchod a zároveň byl zaměstnán v ministerstvu zahraničí. V letech 1922–1925 působil jako zplnomocněný ministr pro sjednávání obchodních smluv. Ve druhé vládě Antonína Švehly se stal ministrem průmyslu, obchodu a živností, na podzim 1926 se ale funkce vzdal a nastoupil do Živnostenské banky. Do roku 1936 pracoval jako ředitel jejího průmyslového oddělení, v letech 1936–1938 jako náměstek vrchního ředitele a do roku 1945 jako vrchní ředitel.

¹²⁶ NA, fond ÚPZO; kart. 1, sign. I/a, Organizace Úřadu pro zahraniční obchod, *Plán pro interní organizaci úřadu pro zahraniční obchod pro ministerskou radu*, s. 1-2. Kromě toho Úřad pro zahraniční obchod spolupracoval s ministerstvem železnic (skrze O. Lankáše), ministerstvem financí a celním a valutárním oddělením (E. Martinec a F. Ocásek), ministerstvem zásobování (Josef Tamchyn), ministerstvem zemědělství (J. Pokorný) a ministerstvem veřejných prací (ing. Stampf a ing. Karas).

¹²⁷ HOTOWETZ, Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod, s. 27-29.

Úřad pro zahraniční obchod si během svého krátkého působení vybudoval promyšlenou a rozsáhlou vnitřní strukturu, jež mu umožnila se zabývat všemi důležitými otázkami. Nejdůležitější oddělení snad bylo to obchodně-politické, které zcela přejalo obchodně-politickou sekci ministerstva průmyslu, obchodu a živností, a dále byla do oddělení včleněna dosavadní organizace Kontrolního a kompenzačního úřadu pro obchod mezinárodní. V rámci sjednocování agendy v ÚPZO docházelo i k postupnému rušení předchozích institucí regulujících zahraniční obchod. Do 1. listopadu 1920 Kontrolní a kompenzační úřad fungoval ještě jako samostatné Kompenzační oddělení, poté už byl kompletně včleněn do struktur nového úřadu a stal se součástí obchodně-politické sekce.¹²⁸

Úkoly sekce byly značně rozsáhlé – spočívaly v přípravě kompenzačních, dodávacích a obchodních smluv s cizími státy, v provádění a kontrole těchto smluv, ale také ve zpravodajsko-obchodní činnosti. Obchodně-politická sekce pozorně sledovala hospodářský vývoj v Československu i v dalších evropských zemích a individuálně se snažila upravovat obchodní politiku v poměru k jednotlivým státům i vzhledem k tomu, jak ostatní státy přistupovaly ke kontrole zahraničního obchodu. Proto bylo v obchodně-politické sekci zřízeno pět oddělení určených podle teritoriální působnosti. Jednalo se o skupiny: slovanskou, románskou, anglosaskou, germánskou a Dálného Východu a zámoří. Důležitou částí (a do budoucna problematickou) obchodně-politické sekce byl speciální referát státní zásobovací akce, který měl na starost dovoz obilí a mouky a vývoz cukru spojený s otázkami zahraničního úvěru. Všeobecnému oddělení byly vyhrazeny legislativní záležitosti v oboru obchodní politiky a celní jurisdikce. Uvolnění zahraničního obchodu předpokládá, že domácí výrobě se dostane spravedlivé celní ochrany. A protože celní sazby jsou také podkladem obchodní politiky, bylo také vytvořeno oddělení pro celní tarif autonomní, které pracovalo na revizích provizorního celního sazebníku, ale zejména se soustředilo na přípravu budoucího autonomního celního sazebníku.¹²⁹

Základem kontroly zahraničního obchodu stále bylo povolovací řízení, na tom Úřad pro zahraniční obchod nic nezměnil. Další částí úřadu tak byla povolovací sekce. Pod ní na rozdíl od předešlých podob kontroly zahraničního obchodu spadala i působnost dříve vykázaná jednotlivým ministerstvům, vyjímaje tedy stále předměty státního monopolu. Agenda povolovací sekce byla organizována na principu jednotlivých a samostatných referátů určených

¹²⁸ NA, fond ÚPZO, kart. 1, sign I/a, Likvidace Kontrolního a kompenzačního úřadu pro mezinárodní obchod.

¹²⁹ Tamtéž, kart. 19, slož. Informativní příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

podle odborných skupin. Pro vyřizování žádostí bylo určeno šest skupin: potraviny a poživatiny; textil; dřevo, papír a grafika; kovoprůmysl a technické potřeby; porcelán, sklo, keramika a stavební hmoty; chemie, minerální oleje a výbušné a zápalné látky. Už předcházející Komise pro zahraniční obchod směla uvolňovat vývozcům cizí valutu, kterou za svůj export obdrželi a mohli jí tak rovnou využít k nákupu cizího zboží potřebného k výrobě. I tato pravomoc zůstala Úřadu pro zahraniční obchod a na starost jí měla právě povolovací sekce. Finanční a valutová opatření ale stále musely být vykonávány v součinnosti s ministerstvem financí, což zajišťoval valutární výbor, kde mělo toto ministerstvo zastoupení společně s Bankovním úřadem. Valutové oddělení v úřadě činilo spojku s ministerstvem financí. Cenové oddělení zkoumalo žádosti po cenové stránce tak, aby cena a váha zboží odpovídala skutečným poměrům. Důležitým celkem povolovací sekce bylo také ohlašovací oddělení, jenž dohlíželo na export zboží, jehož vývoz byl všeobecně povolen, a stalo se tak základem přechodu k uvolnění kontroly zahraničního obchodu.¹³⁰

S tím, jak nový úřad v sobě koncentroval veškerou předešlou úpravu kontroly zahraničního obchodu, stala se KOPZO poradním sborem tohoto oddělení. Skupinové odbory komise zastupovaly zaměstnavatelské a dělnické organizace dotyčného hospodářského odvětví, dále zastupovaly dodavatele surovin nebo zpracovatele. Odbornický sbor se usnášel na zásadních otázkách všeobecného rázu. Ústřední výbor pak za předsednictví ministra pověřeného správou ÚPZO, resp. státního tajemníka ministerstva obchodu podával dobrozdání k zachování veřejného a státního zájmu. Všechny tyto orgány měli jen poradní funkci, nepříslušelo jim rozhodovat o jednotlivých žádostech, ani úřad nijak nebyl vázán směrnicemi vzešlými z činnosti těchto poradních sborů.¹³¹

Novinkou oproti Československé vývozní a dovozní komisi a Komisi pro zahraniční obchod byla zpravodajská sekce s rozsáhlými úkoly, jež nahrazovala tiskový odpor. Předchozí organizace totiž takového oddělení neznaly. Přímá inspirace pro tuto sekci byla čerpána z americké a britské obdoby úřadu, které měly své vlastní „Intelligence Department“. Služba sekce se dělila na vnitřní a vnější. Vnitřní zpravodajská služba na denní bázi sledovala národohospodářské zprávy v souvislosti s otázkami zahraničního obchodu a zpracovaný materiál dávala všem odborným sekcím a referentům k dispozici. Odebírala všechny významné československé i zahraniční politické a odborné tiskoviny. Služba prakticky prováděla činnost,

¹³⁰ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 38-41.

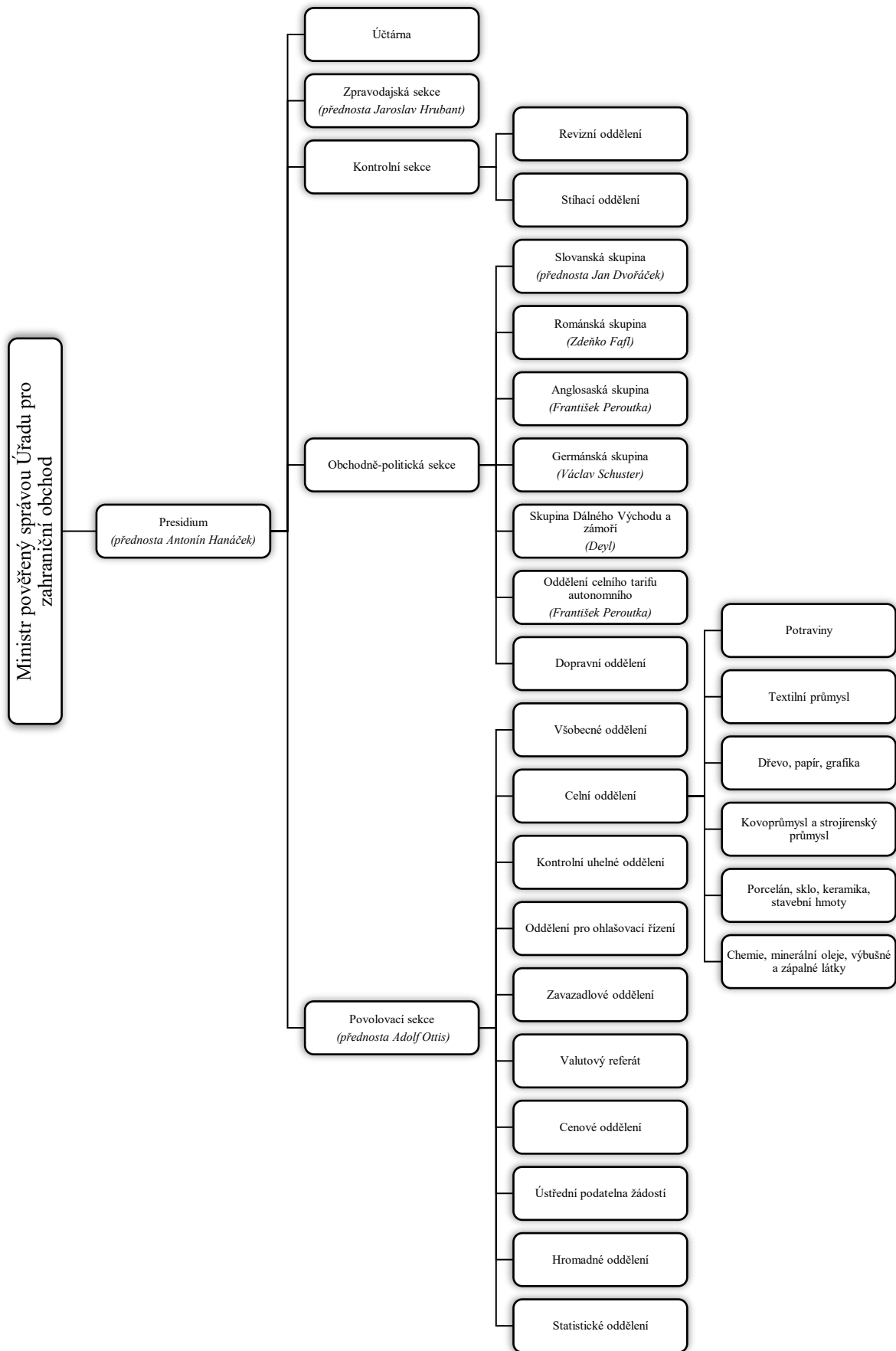
¹³¹ Tamtéž, s. 38.

kteřou známe typicky z ministerstva zahraničních věcí – vystřihování zpráv denního tisku a opatřené pak názvem periodika a datem se následně archivovaly. Zde se vystřižené články členily do tří kategorií podle svého zaměření na část: všeobecnou, zboží a teritoriální. Vnější zpravodajská služba se orientovala opačným směrem. Svoji aktivitu zakládala na činnosti úřadu, z poznatků a návrhů referentů, skupin a poradních sborů. Vnější služba sloužila hlavně k seznamování veřejnosti s činností úřadu i na základě zpráv zastupitelských úřadů v cizině. Tisková služba sledovala zprávy politického a odborného tisku týkající se činnosti úřadu a jeho úkolů a reagovala na tyto zprávy podle potřeby. Protože úřad byl předmětem velké pozornosti tisku a veřejnosti kvůli své hospodářské důležitosti, nebylo možné některé zprávy nechávat bez reakce. Propagační služba úzce spolupracovala se zpravodajskou službou a v cizině šířila národohospodářské poznatky o Československu a otázky související se zahraničním obchodem. Knihovnická služba soustavným sběrem vydávaných publikací všech možných oborů vybudovala pro úředníky širokou knižní základnu a zpřístupňovala jim odbornou literaturu. Oddělení se zejména snažilo, aby měl každý referent, pokud možno, k dispozici svoji vlastní odbornou knihovničku. V neposlední řadě bylo úkolem zpravodajské sekce vydávání vlastních publikací. Výsledkem této činnosti bylo vydávání vlastního nepravidelně vycházejícího periodika *Zprávy Úřadu pro zahraniční obchod*. Tyto „Zprávy“ byly sbírkou materiálů a zpráv vzniklých z činnosti úřadu. Uveřejňovány byly texty obchodních smluv s cizími státy, zahraniční celní sazebníky, obchodní a průmyslové zprávy československých velvyslanectví a konzulátů v cizině.¹³²

Dále byla zřízena dopravní sekce, aby úřad mohl uplatňovat svůj vliv na otázky týkající se tranzitu a dopravy zboží tak, aby mezinárodní spojení bylo co nejvíce ulehčeno. Pro zajištění úzké spolupráce s ministerstvem železnic se stal předseda tamního dopravně-právního a transportního oddělení zároveň stálým poradcem ÚPZO pro věci dopravní. Tato sekce měla hledat společné stanovisko exportu, které na jedné straně požadovalo železniční dopravu k transportu zboží, na straně druhé byla snaha vyjít vstříc obavám železniční správy, že železniční vozy budou zůstávat stát v pohraničních stanicích. Činnost sekce se tak také měla soustředit na odstraňování překážek na celních stanicích, kde bylo zboží zdržováno i po dobu několika týdnů.¹³³

¹³² NA, fond ÚPZO, kart. 9, Zpráva určená presidiu ministerské rady z 22. března 1921, 3586/Pres.

¹³³ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 127-130.



ÚPZO příslušelo právo kontroly, zda bylo dovezené zboží využito k účelům označeným v žádosti na dovozní povolení a zdali bylo dáno do prodeje za ceny přiměřené uvedeným nákupním cenám. K tomu účelu při úřadu existovala dále kontrolní sekce. Ta také měla provádět kontrolu kompenzačních a dodávacích obchodů. Dokud fungoval povolovací systém, bylo nezbytné, aby předpoklady, za kterých se povolení udílí, byly všemi stranami plněny a dodržovány a zdali se povolení nezneužívá. Sekci příslušela kontrola ústavů, komisí a podniků, kterým bylo svěřeno provádění zahraničních obchodů a smluv, dále kontrola povolovacího oddělení a expositur úřadu atd. Činnosti kontrolní sekce byla rozdělena na dvě skupiny.

První oddělení bylo oddělením revizním, vyhledávacím a vyšetřovacím; jeho činnost spočívala v zabývání se stížnostmi o podloudných dovozech a o machinacích s dovozními povoleními. Oddělení zjišťovalo správnost ceny při povolovaných importech a exportech, pokud cenové oddělení mělo pochybnost o cenách uvedených v podaných povoleních. Druhé oddělení svou činnost vztahovalo na stíhání neoprávněného dovozu automobilů, soudních deliktů (nejčastější vyšetřování se týkalo falšování dovozních povolení či dovozu nebo vývozu jiného zboží, než bylo povoleno) a důchodkových deliktů (týkalo se zejména dovozu zboží, které nebylo povoleno). Kontrolní sekce vyšetřovala a stíhala zejména případy ilegálního obchodu, proto také skupiny vedli jednak rada zemského soudu a jednak policejní komisaři.¹³⁴

Úřad pro zahraniční obchod se také staral o podporu institucí sloužících zahraničnímu obchodu, usilujících o reklamu a účelnou propagandu československého zboží v zahraničí, nebo o podporu zahraničního obchodu samotného. V tomto ohledu jsou určitě zajímavé částky, které byly úřadem na takové projekty vydávány. Ať už se jedná o 4 miliony Kč na zřízení Orientálního ústavu, 2 miliony Kč na expedici prof. Aloise Musila, 1,25 milionu Kč na výstavbu československého pavilonu na veletrhu v Lyonu nebo jeden milion Kč na zřízení knihovny Slovanského ústavu. Jedná se ale o krátký náhled jen mezi ty nejvyšší položky.¹³⁵ Zvláštní položkou je pak 15 milionů Kč určených na výstavbu obchodního domu v Bratislavě. Bratislava byla z národohospodářského hlediska vnímána jako důležitá pro obchodní styk s „Orientem“ (dálkovým obchodem). V ÚPZO tak vznikla iniciativa, jejímž cílem bylo vytvořit z Bratislavy velké obchodní středisko, jaké už v regionu střední Evropy tvořila Vídeň nebo Budapešť, zřízením obchodního domu s velkým vzorkovým skladištěm.¹³⁶ Zisk, který nebyl určen

¹³⁴ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Návrh prozatímní organizace Kontrolního oddělení.

¹³⁵ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 69-72.

¹³⁶ Archiv PS, fond NS (1920-1925), kart. 82, sign. 1084, 21. schůze rozpočtového výboru 13. listopadu 1920, s. 85.

k financování úřadu a k investicím, byl odváděn do státní pokladny; tímto způsobem bylo odvedeno od září 1920 do konce května 1921 169 milionů Kč.¹³⁷

Z uvedeného souhrnu můžeme vidět organizaci Úřadu pro zahraniční obchod, jež oproti minulým úpravám byla rozsáhlejší a také pole jeho působnosti bylo širší. To vycházelo ze zájmu státu, aby objem zahraničního obchodu rostl. Že se toto zadání dařilo naplňovat, dokazují údaje o vydaných povolení k obchodu. Od června do prosince bylo u úřadu podáno zhruba 440 tisíc žádostí, kde žádosti o dovoz početně převládaly. Oproti tomu od začátku roku do konce května 1920 bylo zaregistrováno zhruba 105 tisíc žádostí u Komise pro zahraniční obchod.¹³⁸ Jenže v důsledku rozdílného přístupu ústředních a místních orgánů se objevovaly překážky, které původní plán znesnadňovaly. Kritika přicházela hlavně ze strany českých Němců, kdy se jednalo o ostré výhrady, obviňující z lenosti nebo korupce. Předmětem stížností se stalo také národnostní složení zaměstnanců jednotlivých expozitur úřadu ve smíšených nebo v německých oblastech. Např. v převážně německém Jablonci se nacházel mezi 20 úředníky pouhý jeden Němec. Tato konkrétní stížnost se dostala do německého tisku a záležitost byla také předmětem interpelace v Národním shromáždění.¹³⁹

Generální zásobovatel

První vlašťovky: počátek jednotné obchodní politiky?

Před zřízením Úřadu pro zahraniční obchod byly uzavřeny smlouvy o úpravě obchodních a smluvních styků pouze dvě, totiž s Jugoslávií (18. května 1920) a se Švýcarskem (6. března 1920). Těmito smlouvami si státy přiznávaly klauzuli nejvyšších výhod. Jak se světová ekonomika pomalu uklidňovala, obnovil se předválečný systém obchodních smluv nyní rozšířený principem zákonem daných vysokých cel – „vyjednávacích“ či „bojových“ cel –, která se poté snižovala prostřednictvím vzájemných celních ústupků dohodnutých v bilaterálních smlouvách. Tyto ústupky pak byly rozšiřovány právě prostřednictvím tzv. doložky nejvyšších výhod.¹⁴⁰

¹³⁷ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 68.

¹³⁸ Tamtéž, s. 42.

¹³⁹ JIRÁNEK, Tomáš. Institucionální zajištění zahraničního obchodu v počátcích první Československé republiky in: *Československá historická ročenka*, Brno 2004, s. 290.

¹⁴⁰ KINDLEBERGER, Charles P.; *Commercial policy between wars in: The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989, s. 164.

Vedle těchto všeobecných smluv byla uzavírána řada kompenzačních smluv, ve kterých se zaručoval vývoz určitého zboží proti dovozu jiného zboží. Kompenzační politika byla ovšem dobrým pomocníkem z nouze pouze v prvních letech samostatného státu; s pokračující konsolidací hospodářských poměrů se ale stávala tato politika nedostatečnou a brzdila rychlejší rozvinutí obchodních styků se zahraničím. Nepříznivě na československý export působilo, že všechny ostatní státy kromě Jugoslávie a Švýcarska uplatňovaly na Československem vyvážené zboží svůj autonomní celní tarif. Takový vývoz se tedy nacházel ve všech zemích v nevýhodě vůči jiným státům, které už mohly v takových zemích využívat výhod obchodních smluv a z toho plynoucích i celních výhod a smluvních či minimálních sazeb.¹⁴¹

K vyjednávání nových obchodních smluv s ostatními státy ÚPZO sloužila obchodně-politická sekce, která se dále specializovala na určité skupiny zemí. Během jednoho roku činnosti se podařilo uzavřít obchodní smlouvu nebo na ní bylo aspoň jednáno s Velkou Británií, Belgií, Bulharskem, Dánskem, Francií, Jugoslávií, Maďarskem, Nizozemím, Norskem, Polskem, Rakouskem, Rumunskem, Řeckem, Španělskem, Švédskem atd. Bylo tedy jednáno s nejrůznějšími státy, se státy různých hospodářských poměrů a směrů obchodní politiky, se státy, kde každý praktikoval odlišnou formu kontroly svého zahraničního obchodu. Jednání proto musela být jednotlivým státům přizpůsobována, ale všude byl hlavní cíl jednání shodný: umožnění a usnadnění co největšího exportu se smluvním státem a zároveň co nejmenší ohrožení domácí výroby importem z takového státu. Zajištění takových podmínek ale žádali většinou obě strany. Pokud jiný stát povolil vcelku volný import československého zboží na svůj trh, žádal na oplátku co nejvolnější export svého zboží do Československa. Dosud podstatnou část a podmínku všech obchodních smluv tvořila klauzule nejvyšších výhod. V případě Československa byl ten problém, že dovozní politika státu byla prohibitivní. Na jedné straně vysoká cla, na druhé straně kontrola zahraničního obchodu, která dovoz určitého zboží úplně zakazovala. Pokud se jednání ocitlo v takovém bodě, bylo přistupováno ke kontingentním dohodám. Kontingenty určitého zboží pak byly vyčerpávány po částech, aby se předešlo tomu, že by veškeré množství kontingentního zboží bylo dodáno na trh najednou, čímž by došlo k zatížení trhu. Kontingenty neznamenal povinnost takové zboží v udaném množství skutečně dopravit, nýbrž jen povinnost povolit v rámci kontingentu jeho dovoz.¹⁴² Z toho důvodu byly také v obchodně-politické sekci zřízeny různé skupiny rozdělené podle zemí,

¹⁴¹ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 81-82.

¹⁴² Tamtéž, s. 84.

s nimiž se mělo jednat. To umožnilo Úřadu pro zahraniční obchod jednat s více státy najednou a s každým podle zvláštních obchodních podmínek.

Do působnosti slovanského oddělení spadala úprava obchodně-politických a hospodářských styků s Bulharskem, Jugoslávií, Maďarskem, Polskem, Rumunskem, Ruskem, Řeckem a Tureckem. Do skupiny byly zařazeny i neslovanské státy vzhledem k jejich geografickým, hospodářským a komunikačním podobnostem a souvislostem. Předsedou tohoto oddělení byl Jan Dvořáček z ministerstva zahraničních věcí. Všechny zmíněné státy už dříve poskytovaly českým zemím potřebné suroviny výměnou za průmyslové zboží. Šlo z velké části o předválečná odbytiště a úlohou československého průmyslu bylo se zde opět uchytit.¹⁴³

Do vzniku ÚPZO existovala s Jugoslávií pouze smlouva o úpravě obchodních a celních styků z 9. září 1919. Touto smlouvou si obě země vzájemně zajišťovaly minimální celní tarif s dalšími výhodami tak, jak tomu bylo před rokem 1914. Protože taková obchodní smlouva neodpovídala rozvinutým politickým poměrům k Jugoslávii a jejím hospodářským možnostem v ekonomické spolupráci, bylo proto ihned po zřízení úřadu přistoupeno k dalšímu vyjednávání, jehož cílem měla být obchodní spolupráce na širší bázi. Československo a Jugoslávie si zaručily nerušený obchod zvláštní smlouvou o kontingentech v případě přechodně nutných zákazů a omezení exportu a importu. Také bylo upraveno provádění obchodu příslušníky jedné země na území země druhé a zaručilo se jim stejné nakládání a stejná právní ochrana jako tuzemcům. Oba státy si také zaručily volný průvoz zboží s výjimkou, že by nastal případ blokády proti třetímu státu. Obě strany také souhlasily, že tato smlouva se stane základnou a mostem k budoucí standardní obchodní smlouvě. Smlouva platila od ratifikace 4. prosince 1920 do 30. června 1921 s tříměsíční výpovědní dobou a prodlužovala se automaticky po tříměsíční dobu, pokud nebylo užito výpovědi.¹⁴⁴

Obchodně politické poměry s Rumunskem byly do roku 1921 upraveny kompenzačními smlouvami, kdy do Československa bylo dovezeno značné množství nafty a kukuřice výměnou za průmyslové výrobky. Podobně jako s Jugoslávií tehdejší představy o vzájemné obchodní spolupráci s Rumunskem byly daleko širší. A podobně jako u Jugoslávie i v případě Rumunska a jeho nově připojených částí byly české země tradičním dodavatelem potřebného průmyslového zboží. Obchodní smlouva s Rumunskem tak byla podepsána v Bukurešti 23. dubna 1921 a byla také založena na široké bázi obchodních předválečných smluv. Standardní

¹⁴³ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

¹⁴⁴ *Obzor národohospodářský*, Praha 15.2.1921, 26(2), s. 90-92.

součástí smlouvy byla doložka nejvyšších výhod, kdy československé zboží bylo v Rumunsku vylíváno podle minimálních celních sazeb. Smlouva také položila základ k recipročnímu zakládání filiálek a poboček různých akciových společností na území druhého státu. Dále smlouva upravovala otázky dopravy po železnici i Dunaji a bylo překročeno i k úpravě společného pohraničního pásma, v jehož okolí byly zajištěny určité hospodářské a komunikační úlevy.¹⁴⁵

Smlouva s Bulharskem byla podepsána v Sofii 4. srpna 1920. I tato smlouva zejména regulovala otázky vývozu a dovozu a taktéž se snažila zaručit výměnu československých průmyslových výrobků za zemědělské produkty. Smlouva dále zajišťovala právní postavení československých vývozců v Bulharsku. V rámci této smlouvy se podařilo dosáhnout i minimálních celních sazeb pro československé zboží, Československo se naopak zavázalo vydávat vývozní povolení na další vyjmenované bulharské zboží. Další části obchodní smlouvy se zabývaly vzájemnými dodávkami. Bulharská strana se hlavně zajímala o dovoz československých strojů a součástek, porcelánu, textilního zboží, chmele, papíru nebo zboží po potřeby železnic.¹⁴⁶

Největší význam pro československý export ze skupiny románských zemí měla Francie s Itálií. Kromě těchto dohodových zemí byl zájem navázat obchodní styky také s Belgií a Španělskem. Potřeba obchodních smluv s těmito zeměmi byla o to naléhavější, že se jednalo o země, které svůj vlastní průmysl chránily vysokými celními sazebníky a československý vývoz do těchto zemí tak podléhal maximálním sazbám. Dalším problémem byly dopravní překážky, kdy se nedalo spoléhat na pravidelnou a přímou zajištěnou dopravu. Nevýhodou při vyjednávání o obchodních smlouvách také byla ta skutečnost, že nebylo na co navazovat z dob předválečných, zatímco spojenecké státy zde měly zajištěné minimální celní sazby. Vyjednávání s „románskými“ zeměmi měl na starost předseda skupiny Zdenko Fafl. Kromě těchto zemí byly v roce 1921 navázána jednání také s Portugalskem, odbytové možnosti byly zjišťovány také u zemí střední Ameriky.¹⁴⁷

O významu Francie pro československý export svědčí to, že byl v letech 1919 a 1920 aktivní navzdory výše zmíněným překážkám. I proto možná budoucí obchodní smlouva s Francií nabývala největší důležitosti. Jednání s Francií o obchodní smlouvě se v říjnu roku 1920 ujal

¹⁴⁵ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 91-93.

¹⁴⁶ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živnosti*, říjen 1920, roč. 1, č. 10, s. 1-3.

¹⁴⁷ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

v Paříži osobně ministr Hotowetz. Francie v této úmluvě upustila od ochrany svého průmyslu a pro některé československé zboží určené k vývozu se podařilo vyjednat minimální celní sazby. Jmenovitě se jednalo např. o dříví, chmel, pivo, likéry, porcelán, sklo, papírové zboží atd. Na druhou stranu bylo francouzskému dovozu do Československa zajištěna také klauzule nejvyšších výhod. Francie také požadovala, aby byly povoleny kontingenty určitého zboží do Československa výměnou za uvolnění dalšího zboží, jehož vývoz z Francie byl přísně regulován (např. fosfáty z Alžírsko pro zemědělce). Smlouva pak byla podepsána 4. listopadu 1920 a v platnost vstoupila 2. května následujícího roku.¹⁴⁸

Obchodní poměry s Itálií bylo třeba přenést na pevnější základ také kvůli přístavu v Terstu, který stále plnil důležitou úlohu námořního spojení. 23. března 1921 bylo s Itálií uzavřeno nakonec celkem šest úmluv: obchodní a plavební smlouvy; obchodní úmluvy; úmluvy o podpoře československého obchodu v terstském přístavu; právně-finanční úmluvy; dohody o cenných papírech a o stanovení dluhu. Smlouva oběma státům zajistila ulehčení dovozu a vývozu pro určité druhy zboží, a to buď bez omezení nebo pevně stanovenými ročními kontingenty. Byla také stanovena zásada nejvyšších výhod nebo úpravy železniční dopravy.¹⁴⁹

Z anglosaské skupiny, kterou měl na starost František Peroutka¹⁵⁰, jednání probíhala s Velkou Británií, s jejími koloniemi a se Spojenými státy.¹⁵¹ Základem smlouvy s Velkou Británií se opět stalo vzájemné zaručení nejvyšších výhod. Také britské kolonie a državy měly v Československu nárok na tyto výhody, pokud poskytly tutéž výhodu československému zboží. Jednání probíhala už od mírových smluv, kdy vznikl návrh budoucí obchodní smlouvy, konkrétnější podobu pak získávala během roku 1921. Československo ve Velké Británii hledalo zejména koloniální a luxusní zboží, ale také stroje, bavlnu, vlnu a kovy. Na druhou stranu největší československé vývozní položky byly chmel, slad, cukr. Obchodní styky se Spojenými státy komplikovala skutečnost, že z jejich pohledu bylo Československo zemí se „špatnou valutou“. V roce 1919 byla obchodní bilance se Spojenými státy pasivní díky tomu, že Amerika se stala největším dovozcem potravin do Československa. O rok později už obchodní bilance vykazovala opačný trend. Nejdůležitějším vyváženým československým zbožím se stalo

¹⁴⁸ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*, říjen 1920, roč. 1, č. 10, s. 5-7.

¹⁴⁹ *Zprávy Úřadu pro zahraniční obchod*, Praha 23.5.1921, 1(11), s. 1-14.

¹⁵⁰ František Peroutka byl od roku 1904 úředníkem pražské obchodní a živnostenské komory. Po vzniku Československé republiky krátce působil na vyslanectví ve Vídni, v roce 1919 pak byl povolán zpět do Prahy na ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, kde působil jako odborový přednost a měl na starost zahraničně obchodní jednání s cizími státy. V letech 1926–1928 se stal také ministrem tohoto rezortu. V letech 1934–1945 působil jako vrchní ředitel Národní banky.

¹⁵¹ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

jablonecké zboží, skleněné výrobky, nábytek, hudební nástroje atd. Podobná obchodní smlouva, kterou měla Československá republika s řadou dalších států, byla v této době v případě Spojených států zatím jen přáním.¹⁵²

Velmi specifickou pozici v zahraničním obchodě mělo sousední Německo. Na zahraničním obchodě mělo největší podíl a také bylo nejdůležitější průvozní zemí. První dohoda uzavřená s Německem se týkala uhlí a byla uzavřena hned v lednu 1919. Tato dohoda upravovala dovoz německého černého uhlí do Československa a vývoz československého hnědého uhlí do Německa. „Řádná“ obchodní smlouva pak byla dojednána 29. června 1920 v Praze, v platnost byla ale uvedena až 9. září 1921. Dohoda obsahuje předpisy o průvozu, dovozu a vývozu a všeobecné směrnice o vzájemných obchodních stycích a upravuje pohraniční styk a plavbu. V této smlouvě si obě země sestavily seznam zboží, jenž bylo úplně osvobozeno od dovozních a vývozních zákazů. Dalšími částmi byly dohody o železniční dopravě, o pokračující výměně uhlí, o úlevách v pohraničním styku, o válečných půjčkách nebo o státním občanství atd. Mimo standardní rámec obchodně-politických dohod sahá tato dohoda také k úmluvě o dopravě bývalých válečných zajatců, československých legionářů z Ruska přes Hamburk a repatriantů z Ameriky přes severoněmecké přístavy.¹⁵³

Kromě Německa do germánské skupiny, spravované Václavem Schusterem, spadalo dále Rakousko, Nizozemsko a skandinávské státy.¹⁵⁴ Také s Rakouskem Československo pojily zvláštní ekonomické vztahy plynoucí z dřívějšího jednotného hospodářského prostoru. I proto saint-germainská smlouva určovala povinné dodávky uhlí Rakousku z československé strany, na druhou stranu Rakousko mělo závazek dodávat potřebné suroviny. První dohody uzavřené s Rakouskem tak byly na základě kompenzačních smluv (12. března 1919). Během dalších let byly kompenzační smlouvy různě obnovovány a doplňovány, v roce 1920 byl dokonce pokus uzavřít s Rakouskem obchodně-politickou smlouvu, která by tyto vztahy postavila na pevnější základy, ale skutečné vyjednávání s Rakouskem započalo až začátkem roku 1921.¹⁵⁵ Kromě doložky nejvyšších výhod si státy dále recipročně určily některé druhy zboží, jenž bylo uvedeno na „volné listině“ pro volný export a import. Oba státy si také zajistily volný průvoz zboží, což pro ně mělo velký význam – jak pro rakouský export do Polska, tak pro československý export

¹⁵² HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 104-108.

¹⁵³ *Obzor národohospodářský*. Praha 15.12.1921, 26(10), s. 462.

¹⁵⁴ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

¹⁵⁵ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 113-119.

do Jugoslávie a Itálie¹⁵⁶. Z těchto jednání v režii Úřadu pro zahraniční obchod vznikla konečná smlouva podepsaná 5. května 1921 v Praze.

Poslední spravovanou skupinou a zároveň nejmenší byla skupina Dálného východu a ostatního zámoří, jež měl na starost dr. Deyl.¹⁵⁷ Obchodní styky s jihoamerickými státy se dříve odehrávaly pouze prostřednictvím říšskoněmeckých firem, a ani po vzniku republiky se situace mnoho nelepšila. Pro dovozce byla problémem byla velká vzdálenost a kolísající hodnota měn. Po roce 1918 nacházel ale uplatnění na jihoamerickém trhu československé textilní výrobky. Uplatnit se na zdejších trzích ale bylo složité se uplatnit přes obrovskou německou konkurenci. Největší překážkou pro obchod se státy Jižní Ameriky byla absence zpravodajské činnosti. Počátkem 20. let se v Jižní Americe nacházelo pouze jedno velvyslanectví v Rio de Janeiru a konzuláty v Buenos Aires a Montevideu. Pro úspěšnější obchodní politiku bylo další podmínkou rozvinutí této zpravodajské sítě spojenou s účinnější propagační činností.¹⁵⁸



Obrázek 6 - předseda slovanské skupiny
Jan Dvořáček (Wikimedia Commons)



Obrázek 7 - předseda románské skupiny
Zdenko Fafl (ANTM)

Státní akce zásobovací

Hospodaření s cukrem jako komoditou tzv. státního monopolu bylo do srpna 1920 v kompetenci cukerní komise, která bezprostředně podléhala ministerstvu financí. 13. srpna 1920 kompetenci povolovacího řízení v obchodu s cukrem přeneslo ministerstvo financí na Úřad pro zahraniční obchod. Jednalo se o součást zásobovacího plánu k zajištění dostatku chlebovin a obilí pro Československou republiku. Ministr Rudolf Hotowetz došel ve svém odůvodnění této akce k závěru, že „k umožnění importu chlebovin budeme musit dáti

¹⁵⁶ *Tribuna*. Praha 23.3.1921, 3(69), s. 1.

¹⁵⁷ NA, fond ÚPZO, kart. 19, slož. Informační příručka, Sekce obchodně-politická, rozvrh agendy a osob.

¹⁵⁸ *Národní listy*. Praha 17.6.1921, 61(164), s. 4.

k dispozici *všechn* cukr k exportu volný“. Tento plán ale nedokázal zajistit celou potřebnou částku, veškerý cukr určený k exportu nebyl schopný pokrýt vzniklý deficit ze zásobovací akce, a tak ministr pověřený správou ÚPZO dále navrhoval, aby také byly zvýšeny prodejní ceny mouky, protože stát nebyl schopen hradit všechny výdaje. Zásobovací akce ale od počátku nebyla prováděna podle plánu. Nakonec muselo být v cizině nakoupeno mnohem větší množství mouky, než se kterým bylo ještě v létě 1920 počítáno, a také hodnota prodaného cukru byla mnohem menší, než jak bylo předvídáno. Nenaplněnými předpoklady se konečný deficit zásobovací akce jen navyšoval. Jediným kladným momentem celé akce bylo, že ceny obilí a mouky v období od léta 1920 také klesaly.¹⁵⁹

Problém celé této akce tkvěl v tom, že stát se choval jako obchodník a spekulant (a chovat se tak částečně i musel kvůli trvajícím vázanému hospodářství), a že zároveň byla tato obchodní role soustředěna v jednom úřadu, v osobě jednoho odpovědného ministra. Faktem ale je, že v období podzimu a zimy 1920 nastaly ve světových cenách těchto komodit všemožné abnormality, které nakonec vedly ke zhroutilí cen. Úřad pro zahraniční obchod neočekával, že v době, kdy hodnoty měn všude po světě byly znehodnoceny a ceny veškerého zboží vysoké, že právě ceny cukru klesnou na mírovou úroveň. A to i přesto, že podle informací cukerní komise se světová výroba cukru nevyrovnávala světové spotřebě.¹⁶⁰ Proto úřad mnohdy čekal s prodejem cukru a byl obviňován ze spekulací. Spekulantství se ale Hotowetz bránil. „Pokud se týče prodeje cukru, šlo moje snažení vždy tam, abychom cukr prodali bez spekulací cenových a sice v největším množství, které máme k dispozici, tím způsobem, že bychom udělali smlouvu, dle které se cukr platí v ceně, kterou měl 14 dní i měsíc před lhůtou dodací, takže bychom zamezili spekulaci cukru.“¹⁶¹

Nákup mouky v cizině pak nebyl úlohou Úřadu pro zahraniční obchod ani ministrem pověřeného jeho řízením. Dělo se tak výlučně státním obilním úřadem a dalšími orgány ministerstva zásobování. Ministr Hotowetz byl ale často ministerskou radou pověřován úkolem projednávání zahraničních úvěrů k potřebným nákupům a spoluuzavíral je s ministerstvem financí. V několika momentech se Hotowetz stal v podstatě státním kupcem, když v prosinci 1920 začal hrozit nedostatek obilí a mouky, sjednával moučné úvěry s různými světovými

¹⁵⁹ AKPR, KPR-T, T 172/21, Přehled dosavadních výsledků importu obilí a mouky a jeho úhrady exportem cukru.

¹⁶⁰ Rudolf Hotowetz tudíž očekával, že jde jen o jistou abnormalitu. Pokud světová výroba cukru nekryje světovou spotřebu, musí tudíž ceny cukru opět stoupnout. HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921, s. 142.

¹⁶¹ Archiv PS, fond NS (1920-1925), kart. 82, sign. 1084, 21. schůze rozpočtového výboru 13. listopadu 1920, s. 113.

mocnostmi. Největší pozornosti se dostávalo nákupu čínské mouky za anglickou půjčku. Ministr Hotowetz v období od prosince 1920 do února 1921 jednal v Londýně se zástupci anglické vlády několikrát osobně, aby se mu podařilo zlomit odpor jejich představitelů k poskytnutí potřebného úvěru. V ministrův prospěch hrálo, že Československo mělo vyrovnaný rozpočet, po krůčcích uvolňovalo svůj zahraniční obchod a postupně vyjednávalo obchodní smlouvy s evropskými státy.¹⁶² Domácí zásobování moukou nakonec bylo zajištěno smlouvou podepsanou v únoru 1921 s Nizozemím.¹⁶³

Střet v obchodní politice: případ dovozních cel na automobily

Úřad pro zahraniční obchod do budoucna počítal se zrušením dosud platného povolovacího řízení. To ale nejdříve předpokládalo vypracování nového autonomního celního sazebníku, který by zajistil, že po zrušení povolovací agendy a ukončení státní regulace obchodu bude domácí průmysl stále dostatečně chráněn. Československo stále využívalo starý rakousko-uherský celní sazebník z roku 1906, který byl po válce postupně navyšován různými koeficienty. Diskuze se pak vedly zejména nad tématem, na kolik mají být tyto koeficienty stále navyšovány. Protože otázka celního sazebníku bude dále v práci rozebrána podrobněji, soustředíme se zatím pouze na jedno dílčí téma, jež také zároveň názorně ukazuje, nakolik byly celní sazby důležitým tématem.

Zvláštním případem zvyšování dovozních celních sazeb bylo zvyšování těchto sazeb na automobily, které nakonec vyústily v ministerskou demisi. Vše začalo už 14. ledna 1921 vládním nařízením, vydaným však až 2. května 1921, kterým byla uvedena v platnost obchodní a dopravní úmluva mezi Československem a Francií, proti které se řadu měsíců ozývaly hlasy československého automobilového průmyslu. Dosavadní nízké clo na import automobilů mohlo ohrozit vlastní československý automobilový průmysl. Ačkoliv 22. prosince 1920 bylo toto dovozní clo zvýšeno na 45 % ceny, automobilový průmysl to pořád vnímal jako nedostatečné. Úřad pro zahraniční obchod odmítal otázku navyšování dále řešit, neboť byl vázán obchodní smlouvou s Francií, podle níž nesmí celní sazby překročit celní sazby francouzské, které také činily 45 % z ceny. Během války se v ostatních zemích automobilový průmysl dočkal silného rozmachu výroby, což vedlo k poklesu cen automobilů, zatímco

¹⁶² Kromě toho Hotowetz jednal v Londýně o investičních půjčkách na budování infrastruktury – paroplavby, železnic, elektrizaci apod. *Národní listy*. Praha 10.2.1921, 61(40), s. 1.

¹⁶³ HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organisaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod*. Praha 1921, s. 148-150.

v Československu se automobilový průmysl nacházel v krizi. Dovozené automobily ze zahraničí byly navzdory prohibitivním dovozním clům stále levnější než domácí výroba.¹⁶⁴

O zvýšení dovozních cel na automobily žádalo ve společném dopise určeném přímo ministru několik automobilových továren. Podle nich nebyl domácí automobilový průmysl dostatečně chráněn a ministra žádaly, aby v Národním shromáždění podpořil rychlé projednání a přijetí nového zákona.¹⁶⁵ Těmto argumentům se Úřad pro zahraniční obchod bránil a takové zvýšení nehodlal přijmout. Úřad pro zahraniční obchod ale nedokázal zabránit poslanecké aktivitě. Autory nového zákona na zvýšení dovozních cel na automobily byli národnědemokratičtí poslanci Ladislav Novák a Bohdan Bečka, kteří navrhovali, aby dovážené automobily byly vylčovány 90% clem. Ačkoliv se ÚPZO a Hotowetz přijetí tohoto zákona bránili, zákon prošel hladce výbory, poslaneckou sněmovnou i senátem Národního shromáždění. Rudolf Hotowetz sám pak odmítl tento zákon podepsat a vyvíjel nátlak i na prezidenta T. G. Masaryka, aby zákon vetoval. Hotowetz cítil svojí odmítavou pozici jako oprávněnou, neboť souhlas s nenavyšováním mu vyslovila i obchodně-politická komise složená z obchodních a živnostenských komor, zemědělských rad a Ústředního svazu československých průmyslníků, která byla poradním orgánem při vytváření nového autonomního celního sazebníku.¹⁶⁶

Hotowetz se poté snažil na ministerské radě navrhnout, aby ministři společně požádali prezidenta republiky o vetování zákona, jímž se měly zvýšit dovozní cla na automobily. Protože jeho návrhu nebylo vyhověno, Hotowetz v reakci podal demisi na oba své mandáty. Celý krok vnímal jako popření obchodně-politického směru, který stanovil a který vnímal pro Československo jako jediný možný. Zejména to vnímal jako porušení těžce vyjednané obchodní smlouvy s Francií. „Jde o zásadu, máme-li a smíme-li připustiti u nás prohibitivní cla vůbec a v tomto případě zvláště, kde nejsou ani hospodářsky odůvodněna; máme-li a smíme-li učiniti první krok na této známé cestě vedoucí k hospodářskému rozvratu našeho státu tak eminentně vývozního, tedy na možnost dovozu do cizích států odkázaného; máme-li a smíme-li připustiti, aby v této věci pro naše hospodářství základně důležité a rozhodné více platila egoistická žádost interesentů zesílená vlivy organizací odborových a stran politických, nežli

¹⁶⁴ *Obzor národohospodářský*. Praha 15.06.1921, 26(6), s. 280-281.

¹⁶⁵ Svůj podpis k dopisu přiložily podniky Laurin & Klement, Českomoravské strojírny, Kopřivnická vozovka, továrna automobilů Walter & spol., Škodovy závody. NA, fond ÚPZO, kart. 27, sign. 9285/1921, Návrh zákona o úpravě cla na automobily.

¹⁶⁶ Tamtéž, sign. 9158/1921, Návrh zákona o úpravě cla na automobily.

zájem státu.“¹⁶⁷ Hotowetzovu rezignaci odnesl ministerský předseda Jan Černý prezidentu Masarykovi až s demisí celé vlády. Zákon o zvýšení dovozních cel na automobily nakonec vyšel ve sborníku bez Hotowetzova podpisu jako ministra průmyslu, obchodu a živností.

Prezident republiky T. G. Masaryk sice tento zákon na zvýšení dovozních cel na automobily a motory podepsal, zároveň ale vyjádřil menší varování nad budoucí celní ochranou. „Úprava usnesená tímto zákonem jest do té míry odchylná, že její trvalé včlenění do celého systému obchodní politiky našeho státu, jakožto státu po výtce vývozního, nebylo by udržitelné a není také jediné schůdnou cestou k dosažení žádoucích výsledků.“¹⁶⁸ Masaryk upozorňoval na stejnou věc jako před ním Hotowetz – že zvýšení cel na automobily je zcela zbytečné, protože i podle dat Státního statistického úřadu byl dovoz automobilů z ciziny i předtím zcela minimální a domácí produkci tak nemohl ohrozit. Masaryk také vyjádřil obavy, že taková další opatření, pokud by měla nastat, mohou mít negativní vliv na vzájemné obchodní styky s cizinou. Prosazení tohoto zákona na zvýšení cel tak působí spíše deklarativním dojmem, který měl za cíl ukázat nový směr obchodní politiky československého státu.¹⁶⁹

Zahraniční obchod v dobovém hodnocení II

Přijetí Úřadu pro zahraniční obchod

Po roce přešlapování v otázce organizace zahraničního obchodu znamenal vznik Úřadu pro zahraniční obchod další impuls k diskusi o jeho podobě. Pavel Stránský v polovině července 1920 na stránkách *Tribuny* kritizoval dosavadní praktikovanou obchodní politiku. Pozoroval, že výrobní odvětví v Československu postupně vytvářejí nadbytek, který vnitřní trh nedokáže odčerpat. Vyslovil se tak pro nutnost uzavření alespoň provizorních obchodních smluv, které by zajistily odbyt tohoto zboží v zahraničí. „Export musí se státi naší vůdčí hvězdou nikoliv v budoucnosti, ale již v přítomnosti. – Raději dnes, než zítra.“ Celní ochrana ostatních států bránila tomu, aby se výrobci snažili uplatnit své zboží na těchto trzích, neboť nastavené vysoké ochranářské celní sazby byly pro ně nevýhodné. Tehdejší praxí bylo, že obchodní smlouvy téměř tradičně zajišťovaly tzv. doložku nejvyšších výhod, jež vývozcům nabízela větší možnost hledání nových odbytišť. Stránský zde vyzdvihl důležitost zahraničního obchodu pro chod státu, neboť podle jeho názoru by se jeho potřebami měla řídit i zahraniční politika, kterou tímto

¹⁶⁷ Citace věrně přepsána i s gramatickými chybami. AKPR; f. KPR, spis. znak P VI, Jmenování vlády (1920-1921), dopis Hotowetze Černému z 26. srpna 1921, s. 2.

¹⁶⁸ NA, fond ÚPZO, kart. 27, sign. 10550/1921, Připomínka presidenta republiky k zákonu ze dne 12. srpna 1921 o úpravě cla na automobily.

¹⁶⁹ Tamtéž, Připomínka presidenta republiky k zákonu ze dne 12. srpna 1921 o úpravě cla na automobily.

vlastně zahraničnímu obchodu podřídil.¹⁷⁰ V pokračování podporoval rozvíjení spolupráce mezi konzulární a diplomatickou službou, jejíž absenci vnímal jako brzdu rozvoje zahraničního obchodu. K tříštění zájmu podle Stránského přispívají i jednotlivá ministerstva, která posílají své zástupce na jednání s cizinou, a kteří často své kroky ani nekonzultují s československými konzuláty. Stejně jako mnoho dalších tak kritizuje nejednotnost obchodní politiky, kdy každý jedná „na vlastní pěst“. Zatímco ale Rudolf Hotowetz obhajoval zřízení Úřadu pro zahraniční obchod tak, že konečně mělo dojít ke sjednocení obchodní politiky, Stránský pak vznik úřadu na druhou stranu kritizuje, neboť má opět přispívat k onomu tříštění vznikem dalšího „ministerstva“.¹⁷¹

Většího přijetí se úřadu dostalo ze strany zástupců průmyslu. Obchodně-politická komise sdružující obchodní a živnostenské komory a další obdobné instituce se poté, co Úřad pro zahraniční obchod začátkem září započal svoji činnost, žádala novou úpravu zahraničního obchodu a vyslovila se pro to, aby se tato komise stala poradním sborem nově vzniklého úřadu, čímž chtěla zabránit uplatňování politických a stranických zájmů v obchodní politice. Obchodně-politická komise se chtěla podílet na sestavování poradních sborů úřadu pro jednotlivé obory a požadovala, aby měla zajištěnou účast při jednání těchto sborů. Komise také naléhala na ministra Hotowetze, aby nadále usiloval o co nejrychlejší přechod k volnému zahraničnímu obchodu. Problémem také mělo být povolovací řízení, jež mělo být urychleno. Tento problém hodlal řešit i Hotowetz, a tak se tento požadavek v době, kdy úřad teprve funguje pár týdnů, zdá spíše nadbytečný. Stejně tak komise požadovala, aby v průmyslových regionech byly zřízeny expozitury úřadu vybavené dostatečnými kompetencemi, ačkoliv ÚPZO převzal a počítal s fungováním expozitur bývalé Československé vývozní a dovozní komise.¹⁷² Obchodně-politická komise se nakonec poradním sborem úřadu nestala, přesto Hotowetz na jejích jednáních často vystupoval, konzultoval některé své kroky a jednal s jejími představiteli, a získala tak spíše neformální poradní funkci.

Jisté skepse se dočkalo hodnocení spojení ministerstva průmyslu, obchodu a živností a Úřadu pro zahraniční obchod pod hlavičkou jednoho ministra po vzniku Černého úřednické vlády v září 1920. Vznik ÚPZO byl hodnocen pozitivně zejména proto, že pod Hotowetzovým vedením usiloval o jednotnou obchodní politiku, a byl tak hodnocen i přesto, že fakticky ubíral kompetence ministra průmyslu, obchodu a živností. V celku pozitivního hodnocení se Úřad pro

¹⁷⁰ *Tribuna*. Praha 15.7.1920, 2(165), s. 5.

¹⁷¹ Tamtéž, Praha 16.7.1920, 2(166), s. 3.

¹⁷² Tamtéž, Praha 14.9.1920, 2(217), s. 7.

zahraniční obchod dočkal od Cyrila Horáčka, který v něm viděl jasný nástroj pro nápravu dosavadní obchodní politiky, jejíž potíže plynuly z nejednotnosti a nedůslednosti. Horáček postrádal v obchodní politice jasný plán. Obchodní politika byla postižena neustálými změnami orientace od západu k východu neplynoucími z potřeb ekonomického života, nýbrž ze zahraniční i vnitřní politiky. Různé kompetence byly rozděleny mezi více ministerstev, která tak prováděla politiku také „jednostrannou a navzájem protichůdnou“.¹⁷³

Toto hodnocení se ale začalo měnit ve chvíli, kdy ÚPZO bylo personálně a úřednický posilováno a původní slib, že se jedná jen o dočasný úřad, se zdál být slibem nedodrženým. Skutečně i v další oficiální i neoficiální komunikaci byl úřad nazýván ministerstvem zahraničního obchodu. Poté, co se Rudolf Hotowetz stal i ministrem průmyslu, obchodu a živností a vnitřní i zahraniční obchodní politiku vedl ve značném souladu, vznikly obavy, že se jedná pouze o dočasný stav ve smyslu toho, že po Hotowetzově případném konci by tento soulad v jednotné obchodní politice už neexistoval – že v budoucnu by mohlo dojít k rozdělení kompetencí v oboru obchodní politiky a mezi ministry by opět vznikly spory. Ačkoliv se tedy Hotowetz dočkal od *Tribuny* pozitivního přijetí coby nejdříve ministr bez portfeje a posléze ministr průmyslu, obchodu a živností, personální posilování Úřadu pro zahraniční obchod už bylo vnímáno jako zárodek možných budoucích politických sporů při obsazování úřadů. „[...] dnes ovšem, kdy ministr obchodu vede zároveň úřad pro zahraniční obchod, není třeba se obávat zmatků; to však nepotrvá věčně a pak musí vzniknouti chaos, který dlužno znemožniti předem, hned při základní a zásadní organizaci úřadu.“¹⁷⁴ Nakonec se jednalo o obavy liché, neboť nebyly naplněny, protože i další ministr pověřený řízením ÚPZO byl zároveň ministrem průmyslu, obchodu a živností. Ladislav Novák také provedl likvidaci úřadu a reorganizaci ministerstva průmyslu, obchodu a živností, čímž byla naznačená hrozba zažehnána.

Na to konto byl v *Tribuně* publikován také dopis, který měl přijít právě od jednoho z úředníků ministerstva průmyslu, obchodu a živností, který přispěl ke kritice roztržičnosti poměrů mezi ministerstvem a úřadem. Nejmenovaný úředník popisuje „apatii“ mezi úřednictvem ministerstva plynoucí z celkového ochabnutí a ztráty agendy. Pod ministrem Hotowetzem se z veškerého hospodářského života měla stát agenda zahraničního obchodu a úředníkům ministerstva obchodu tak zbyla jen živnostnická a právní agenda. Proto také Úřad pro zahraniční obchod o všem rozhodoval a další jeho budování bylo viděno jako konec fungování

¹⁷³ *Obzor národohospodářský*, Praha 15.02.1921, 26(2), s. 60.

¹⁷⁴ *Tribuna*. Praha 29.9.1920, 2(229), s. 1.

ministerstva průmyslu, obchodu a živností.¹⁷⁵ Protože dopis je nepodepsaný a úředník nijak přímo jmenovaný, je jeho původ neznámý. Jasná je ale spojitost dopisu a předchozího článku v tom smyslu, že oba reagují na personální otázku a otázku agendy a kompetencí mezi ÚPZO a ministerstvem průmyslu, obchodu a živností. Dopis a článek se tak dá vnímat jako kritika ze strany *Tribuny* právě těchto otázek, kdy Úřad pro zahraniční obchod narůstal v instituci ambiciózních rozměrů.

Už v březnu 1921 Rudolf Hotowetz plánoval přikročit k úpravě zákona na Úřadě pro zahraniční obchod. K tomu chtěl přistoupit v rámci přijetí nového celního sazebníku. Pokud by byl přijat nový celní sazebník, činnost povolovací sekce úřadu už by nebyla potřebná, a tak by přicházela v úvahu reorganizace agendy ÚPZO. Odmítal ale, aby v rámci reorganizace došlo k roztržštění těchto agend. Protože obchodně-politické záležitosti se dotýkaly více ministerstev, přál si, aby tyto úkoly byly stále koncentrovány v samostatném úřadě nebo přivtěleny k ministerstvu rezortně nekonkurujícímu, tedy k ministerstvu zahraničních věcí. Tento chystaný zákon tak plánoval, krom toho, že by více konkretizoval činnost Úřadu pro zahraniční obchod, že by tento úřad také napříště podřídil přímo zmíněnému ministerstvu.¹⁷⁶ Hotowetz osobně podporoval myšlenku, aby úřad zůstal samostatný a byl nadále budován a rozvíjen.¹⁷⁷

Názor Rudolfa Hotowetze, že exportní zaměření ekonomiky země a péče o zahraniční obchod si vyžaduje stálou existenci specializované instituce, sdíleli i další národohospodáři. Na jaře 1921 vypracoval Zdenko Fafl návrh, podle něhož by se Úřad pro zahraniční obchod stal trvalou institucí s veškerou rozsáhlou dosavadní agendou, kterou by ale i do budoucna rozšiřoval (např. by mu byly podřízeny i celní úřady). Organizačně podporoval myšlenku začlenění úřadu pod ministerstvo zahraničních věcí s velkou mírou samostatnosti.¹⁷⁸

¹⁷⁵ *Tribuna*. Praha 1.10.1920, 2(231), s. 1.

¹⁷⁶ NA, fond MPOŽ, kart. 42, složka Zákon o Úřadě pro zahraniční obchod, 3068/1921.

¹⁷⁷ Aktivita spojené se zahraničním obchodem a vyjednáváním obchodních smluv Rudolf Hotowetz viděl jako úzce se dotýkající všech možných rezortů, proto považoval takové řešení, kdy by vše bylo soustředěno v jednom už existujícím ministerstvu, za neprozíravé. Proto se také snažil v Úřadu pro zahraniční obchod všechny kompetence týkající se obchodní politiky v úřadě sjednotit, aby úřad nebyl závislý na ostatních ministerstvech. *Průmyslový věstník*, Praha 1.1.1921, 8(1), s. 4.

¹⁷⁸ Zdenko Fafl poté ve 30. letech, kdy stát opět začal zasahovat do ekonomiky i zahraničního obchodu, podporoval myšlenku obnovení Úřadu pro zahraniční obchod. Místo toho byl zřízen Exportní ústav československý, v jehož čele Fafl také jeden čas stál. JIRÁNEK, Tomáš. Institucionální zajištění zahraničního obchodu v počátcích první Československé republiky in: *Československá historická ročenka*, Brno 2004, s. 290.

Spekulant s cukrem

Dalším dominantním diskutovaným tématem byly obchody spojené se státní zásobovací akcí. Značné pozornosti se dostalo mouce pocházející z Číny, neboť byla zpochybňována její kvalita. Na toto téma vznikla dnešním pohledem úsměvná záměna termínů, kdy ministr Hotowetz obhajoval kvalitu mouky i přes větší obsah lepku, jenže do veřejného prostoru se dostala mylná informace, že mouka obsahuje větší podíl ledku. S odstupem času byla tato situace komentována i v *Přítomnosti*: „(...) proto po prvních zprávách, že koupil čínskou mouku, na všechny dotazy a výtky, co je s tou čínskou moukou a jak je to s tím lepkem nebo ledkem neodpovídal a neodpovídal. Mlčenlivý státník – to je také, jak známo úspěšná politika v této republice. A Hotowetz mlčel dlouho, až jednoho krásného dne, se svým nepopsatelným a sotva znatelným úsměvem za skly v černých obroučcích oznámil, že si dovoluje sdělit, že čínská mouka do republiky v pořádku došla a že – už je všechna spotřebována.“¹⁷⁹ Hotowetz obhajoval kvalitu mouky tím, že je používána i ve Velké Británii, kde jí také nakoupil, a že její kvalitu pravidelně kontroluje Státní obilní ústav.¹⁸⁰

Pozornost cukerním a moučným obchodům věnovali i na Hradě. Situace kolem vysvětlení nezdařilého plánovaného prodeje cukru dospěla do takové fáze, kdy se cukerní komise a Úřad pro zahraniční obchod začaly obviňovat, kdo za vzniklý neúspěch nese větší zodpovědnost. Hrad si tohoto všímá a nechal si vypracovat různý materiál, který měl do situace vnést více světla a pochopení. Zatímco ÚPZO dávalo největší vinu vnějším vlivům, tedy neočekávatelnému snížení světových cen cukru, cukerní komise pak obviňovala právě ministra Hotowetze, že obchody s cukrem záměrně zdržoval a komisí už dojednané obchody zamítal. Ve skutečnosti ze všech návrhů podaných Československou cukerní komisí Úřadu pro zahraniční obchod byl ministrem zamítnut pouze jeden jediný, který však stačila komise zrušit sama.¹⁸¹ Hotowetzovi ani nebyla přiznána vina na tom, že by sám diktoval příliš vysoké ceny, pouze že z obav ze spekulací žádal, aby „bylo dosahováno při prodejkách nejvyšších cen docílitelných“, a byla to také cukerní komise, která v původním plánu počítala s vyššími cenami cukru, než s jakými počítal ministr Hotowetz.¹⁸² Na konto šetření Hradu chodily prezidentské kanceláři také anonymní dopisy, jež hodnotily činnost Úřadu pro zahraniční obchod a ministra

¹⁷⁹ *Přítomnost*. Praha 24.2.1927, 4(7), s. 100.

¹⁸⁰ *Tribuna*. Praha 2.3.1921, 3(51), s. 3.

¹⁸¹ Jednalo se o „nekalý obchod s mezinárodním dobrodruhem“ Charlesem de Kotalbinkim, jenž hodlal cukr různými cestami dopravit do Maďarska, kde by ho prodával za lichvářské ceny. AKPR, KPR-T, T 172/21, Opis druhého memoranda Československé cukerní komise

¹⁸² Tamtéž, Poznámky k prvnímu a druhému memorandu Československé cukerní komise.

pověřeného jeho řízením. Hlas „jednoho za tisíce“ Hotowetze obvinil za způsobené miliardové škody, z toho, že si nechal vytvořit ÚPZO, jen aby se stal ministrem, že zdržoval obchody apod.¹⁸³

První obchodně-politické smlouvy

Naopak záležitostí, kde činnost Úřadu pro zahraniční obchod je hodnocena kladně, je snaha vedoucí k uvolnění zahraničního obchodu. Uvolnění žádalo vypracování nového autonomního celního sazebníku, ale také vyjednání nových obchodních smluv, jež by zaručily snazší odbyt československého zboží v zahraničí skrze kontingenty či doložku nejvyšších výhod. První takovou vlašťovkou byla obchodní smlouva dojednaná s Francií, která československému zboží zajišťovala možnost volně konkurovat francouzskému zboží na francouzském trhu a naopak. Dalším vítaným krokem bylo reciproční zajištění minimálních celních sazeb. Obecně se Hotowetz v této aktivitě dočkal uznání, protože Úřad pro zahraniční obchod dokázal vyjednat během jednoho roku celou řadu nových obchodně-politických smluv.¹⁸⁴

Jejich vyjednávání bylo sledováno právě v souvislosti s postupným uvolňováním zahraničního obchodu: „že bez rozsáhlého uvolnění zahraničního obchodu není myslitelným jakékoli obchodní a hospodářské soužití s ostatními státy.“ Někteří tak vyjednávání obchodních smluv viděli na rovno s postupným rušením vázaného hospodářství, dokonce trvali na jeho rychlejším ukončení, což mělo zajistit výhodnější podmínky právě při takovém dohadování.¹⁸⁵

Té největší pozornosti se ale dočkalo jednání s Polskem z července 1921, a to z obou stran – jak z československé, tak z polské. Vyjednávání s tímto sousedním státem bylo ze všech okolních států nejobtížnější z politických důvodů, týkajících se sporu o Těšínsko. Obchodní styky s Polskem byly o to výhodnější, že si oba státy, kdy jeden byl spíše průmyslový a druhý spíše agrární, vzájemně nekonkurovaly. Polsko také mělo plnit důležitou funkci průvozní, a působit tak jako prostředník při obchodech s Ruskem.¹⁸⁶ Zatímco ale Hotowetz se koukal na hospodářskou budoucnost Polska značně optimisticky, tisk jeho pohled nesdílel. Ministr

¹⁸³ Dotyčný dopis dále líčí Rudolfa Hotowetze jako šedou eminenci československé politiky, kterou on rozhodně nebyl už z toho důvodu, že jeho politické počínání se spíše blížilo naivitě než nějaké vypočítavosti. „Jeho faleš k dr. Benešovi ukázala se též v tom, že mu chtěl podsunouti agendy, přesněž by byl B. snadno klopytl. (...) Nebylo Vám nápadno, že Hotovec stále ujišťuje, že má čisté ruce? V Paříži a v Londýně žil na státní útraty jako král.“ Jedná se jen o zlomek toho, z čeho je Hotowetz v dopise obviňován. Tamtéž, Anonymní dopis došly 12. listopadu 1921, podepsán „Jeden za tisíce“.

¹⁸⁴ *Tribuna*. Praha 21.10.1920, 2(248), s. 1.

¹⁸⁵ *Průmyslový věstník*, Praha 29.1.1921, 8(5), s. 1.

¹⁸⁶ *Tribuna*. Praha 28.7.1921, 3(176), s. 5.

pověřený správou Úřadu pro zahraniční obchod ve Varšavě jednal jak s polským ministerským předsedou, tak s ministrem zahraničí, s ministrem průmyslu a obchodu a s ministrem financí.

Také obchodní dohoda s Polskem byla záležitostí, které na Hradě věnovali pozornost, což ale plynulo spíše z politických důvodů. Je doložena zpráva, kdy do prezidentské kanceláře dorazil referovat o jednáních s Polskem vyslanec z Varšavy Prokop Maxa a Hotowetze vylíčil i jako schopného diplomata a chválil jeho odborné znalosti. V této době, na přelomu července a srpna 1921, kdy se jednalo o vzniku nové parlamentní vlády, Maxa dále navrhoval, že by bylo vhodné nechat Hotowetze setrvat v jeho ministerské funkci.¹⁸⁷ Kromě toho si prezidentská kancelář nechala sehnat české překlady některých článků z polských novin, které potvrzovaly, že Hotowetz při návštěvě Polska vzbudil dobrý dojem a vyzdvihovaly jeho aktivitu při vyjednávání.¹⁸⁸

Obchodní smlouva s Polskem nakonec byla podepsána 20. září 1921 ve Varšavě. Protože to bylo už poté, co ministr Hotowetz podal demisi, musel rozhovor na téma československo-polské úmluvy být veden s Janem Dvořáčkem, který potvrdil, jaký význam obě země pro sebe navzájem mají. Jednalo se obdobnou smlouvu, které Československo dojednávalo i s dalšími státy a jejím základem byla zásada nejvyšších výhod. Součástí dohody byly i tranzitní otázky, neboť Polsko, rozložené mezi Baltským a Černým mořem, tvořilo důležitou cestu na východ, zatímco Československo pro Polsko představovalo cestu na západ a na jih.¹⁸⁹

Přechod k mírové ekonomice

Veškeré diskuze kolem zahraničního obchodu se ale ve svém důsledku točily kolem požadavku a naléhavosti jeho uvolnění. Obecně byla chápána potřeba vytvoření nového celního sazebníku a rozšiřování tzv. volných listin jako nutných podmínek uvolňování zahraničního obchodu. Tam, kde se ony představy rozcházely, byla stále trvajícím otázkou, zda budoucí celní sazebník má být ochranný, nebo liberální, nebo zda už vůbec nastala vhodná doba k uvolnění.

S rozšiřováním volných vývozních listin docházelo zároveň k rušení dovozních manipulačních poplatků některého zboží. Při uvolňování zahraničního obchodu byla kritizována skutečnost, že v platnosti stále zůstávala povinnost ohlášky, která podle některých zůstávala „nemístnou setrvačností v dodržování předpisů dnes již nevhodných.“ *Průmyslový věstník* tak na svých

¹⁸⁷ AKPR, KPR-T, T 172/21, Záznam ze dne 30. července 1921.

¹⁸⁸ Tamtéž, Dozvuky Hotovcovy cesty v polském tisku.

¹⁸⁹ *Národní listy*. Praha 28.10.1921, 61(296), s. 5.

stránkách přišel s tříbodovým návrhem, jak by mohlo vypadat nové povolovací a ohlašovací řízení. V prvním bodě bylo voláno po úplně volném exportu, tak jak tomu bylo před rokem 1914, dále se jednalo o zrušení ohlašovacího řízení a manipulačního poplatku. Jen pro některé suroviny, polotovary a zboží, které by se nacházely na zvláštních listinách, by bylo výjimečně potřeba povolení. Druhý bod se týkal dovozu, jenž by byl také zcela volný. Také zde by byla vytvořena zvláštní listina surovin, polotovarů a zboží, které by bylo možno dovážet jen po předchozím povolení k importu. Třetí a poslední bod by rušil vázanost obchodu devizami a valutami, každý by měl do budoucna úplnou volnost exportu a importu za tu měnu, kterou uznává v danou chvíli za nejvhodnější.¹⁹⁰

S tím, jak se diskutoval vznik nového celního sazebníku, začala se probírat také budoucnost samotného Úřadu pro zahraniční obchod. Protože po přijetí sazebníku a uvolnění zahraničního obchodu by další existence úřadu nedávala smysl, vznikly obavy v reakci na meziministerskou dohodu týkající se podřízení úřadu ministerstvu zahraničních věcí, zda se jedná o nejvhodnější řešení. Pokud Rudolf Hotowetz tento krok zdůvodňoval tím, že tento krok měl zajistit, aby se z obchodní politiky nestalo politikum pod hlavičkou nestranického ministerstva zahraničí, tisk byl opačného názoru – podřízení obchodní politiky ministerstvu zahraničních věcí by do budoucna udělalo z celého ministerského rezortu stranickou záležitost. Naopak efektivní provádění obchodní politiky vyžaduje hlavně znalost s poměry vnitrostátního průmyslu, a k tomu je podle *Obzoru národohospodářského* nejkompetentnější ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, do něhož by se měla vrátit celá obchodně-politická agenda.¹⁹¹ Za Rudolfa Hotowetze nestačilo dojít k vyřešení tohoto problému, na hádanku nalezl později odpověď až následující ministr průmyslu, obchodu a živností zároveň pověřený řízením úřadu Ladislav Novák.

Vliv finanční politiky na zahraniční obchod

Deflační měnová politika Aloise Rašína a vlivné skupiny kolem Živnostenské banky měly za cíl posílení československé prestiže v cizině a zajištění exkluzivity československé koruny mezi rozkolísanými inflačními měnami dalších střeoevropských států. Vyšší hodnota koruny měla usnadnit repatriaci československého kapitálu ze zahraničí, další pozitivní efekt mělo přinést snížení reálné hodnoty československého dluhu v zahraničí. Ne všichni z československých průmyslových kruhů se dívali na deflační politiku kladně. Proti tomu tedy stála koncepce

¹⁹⁰ *Průmyslový věstník*, Praha 1.9.1921, 8(36), s.444.

¹⁹¹ *Obzor národohospodářský*, Praha 15.4.1921, 26(4), s. 181-184.

vycházející z potřeb průmyslového podnikání a exportu, která požadovala stabilizaci koruny na nízké úrovni.¹⁹² Takový odlišný pohled může zastupovat právě Antonín Basch, který kritizoval, že cílem měnové politiky bylo nejdříve zvednout kurz koruny, a teprve poté byla na řadě náprava hospodářství. „Do naprosto rozháraného hospodářství přišlo se ihned s plánem nápravy valuty, čemuž ostatní mělo ustoupiti. Po nápravě valuty teprve náprava hospodářská. Následek zaměněn s příčinou. Valuta jest výrazem stavu národního hospodářství. Jen hospodářský život v plném chodu a v práci povznese měnu a jen tako podložená měna jest měnou reální a solidně založenou.“¹⁹³ Podle Baschova zhodnocení si měnová politika, představovaná ministerstvem financí a devizovou ústřednou, nejprve položila za cíl pozvednout kurz koruny, teprve poté měla následovat náprava válkou zničeného hospodářství. Kritizoval, že zájmům valuty by v případě kolize ustoupily zájmy obchodu i průmyslu. „Obchodní politika byla sevřena politikou valutní, velmi úzkoprsou, přímočarou a násilnou, a právě, co jest násilné, přímočaré a šablonovité, hodí se nejméně pro hospodářský život. (...) A pomalým tempem vyvlékala se obchodní politika z této nadvlády.“¹⁹⁴

Od podzimu roku 1919 do února 1920 probíhal náhlý a rychlý pokles kurzu československé koruny, kdy ze zářijových 21,75 centimů se hodnota koruna dostala do únorových 5 švýcarských centimů. Dělo se tak současně s poklesem německé marky a cizina v té době zřejmě odmítala přiznat československé koruně vedle německé marky zvláštní individuální pozici. V březnu 1920 se kurz začal zotavovat, chvíli kolísal, aby od listopadu 1920 do července 1921 setrval na přibližné hodnotě 6,5 centimů. Zatímco ceny zboží na domácím trhu se přizpůsobovaly poklesu hodnoty koruny, pro cizinu se československé zboží stalo laciným a pohybovalo se pod cenami světového trhu, což zapříčinilo aktivitu zahraničního obchodu za roky 1920 a 1921.¹⁹⁵

Nadějně vyhlížející vývoj byl v roce 1922 násilně přerušen rychlým vzestupem koruny a vzniklou deflační krizí. Vzestup koruny znamenal ochromení exportu a ztížení importu do Československa, zároveň v cizině byla částečně znemožněna konkurenceschopnost československých výrobků, protože výrobní náklady se nedokázaly rychle přizpůsobit

¹⁹² ŠTOLLEOVÁ, Barbora. Rub a líc hospodářského vývoje dvacátých let. in: HÁJKOVÁ, Dagmar a HORÁK, Pavel (eds). *Republika československá*, Praha 2018, s. 404-405.

¹⁹³ BASCH, Antonín, Problémy hospodářské politiky I in: *Obzor národohospodářský*, Praha Únor 1920, 25(2), s. 51.

¹⁹⁴ BASCH, Antonín, Problémy hospodářské politiky III in: *Obzor národohospodářský*, Praha Březen 1920, 25(3), s. 120.

¹⁹⁵ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu III: 1920*, Praha 1992, s. 1308-1309.

změněnému kurzu koruny. Sklady surovin i hotového zboží se znehodnotily. Deflace také odsunula úpravu celního sazebníku a znemožnila rychlejší uvolnění dovozu.¹⁹⁶ Deflační politika z let 1922 a 1923 pak byla pro exportní průmysl jednoznačnou krizí. Československé zboží se v důsledku zhodnocení koruny stalo na zahraničních trzích drahým, a tedy méně konkurenceschopným. Před Rašínovou měnovou politikou, orientovanou na deflací uvnitř země a na devalvaci vůči zahraničí, varovala řada ekonomů. Engliš, Basch i Hotowetz měli pravdu v tom, že takový měnový kurz zbrzdí nadějně se vyvíjející dynamiku národního hospodářství a v důsledku povede k sociálním konfliktům. V roce 1922 hrubý národní produkt poklesl oproti předchozímu roku o 2,8 % a teprve v roce 1923 se dynamiku vývoje podařilo obnovit. Následky byly ale nepříznivé pro zahraniční obchod – v roce 1922 poklesl jeho celkový obrat (tedy vývoz i dovoz dohromady) o 38 %, v roce 1923 pak o 25 %. Tento propad patrně nebyl způsoben pouze měnovou politikou, nýbrž byl zřejmě vyvolán i potížemi souvisejícími s budováním zahraničního obchodu jako samostatným odvětvím národního hospodářství nového státu.¹⁹⁷

Závěr

Zatímco období od vzniku samostatného státu do léta 1920 bylo charakteristické častými změnami v organizaci zahraničního obchodu, v následujícím období se tento vývoj ustálil díky vzniku Úřadu pro zahraniční obchod, jehož zřízením byl pověřen Rudolf Hotowetz. Ten při jeho organizaci využil veškerých dosavadních poznatků a od počátku budoval úřad jako velmi ambiciózní státní instituci. Jeho plán byl založen na důsledném soustředění veškerých kompetencí týkajících se zahraničního obchodu pod jednu střechou. Díky tomu se úřad během několika málo měsíců rozrostl do velikosti srovnatelné s velkými ministerstvy. To jen dokazuje, jakou úlohu vedení úřadu přiznávalo důležitosti zahraničnímu obchodu. Pokud Antonín Basch kritizoval, že v dosavadním vývoji byla hospodářská politika podřízena politice měnové, Rudolf Hotowetz podřídil národní hospodářství zahraničnímu obchodu, k čemuž mu pomohl i pro export výhodný pokles hodnoty koruny.

V roce 1920 a hlavně v roce 1921 se československý zahraniční obchod dočkal ohromného rozvoje, a je tak těžké určit konkrétní důvod, který za tím stál. Spíše šlo o souhru několika efektů – pokles hodnoty koruny, vznik nových obchodních smluv i počátek uvolňování

¹⁹⁶ FAFL, Zdenko. *Vývoj a úkoly československé obchodní politiky*. Praha 1925, s. 9-10.

¹⁹⁷ HARNA, Josef; VALENTA, Jaroslav a VORÁČEK, Emil. *Československo 1918-1938: osudy demokracie ve střední Evropě*, Praha 1999, s. 336-337.

vázaného hospodářství. Vedení Úřadu pro zahraniční obchod se také snažilo držet liberálního směru v celní politice, aby tím podporovalo vzájemnou obchodní výměnu se zahraničím. Zatímco bylo voláno po navyšování celních sazeb a koeficientů, Rudolf Hotowetz podporoval jen růst sazeb jen v nezbytně nutné míře. Tento směr se mu ale nepodařilo uhájit, a jeho konec v ministerské funkci tak můžeme považovat za obrácení obchodní politiky směrem k ochranářství.

Část III: krize překonána?

Tato kapitola bude pojednávat o krátkém období mezi zářím 1921 a lednem 1922, kdy pomalu docházelo k uvolňování obchodu v důsledku překonání poválečné krize a likvidace Úřadu pro zahraniční obchod jako jedné z posledních „ústředen“. Zde byl zlomem ve vývoji nástup Ladislava Nováka¹⁹⁸ do čela ministerstva průmyslu, obchodu a živností a ÚPZO, jenž s likvidací úřadu započal téměř ihned po svém jmenování. Jedná se také o dobu, kdy se v obchodní politice prosazuje protekcionistický směr na úkor ekonomického liberalismu, což se projevuje ve změnách celního sazebníku. Období je pak ukončeno momentem, kdy dochází k faktickému zrušení Úřadu pro zahraniční obchod a rozdělení jeho kompetencí mezi ministerstva zahraničních věcí a průmyslu, obchodu a živností, které nadále provádějí obchodní politiku ve vzájemné spolupráci.

Likvidace Úřadu pro zahraniční obchod

Plány se zrušením Úřadu pro zahraniční obchod se začínají objevovat prakticky ihned po nástupu Ladislava Nováka do pozice ministra průmyslu, obchodu a živností, resp. ministra pověřeného správou Úřadu pro zahraniční obchod. Sám si to stanovil jako první úkol po svém jmenování.¹⁹⁹ To předpokládalo zahájení přestavby administrativního aparátu ministerstva, která se stala nezbytnou v důsledku postupného uvolňování vnitřního i zahraničního obchodu. Úřad pro zahraniční obchod byl sice zřízen jako dočasná instituce, jeho činnost se ale rozrostla přes původně zamýšlený kompetenční rámec. Proto hodlal ministr Novák přikročit k co nejrychlejší likvidaci úřadu.²⁰⁰ Součástí těchto plánů bylo, že činnost tohoto dočasného úřadu se postupně rozdělí mezi ministerstvo obchodu a ministerstvo zahraničních věcí, zároveň se počítalo se zachováním povolovacího řízení a regulací zahraničního obchodu v co nejmenší míře. Ve druhé polovině roku 1921 Ladislav Novák uznal, že v zahraničním obchodě už se neodehrávají převratné změny, jak tomu bylo v bezprostředních dvou letech po konci první

¹⁹⁸ Ladislav Novák po studiích řídil rodinnou formu Novák & Jahn, která patřila mezi přední strojírenské podniky v Čechách. Po vzniku Československé republiky byl jednou z hlavních osobností Sdružení kovodělného průmyslu a Ústředního svazu československých průmyslníků. Národně demokratickou stranu zastupoval v Revolučním národním shromáždění i v poslanecké sněmovně Národního shromáždění do roku 1935. Ministerstvo průmyslu obchodu a živností vedl v Benešově vládě, ve Švehlových vládách i ve vládě Udržalově v letech 1921–1925 a 1928–1929. Jako ministr prosadil vyšší cla na dovoz průmyslových výrobků, úzce spolupracoval s ÚSČP a Živnostenskou bankou. Za jeho vedení činnost ministerstva postrádala koncepci a zastávala pasivní postoj ke změnám v průmyslové výrobě. Věnoval se i literární činnosti; napsal řadu románů, divadelních her a libret.

¹⁹⁹ *Tribuna*. Praha 1921, 3(237), s. 6.

²⁰⁰ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*, Říjen 1921, 2(10), s. 2.

světové války. Přistoupil tak k uvolnění kontroly a regulace exportu zboží, nicméně uznával stálou nutnost minimální kontroly dovozu v zájmu domácí výroby.²⁰¹

Protože trvající hospodářská tíseň nutila některé státy se stále držet ochranné politiky, program Ladislava Nováka také volal po revizi některých uzavřených obchodních smluv. Za takové pokládal jmenovitě smlouvu s Francií, Německem a Itálií, zároveň kladl velký důraz na konečné uzavření obchodní smlouvy s Řeckem, na jejíž přípravě se začalo už za předchozího ministra. Hotowetz i Novák vnímali Řecko jako vstupní bránu exportu dále na východ.²⁰²

Součinnost Úřadu pro zahraniční obchod a ministerstva průmyslu, obchodu a živností tak byla zajištěna i pro další období. Do budoucna Ladislav Novák počítal s tím, že ministerstvo obchodu zcela převezme praxi ÚPZO. Nadále měly být zachovány i expozitury úřadu, ačkoliv tak mělo být v menším počtu, aby pražské centrum nebylo příliš zahlceno. Novák přebíral zahraniční obchod téměř uvolněný, pouze malá část položek celního sazebníku byla stále vázána na povolovací řízení ze zvláštních důvodů – důvodů finančních, měnových a jiných obchodně-politických. Většina zboží mohla být vyvážena volně bez jakýchkoliv povolení a bez placení manipulačních poplatků už před nástupem Nováka, jedinou povinností zůstávalo „ohlašovací“ řízení, jenž bylo ponecháno pro vedení statistiky zahraničního obchodu. Podobná situace panovala i u dovozu. S tím, jak byly postupně upravovány celní sazby u jednotlivých položek, aby byla zajištěna dostatečná ochrana domácího průmyslu, mohly být tyto položky vyňaty z nutnosti povolovacího řízení.²⁰³

Při plánování likvidace Úřadu pro zahraniční obchod byla učiněna meziministerská dohoda, že obchodně-politická sekce úřadu se stane součástí ministerstva zahraničních věcí ve stejném teritoriálním složení, zatímco všechna ostatní zbývající agenda přejde do ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Taková dohoda měla zajistit, že ministerstvu zahraničí zůstane k dispozici potřebný aparát k jednání s cizími státy, zatímco ministerstvo průmyslu, obchodu a živností získá zpět agendu zpracovávání obchodně-politického materiálu.²⁰⁴ Původně Novák předpokládal, že obchodně-politická sekce úřadu bude přidělena ministerstvu zahraničí jen pro přechodnou dobu.²⁰⁵ Agendy povolovací sekce a kontrolního oddělení sloužily pouze

²⁰¹ NA, fond MPOŽ, kart. 42, složka Zákon o Úřadě pro zahraniční obchod, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, jímž se mění doplňuje zákon ze dne 24. června 1920.

²⁰² *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*, Říjen 1921, 2(10), s. 2-3.

²⁰³ *Průmyslový věstník*, Praha 8.10.1921, 8(41), s. 512.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Jan Dvořáček v Úřadu pro zahraniční obchod vedl obchodně-politickou sekci, stále se ale jednalo o úředníka ministerstva zahraničních věcí. Po nástupu Ladislava Nováka do čela úřadu i ministerstva průmyslu, obchodu a

přechodným potřebám doby, a byly proto co nejrychleji redukovány a likvidovány. U obchodně-politické a zpravodajské sekce byly uznány jejich trvalé úkoly a rozhodlo se proto pro jejich co nejúčelnější včlenění do ústředních státních institucí. Kromě přechodu agendy se počítalo také s převzetím příslušných úředníků, což byl jeden z důvodů, proč faktická likvidace úřadu trvala ještě několik měsíců v roce 1922. Avšak zároveň s uvolňováním povolovacího řízení, mohla být část úřednictva propouštěna.²⁰⁶

Zajímavostí je, že ve fondu ministerstva průmyslu, obchodu a živností se dochovaly i materiály k připravovanému zákonu z přelomu července a srpna 1921, který také navrhoval postupnou likvidaci Úřadu pro zahraniční obchod. Debaty o přerozdělení agend mezi ministrem zahraničních věcí a ministrem pověřeným řízením ÚPZO probíhaly už od března 1921. To znamená, že už Rudolf Hotowetz, pokud by k tomu měl dostatek času, by zřejmě také přistoupil v nejbližší době ke zrušení úřadu. Důvodová zpráva ze srpna 1921 měla s tou pozdější několik shodných bodů, např. že likvidace úřadu má probíhat dvojím směrem. Agenda povolovací sekce také měla být postupně rušena a agendy obchodně-politické a zpravodajské sekce se měly stát „trvalými úkoly ve státní správě“. Připravované plány se ale lišily v konečném určení, komu má být konkrétní agenda přisouzena. Původní červencové a srpnové návrhy počítaly s tím, že by tyto agendy kompletně přešly pod ministerstvo zahraničních věcí, nikoliv pod ministerstvo průmyslu, obchodu a živností tak, aby už jednou sjednocená agenda nebyla opět roztržena mezi více úřadů. Tyto dochované materiály doporučovaly ve „vyšším státním zájmu“, aby agendy úřadu byly přesunuty na ministerstvo zahraničních věcí, protože ho Hotowetz považoval za rezortně nekonkurující. Pro Hotowetze se jednalo o nejvhodnější řešení, neboť toto ministerstvo považoval za nejméně stranické a lépe odolávalo stranickým zájmům a zájmům ostatních ministerstev. Agendy zahraniční obchodní politiky, jako byly příprava a provádění zákonů o zahraničním obchodě a celních sazebníků, sjednávání obchodních smluv, podpora zahraničního obchodu, budování zpravodajství i kontrola vývozu a dovozu, měly připadnout ministerstvu zahraničí vybudováním zvláštního odboru při tomto ministerstvu.²⁰⁷

živností ale začíná rozšiřovat národohospodářskou sekci svého ministerstva právě o obchodně-politickou sekci. Dvořáček ve výsledku přenesl řízení obchodní politiky pod křídla ministra zahraničí, tak jak si to přál Rudolf Hotowetz. Vystává pak otázka, proč Novák později neusiloval o nápravu tohoto stavu – takto musel vnímat, že jeho ministerstvo bylo „okradeno“. *Tribuna*. Praha 1921, 3(237), s. 6.

²⁰⁶ NA, fond ÚPZO, kart. 13, Dotaz pana poslance Koudelky na ministra obchodu o rozsahu povolovacího řízení ÚPZO z 28. listopadu 1921.

²⁰⁷ Článek 3. navrhovaného zákona zněl doslovně: „Vedení zahraniční obchodní politiky a správní úprava zahraničního obchodu vůbec přísluší ministerstvu zahraničních věcí.“ NA, fond MPOŽ, kart. 42, složka Zákon o Úřadě pro zahraniční obchod, sign. 8826/1921.

Podle Ladislava Nováka ke zřízení Úřadu pro zahraniční obchod došlo proti zájmům ministerstva průmyslu, obchodu a živností, protože tím byla snížena váha ministerstva, které nyní nemělo žádný vliv na organizaci zahraničního obchodu. Jak později Novák líčil, své negativní stanovisko na ministerské radě nemohlo ministerstvo uplatnit, neboť tehdejší ministr průmyslu, obchodu a živností Kuneš Sonntag byl nepřítomen a jeho funkci zastupoval ministr pověřený správou Úřadu pro zahraniční obchod.²⁰⁸ Jak už bylo několikrát zmíněno, Rudolf Hotowetz od počátku zamýšlel sjednotit veškerou obchodní politikou v jednom jediném úřadě, proto pro ministerstvo průmyslu, obchodu a živností viděl zásadní především dvě otázky – a to otázky týkající se socializace a hospodářského poradního sboru.²⁰⁹

Úřad pro zahraniční obchod byl nakonec zrušen zákonem 19. ledna 1922, kdy dosavadní funkce úřadu byly následně vykonávány ministerstvem průmyslu, obchodu a živností. Ve vyřizování agendy nedošlo k výrazným změnám – všichni úředníci setrvali stále na svých místech a vyřizovali agendu stejně jako před 19. lednem. V první fázi došlo pouze ke „kosmetickému“ přejmenování. Z „Úřadu pro zahraniční obchod“ se stalo „Ministerstvo obchodu – obor dřívějšího úřadu pro zahraniční obchod“. Z expozitur úřadu se staly „Úřadovny ministerstva obchodu“. Veškerá oprávnění zrušeného úřadu přešla na dobu, po kterou ještě bude nezbytná kontrola vývozu a dovozu v některých odvětvích, na ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, jenž provádělo postupnou likvidaci úřadu.²¹⁰

Na ministerstvo zahraničních věcí pak přešla obchodně-politická agenda bývalého ÚPZO. Zvláštní obchodní oddělení existovalo při zahraničním ministerstvu už od září 1919 a činnost tohoto oddělení tkvěla v konkrétních intervencích národohospodářské povahy. Oddělení v cizině zakročovalo při obchodních záležitostech firem, státu i státních institucí, protože v prvních letech měl zahraniční obchod povahu kompenzačních smluv pod státní kontrolou, kdy bylo mezi jednotlivými státy vyměňováno zboží za zboží, suroviny za suroviny. Oddělení pracovalo v úzkém kontaktu s příslušnými rezorty i Kontrolním a kompenzačním úřadem, vývozními a dovozními syndikáty, a právě i s Úřadem pro zahraniční obchod. Později bylo toto oddělení přejmenováno na oddělení obchodně-politické po vzoru obdobné sekce v ministerstvu průmyslu, obchodu a živností. Při vzniku Úřadu pro zahraniční obchod byly části obou obchodně-politických oddělení převzaty do nového úřadu a ze zbytku byla v ministerstvu zahraničí vytvořena národohospodářská sekce. Po zrušení ÚPZO, kdy ministerstvo zahraničí

²⁰⁸ Tamtéž, kart. 31, složka Reorganisace ministerstva obchodu v důsledku zrušení Úřadu pro zahraniční obchod.

²⁰⁹ *Průmyslový věstník*, Praha 1.1.1921, 8(1), s. 4.

²¹⁰ NA, fond MPOŽ, kart. 24, Zrušení Úřadu pro zahraniční obchod, 914/22.

opět převzalo obchodně-politickou sekci, došlo k další reorganizaci národohospodářské sekce po vzoru teritoriálních skupin, jak tomu bylo právě v Úřadu pro zahraniční obchod.²¹¹ Po proběhlé reorganizaci národohospodářská sekce zůstala ve Wolkensteinském paláci, který tak zůstával jedním z center zahraničního obchodu.²¹²

Nadále probíhalo upřesňování rozdělené agendy mezi ministerstvem zahraničních věcí a ministerstvem průmyslu, obchodu a živností. Národohospodářská sekce měla nadále koncentrovat a vést přehled hospodářských agend ve styku s cizinou. Zachovány tak byly teritoriální referáty, které byly obeznámené s poměry dotyčných cizích států, k tomu vznikly i další malé odborné referáty jako finanční, dopravní, všeobecný a informační. Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností zůstalo celní oddělení, vlastní obchodně-politické oddělení, jenž také pracovalo na celně-tarifních otázkách ve vztahům k cizině, a v neposlední řadě oddělení pro podporu zahraničního obchodu.²¹³

Na cestě k ochranářství

Stejně jako nový československý stát přejímal původní rakouské zákony, tak po svém vzniku převzal i původní rakousko-uherský celní sazebník z roku 1906. Jenže tento sazebník byl stvořen pro široký hospodářský prostor a v roce 1918, kdy všechny středoevropské státy přistupovaly k celnímu protekcionismu, se stal sazebníkem zastaralým a překonaným, jakkoli v roce 1906 mohl být funkčním. Domácí trh se zmenšil a už neodpovídal množství produkce odpovídající výrobnímu potenciálu českých a slovenských zemí. Z výrobců pro vnitřní trh se nyní stali vývozci, kteří na svojí novou úlohu nebyli zcela připraveni. Celní sazby byly v souvislosti s inflačním vývojem měny a aktuálními potřebami opakovaně navyšovány o četné koeficienty a přírážky a dovoz některých druhů zboží byl utlumován. Vysoká cla pak nemotivovala domácí podniky k důsledné racionalizaci a zvyšování efektivity výroby, čímž mohl průmysl zaostávat a výroba se tak stávala méně konkurenceschopnou. Podnikatelé kvůli clům nebyli vystaveni ve většině oborů modernizačnímu tlaku světového trhu.²¹⁴

Po vzniku samostatného československého státu byla ještě několik měsíců nejistá otázka podoby státních hranic. Státní hranice jsou v zahraničním obchodě důležité proto, že určují

²¹¹ AMZV, IV. Národohospodářská sekce, kart. 1138, sign. 7402/21, Zpráva o dosavadní činnosti národohospodářského odboru ministerstva zahraničních věcí.

²¹² Tamtéž, Přesídlení národohospodářské sekce.

²¹³ Tamtéž, Rozdělení kompetence min. obch. a zahr. věcí.

²¹⁴ ŠTOLLEOVÁ, Barbora. Rub a líc hospodářského vývoje dvacátých let. in: HÁJKOVÁ, Dagmar a HORÁK, Pavel (eds). *Republika československá*, Praha 2018, s. 409-410.

jednotné celní území. Odcházející či přicházející zboží je pravidelně podrobováno celní kontrole či zaplacení celního poplatku. Cla jsou tak dalším důležitým aspektem kontroly zahraničního obchodu. Po převratu bylo jedním z prvních úkolů zorganizovat celní službu. V prvních měsících roku 1919 bylo celní územní vytvořeno prozatímně jako oblast Čech, Moravy, Opavského a Těšínského Slezska v zemských hranicích, obvody katastrálních obcí Poštorné, Nové Vsi a Hlohovce, a obsazené území na Slovensku. Na tomto určeném území tak byl československý stát oprávněn k provádění celní kontroly a vybírání celních poplatků. Celními úřady byla vybavena pouze hranice vůči Německu, kdežto na nových hranicích vůči Rakousku, Maďarsku, Rumunsku a Polsku bylo třeba celní službu a celní úřady vybudovat úplně od základu.²¹⁵

V prvních měsících po státním převratu nebyly některé celní pohraniční úřady ve faktické československé moci a nebylo tak možno hned docílit plné kontroly obchodního styku s cizinou. Československá vývozní a dovozní komise byla nejprve nucena napravit tento nedostatek celní a finanční kontrolou za pomoci kontroly některých železničních a poštovních úřadů, protože zboží se často dopravovalo právě poštou nebo po železnici. Jakmile byla celní služba schopna kontrolovat veškeré celní území, zřídila komise vlastní revizní kancelář za účelem větší pohotovosti, která pracovala ve spolupráci s celními, železničními a poštovními úřady.²¹⁶

Ještě v únoru 1919 tak byl přijat zákon o placení cel, který přinesl právě tyto nezbytné úpravy. Celní politika Československé republiky byla postavena na pevný základ zákonem o celním území a vybírání cla ze 20. února 1919 (č. 97/1919 Sb.), jenž prohlásil území československého státu za samostatné celní území, pro něž platí prozatím starý rakousko-uherský celní sazebník z roku 1906. Protože ještě nějaký čas neexistovala samostatná měna, zákonem bylo určeno, že k uhrazení celních poplatků má sloužit franková měna. Tento zákon byl vytvořen proto, že po rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku nástupnických států stále plynulo zboží z těchto států na československé území v podstatě tak, jak bylo před válkou zvyklé. Nové opatření tak mělo zejména ochránit průmysl a hospodářství. Zároveň toto opatření mělo i své důvody v měnové politice, protože do Československa tímto způsobem dále plynula i rakouská měna, což nepřispívalo k poválečné inflaci, která tímto dále zrychlovala. Ministerstvo financí tak cly zamýšlelo ochránit výrobu, která by mohla být ohrožena dovozem cizích výrobků. Nepřijatelné

²¹⁵ ANTM, fond Zdenko Fafel, kart. 11, Československa celní politika, Praha 11.4.1925, neuspořádáno.

²¹⁶ HOTOWETZ, *Zpráva o organizaci a činnosti Úřadu pro zahraniční obchod*, s. 11.

bylo zejména luxusní zboží a výrobky, které by svojí přítomností mohly ohrožovat výrobky, které už se v Československu vyrábí.²¹⁷

Celní ochrana byla ve staronovém sazebníku odstupňována rozřazením všech položek do tří skupin, z nichž v první je clo splatné ve francouzských francích, ve druhé se platilo clo s přírážkou 200 %, kdežto ve třetím sloupci byly sazby bez přírážky. 200% přírážka měla vyrovnat reálné rozdíly způsobené první světovou válkou. Úlevy nového tarifu, zařazení zboží do třetí skupiny bez přírážky, nebo případně úplné zrušení cla, se týkalo zejména potravin, surovin a výrobků, které nebyly v Československu vyráběny v dostatečné míře, ale pro chod státu byly nezbytně potřebné.²¹⁸ Byla také odstraněna dvojí sazba zrušením smluvní sazby jako prostředku určeného pro dosažení recipročních celních výhod s přátelskými státy. Místo toho byl zaveden (a postupně aktualizován a doplňován) seznam zboží, jako nezbytně důležité potraviny a suroviny, na které mohlo být clo přechodně sníženo nebo dokonce i zrušeno. Vláda také požadovala, aby cla byla placena výhradně v cizí měně, takže z celního řízení se stal další nástroj k získání vyhledávaných zahraničních valut (clo mohlo být proplaceno také v korunách, ale za vyšší kurz). Vysoké celní sazby položily spíše překážky obchodnímu styku s blízkými státy.²¹⁹

Pro ošetření platebních styků s cizinou byla později zřízena Československá devisová ústředna při Pražské sčítovací bance. Ústředna převzala všechny úkoly, které prováděla devizová centrála při Rakouskouherské bance. Kromě vývozního a dovozního povolení získaného od příslušného úřadu tak bylo potřeba si opatřit také povolení Československé devizové ústředny. Tímto mělo být zabráněno pohybu cizích valut.²²⁰ Nařízením z 28. listopadu 1919 byla Československá devisová ústředna zase zrušena a určeno, že její dosavadní úkoly bude obstarávat Bankovní úřad při ministerstvu financí. Valutu získanou exportem bylo nyní třeba odvádět právě Bankovnímu úřadu, který zároveň udílel povolení k vývozu platidel a placení do ciziny.²²¹

Předchozí nařízení o celních sazbách bylo nahrazeno 26. dubna 1920 novým nařízením (č. 291/1920 Sb.). Celní sazebník stále zůstával v platnosti, ale celní sazby nyní platily jen v Kčs a také s novými příplatky odstupňovanými do tří sloupců – 500, 300 a 100 %. Tyto přírážky

²¹⁷ *Tribuna*. 7.2.1919, 1(6), s. 5.

²¹⁸ ANTM, fond Zdenko FafI, kart. 11, Československa celní politika, Praha 11.4.1925, neuspořádáno.

²¹⁹ *Průmyslový věstník*. 19.7.1919, 6(25), s. 1-2.

²²⁰ *Tribuna*. 22.2.1919, 1(20), s. 6.

²²¹ *Obzor národohospodářský*, Praha Květen 1920, 25(5), s. 233-234.

byly dalším nařízením ze dne 6. listopadu 1920 (č. 610/1920 Sb.) zvýšeny na 900, 600 resp. 200 %.²²²

Na plenární schůzi Svazu československých dovozců a vývozců v lednu 1921 bylo tímto svazem konstatováno, že dosavadní kontrola exportu a importu by měla být co nejrychleji zrušena. Podle svazu bylo vydávání tzv. volných listin, tedy seznamů zboží volně určeného k obchodu pouze s povinností ohlášky, až příliš zdlouhavé. Podle svazu to byla totiž kontrola zahraničního obchodu, jež znemožňovala aktivitu obchodní bilance. Svaz zkrátka požadoval úplné zrušení vázaného hospodářství a volný obchod, který byl možný, neboť československá koruna byla v tuto chvíli stabilní. Kritizoval skutečnost, že stát se choval jako obchodník s obilím a moukou, což způsobilo zásobovací krizi. Obchodní politika měla být prováděna pod vlivem úzkých zájmů některých výrobních skupin. O které skupiny se jedná, svaz konkrétně nezmiňuje. Nejednoznačně také formuloval vyšší celní ochranu pouze pro ty obory, které jsou do budoucna vzhledem ke svému vývoji perspektivní. Konkrétně tyto obory nezmiňuje, a kdo by je měl určovat, také nikoliv.²²³

Potřebu uvolnění zahraničního obchodu si ale Úřad pro zahraniční obchod v čele s ministrem Rudolfem Hotowetzem uvědomoval hned od svého počátku. Nezbytnou podmínkou a předpokladem pro uvolnění určil vytvoření nového autonomního celního sazebníku, jehož vypracování měla na starost obchodně-politická sekce úřadu. I Hotowetz si uvědomoval nezbytnost opuštění povolovacího řízení v zahraničním obchodě, se Svazem československých dovozců a vývozců se ale neshodoval v tom, jestli pro to už nastal ten správný moment.²²⁴ Práce na sazebníku zintenzivnily v prosinci 1920, kdy se konaly časté porady zástupců ÚPZO se zástupci obchodně-politické komise obchodních a živnostenských komor.²²⁵ Jednání si však vyžádala mnoho času, neboť nepanovala úplná shoda na tom, jakého charakteru nové celní sazby mají být – zda má jít o hodnotné sazby, které si přály obchodní komory i sám Hotowetz, nebo o sazby specifické, které by zase vyhovovaly ministerstvu financí.²²⁶ Debata se také vedla kolem charakteru budoucího celního sazebníku, kdy jedna strana si přála sledovat směr co nejmenšího navyšování sazeb, zatímco strana druhá podporovala ochranářskou celní politiku.

²²² ANTM, fond Zdenko Fafl, kart. 11, Československa celní politika, Praha 11.4.1925, neuspořádáno.

²²³ *Národní listy*. Praha 4.1.1921, 61(3), s. 5.

²²⁴ Podle svazu Československých vývozců a dovozců byla hospodářská situace v Československu udržována v umělém skleníku, který, pokud by byl opuštěn, by vedl k tvrdé srážce s realitou. Tato „srážka“ by byla o to tvrdší, čím déle bude stav skleníku trvat. Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž, Praha 1.12.1920, 60(330), s. 6.

²²⁶ *Tribuna*. Praha 2.2.1921, 3(27), s. 1.

Nakonec tyto porady nedospěly k jednoznačnému závěru. Sám Hotowetz podporoval celní ochranu průmyslu, avšak taková ochrana by měla být „slušná“, nikoliv „přemrštěná“. Nechtěl, aby československý průmysl počítal s přílišným ztížením dovozu ze zahraničí. Pokud by neměl na domácím trhu konkurenci, v zahraničí by se stával méně konkurenceschopným. Zároveň pro Hotowetze byla reciproční nízká cla znakem dobré vůle mezi státy, a podporovala tak vzájemný obchodní styk.²²⁷ Uvolnění obchodu nežádalo ale pouze vypracování nového celního sazebníku – stejně tak musela být splněna povinnost, aby se uvolnění týkalo všech výrobních odvětví bez výjimky, a nutné bylo i uvolnění devizových povolení, což opět předpokládalo dostatek deviz. I to jsou důvody, proč kontrola zahraničního obchodu byla jedním z posledních prvků vázaného hospodářství a čekala tak dlouho na zrušení.

V létě 1921 je pozorovatelný nárůst ochranářského směru napříč všemi evropskými státy. Nová přijímaná protekcionistická opatření reagovala na hospodářský vývoj v Německu, kdy se tyto cizí státy v důsledku klesající hodnoty německé marky chtěly bránit levnému německému dovozu do svých zemí. Opatření namířená proti Německu ale postupně omezila import ze všech ostatních států.²²⁸ Dalším nařízením o celních sazbách, tentokrát z 21. května 1921 (č. 193/1921 Sb.), došlo k zavedení nového systému do celního sazebníku. Místo dosavadních odstupňovaných celních sazeb ve třech skupinách byly zavedeny k jednotlivým položkám různé koeficienty, odstupňované od 1 do 16, jimiž se základní sazba násobila. To znamenalo zvýšení přírážky při nejvyšším koeficientu až na 1500 %. Vedle toho byla obnovena některá cla u položek, kde dosud bylo clo zrušeno nebo sníženo (to platilo zejména pro zemědělské produkty, kde ale i nové clo zůstalo na nízké úrovni).²²⁹ Byl to právě postupný pokles valuty sousedních států, zvláště pak německé marky, který zdržoval přípravné práce na přijetí nového celního sazebníku.²³⁰

Přípravné práce na novém celním sazebníku pokračovaly jen pomalu a povolení volného dovozu tak v dohledné době zatím nebylo. V červenci 1921 *Národní listy* informují o tom, že export je ale na nadějnější cestě k uvolnění, neboť 80 % zboží určeného k vývozu se už nachází na „volných listinách“. *Národní listy* také informují, že v tuto dobu je zatím hotovo pouze kolem dvou třetin nového celního sazebníku a jeho dokončení k projednávání v Národním

²²⁷ Rudolf Hotowetz v tomto vycházel z předpokladu, že Československo potřebuje čilý obchodní styk s ostatními státy více než tyto státy s Československem. Proto nechtěl dovoz jejich zboží vystavit prohibitivním celním sazbám. Tamtéž, Praha 24.12.1920, 2(301), s. 2.

²²⁸ *Obzor národohospodářský*. Praha 15.06.1921, 26(6), s. 280.

²²⁹ ANTM, fond Zdenko FafI, kart. 11, Československa celní politika, Praha 11.4.1925, neuspořádáno.

²³⁰ Archiv PS, fond PS I, inv. č. 1894, 26. schůze zahraničního výboru konané 29.11.1921, s. 43.

shromáždění nastane nejdříve na jaře 1922. Zprávy o likvidaci Úřadu pro zahraniční obchod jsou tedy zatím předčasné, protože jeho hlavní úkol, příprava nového sazebníku, zatím není dokončen.²³¹

Návrh nízkých dovozních cel narazil na tvrdý odpor těch podnikatelů, kteří počítali především s domácím trhem a chtěli ho mít zajištěný pomocí vyšších cel. Tyto podnikatele podpořila vlivná skupina kolem Živnostenské banky a projekt nového liberálního celního sazebníku se nepodařilo prosadit. Rudolf Hotowetz byl poté ve funkci ministra průmyslu, obchodu a živností a ministra pověřeného správou Úřadu pro zahraniční obchod nahrazen představitelem strojírenského průmyslu Ladislavem Novákem.²³² Novák sice odmítal prohibitivní cla, ale to platilo pouze pro případ zvedání cel u zemědělských výrobků, což souviselo s nedostatkem potravin (cla na ně byla uvalena až v roce 1925). Se snižováním cel do budoucna počítal až podle toho, jak se bude vyvíjet další vyjednávání obchodně-politických smluv s jinými státy. K značnému zvýšení došlo u hutních, kovodělných a chemických výrobků. Nižší celní ochraně se těšily potravinářské, textilní a kožedělné výrobky.²³³ Novák si byl jistý, že po válce už československý průmysl dostatečně posílil a věřil, že v konkurenci nyní obstojí.²³⁴

Dokončení nového autonomního celního sazebníku bylo stále v nedohlednu, a tak nový ministr průmyslu, obchodu a živností podporoval co nejdříve vznik alespoň prozatímního sazebníku s přírážkami. Na přípravě nového celního sazebníku už nějakou dobu pracovaly obchodně-politická sekce úřadu a obchodně-politická komise sdružených obchodních a živnostenských komor, Ústředního svazu československých průmyslníků a Zemědělské rady. Nově ale ministr pověřený správou Úřadu pro zahraniční obchod přistoupil k opatření, jež vedlo ke zřízení zvláštní sekce úřadu, která měla za úkol vyřešení této celní otázky urychlit. Vznikla tak nová sekce pro práce na autonomním celním tarifu, která byla pod vedením Františka Peroutky. Ačkoliv Ladislav Novák podporoval co nejrychlejší likvidaci ÚPZO, přesto jeho agendu rozšířil o novou sekci, kde se úředníci mohli věnovat jen jednomu zvláštnímu úkolu.²³⁵

²³¹ *Národní listy*, Praha 24.7.1921, 61(201), s. 6.

²³² LACINA, Vlastislav a HÁJEK, Jan. *Kdy nám bylo nejlépe?: Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha 2002, s. 67.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ *Průmyslový věstník*, Praha 19.11.1921, 8(47) s. 583.

²³⁵ NA, fond ÚPZO, kart. 27, sign. 10675/1921, Oddělení pro celní tarif.



Obrázek 8 - ministr průmyslu obchodu a živností a ministr pověřený správou Úřadu pro zahraniční obchod Ladislav Novák (Wikimedia Commons)



Obrázek 9 - pracovník ministerstva průmyslu, obchodu a živností a předseda oddělení autonomního celního tarifu Úřadu pro zahraniční obchod František Peroutka (Wikimedia Commons)

V rámci sledovaného období přišla poslední úprava celních sazeb 19. prosince 1921 (č. 460/1921 Sb.), která začala platit s příchodem nového roku. Koeficienty byly opět z velké části zvýšeny a v některých případech šly nově až do násobků 30. Novák tuto úpravu předložil vládě už po dvou týdnech od jeho jmenování, ale otázka se stala předmětem dalších politických jednání a vydání vládního nařízení se tak protáhlo.²³⁶ Tato poslední úprava byla provedena z dvojího hlediska – jednak s úmyslem přizpůsobit cla nízkému stavu koruny koncem roku 1921, jednak s úmyslem přejít se zvýšenými cly a silnější celní ochranou k uvolnění zahraničního obchodu od dosavadní státní kontroly.²³⁷

Na konci roku 1921 tak došlo k revizi stávající celní struktury, která ve svém důsledku zvyšovala ochranu průmyslu o 30 až 50 % oproti předválečné úrovni. Když na začátku roku 1922 vstoupily v platnost nové koeficienty celních sazeb, byl tento proces zároveň doprovázen rychlým zhodnocováním koruny, což způsobilo, že zahraniční zboží bylo v korunách levnější. Zhodnocení částečně nebo zcela kompenzovalo ochranný účinek opatření, a tak se v tomto okamžiku debata o novém celním sazebníku ještě více zkomplikovala, neboť pokles cen

²³⁶ *Průmyslový věstník*, Praha 1.1.1922, 9(1), s. 1.

²³⁷ V důsledky deflační krize a vzestupu hodnoty koruny byla ztížena plánovaná reforma celního sazebníku. V neustálých poměrech nebylo možné určit nutnou celní ochranu pro jednotlivé druhy zboží. Obchodně-smluvní politika nadále směřovala jen k rozšiřování sítě obchodních smluv spočívající v klauzuli nejvyšších výhod a doplňovaných kompenzačními smlouvami o vzájemném uvolňování dovozu a vývozu určitého zboží. ANTM, fond Zdenko Fafel, kart. 11, Československa celní politika, Praha 11.4.1925, neuspořádáno.

zahraničních zemědělských produktů znepokojil domácí zemědělské producenty. Díky tomu se diskuze o revizi průmyslových cel začala spojovat také se změnami cel zemědělských.²³⁸

Zvyšováním celních sazeb byl na jedné straně chráněn tuzemský průmysl před zahraniční konkurencí, na druhé straně vysoká dovozní cla vytvářela v průmyslu skleníkové prostředí. Tím byl založen předpoklad pro technickou a organizační stagnaci, modernizace řady průmyslových odvětví se ve srovnání s vyspělejšími průmyslovými zeměmi zpožďovala. Od roku 1923 docházelo k pozvolnému obratu v obchodní politice; československá ekonomika se konsolidovala, vyžádala si rozšíření obchodních styků se sousedními zeměmi i se zeměmi vzdálenějšími. Výsledkem toho byla určitá liberalizace obchodu, úsilí vedoucí k uvolnění celních bariér a omezování povolovacího řízení.²³⁹

Zahraniční obchod v dobovém hodnocení III

Úprava celních sazeb

Ke konci roku 1921 hodnotil dosavadní obchodní politiku v přednášce přednesené na schůzi Průmyslového klubu František Peroutka, tedy muž, jenž byl v čele sestavování nového celního sazebníku. Protože se podílel na tvorbě obchodní politiky Československé republiky od jejího počátku, všiml si, že rokem 1921 ve světě podstatně zesílilo ochranářství. To zdůvodnil tím, že ostatní státy, stejně jako Československo, upřednostnily vnitřní trh před tím zahraničním, což všechny vedlo ke zvyšování celních sazebníků, ochraně domácí výroby a měny. „Zdá se, že u nás, právě tak jako ve všech státech světa, byl upírán zrak více na domácí odbytiště a že obratem toho jest zvýšení celních tarifů po celém světě.“ Československá obchodní politika se tak měla ubírat do budoucna opačným směrem. Zejména nový celní sazebník měl vytvořit novou výhodnou vyjednávací pozici pro nové obchodní smlouvy či revizi smluv starých. A čím dřív k tomu Československo jako celek přistoupí tím lépe, protože „nynější přehradu celní budou dříve nebo později prolomeny obchodními smlouvami. Bylo by jen na prospěch našeho státu, kdyby všechny produktivní síly v našem státě byly včas správně orientovány tímto směrem. Průmysl povahou exportní, jenž v našem státě jest soustředěn, nemůže trvale posunouti své těžiště na domácí trh, neboť by tím ztratil svoji existenční rovnováhu.“²⁴⁰

²³⁸ PRYOR, Zora P. Czechoslovak Economic Development in the Interwar Period in: MAMATEY, Victor S. a LUŽA, Radomír (eds.). *A history of the Czechoslovak Republic 1918-1948*. Princeton 1973, s. 200-201.

²³⁹ KUBŮ, Eduard. *Německo - zahraničněpolitické dilema Edvarda Beneše: Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice let 1918-1924*. Praha 1994, s. 64.

²⁴⁰ *Věstník ministerstva průmyslu, obchodu a živností*, Praha listopad 1921, 2(11), s. 4-5.

Objevovaly se ale i hlasy, tak jako např. Dušana Zachystala, které s uvolňováním obchodu nesouhlasily. „Úplné zavedení volného obchodu a spolehnutí se na ochranu, poskytnutou celními sazbami, bylo by dnes osudnou chybou, jejíž škody těžko by se daly dodatečně napravit.“ Podle tohoto názoru poválečná obnova ještě nebyla v takové fázi, aby se dalo přistoupit ke zrušení povolovacího řízení. Naopak, povolovací řízení bylo to, co československý průmysl v této situaci chránilo před rozvrácenými poměry v sousedních zemích, zejména pak z německé strany.²⁴¹

Složitost vypracování nového celního sazebníku si uvědomoval i Leo Singer z Klatov a vládě nezáviděl tento úkol. Stručně zhodnotil, že budoucí celní sazby nesmí průmysl zbytečně prohibitivně chránit, což je zájem některých průmyslových kruhů, aby dosáhly vyšších zisků. Celní sazby by měly především vyvažovat konkurenci vyspělejších průmyslových států jako byla Anglie, Německo či Spojené státy. Celní sazebník by neměl být vytvářen z fiskálního, ani ochrannářského stanoviska, nýbrž měl v ideálním případě pouze vyrovnávat různé výrobní podmínky.²⁴²

K uvolnění celních sazeb se vyjádřilo i Odborové sdružení Československé tím, že souhlasilo s politikou otevřených hranic u dovozu potravin, kterých byl nedostatek. Nejméně si přály zatížit cly zboží „nutné a praktické potřeby“, naopak zboží, jehož dovoz není nezbytný, mělo být zatíženo vyššími cly. Podle odborového sdružení nová cla, prosazená ministrem Ladislavem Novákem, vyhovovala pouze zájmům výrobců, s čímž zástupci sdružení neprojevili souhlas. Některá cla pak byla pravým opakem politiky otevřených hranic a zabraňovala dovozu produktů, které se sdružení jevily jako nutné pro výživu.²⁴³

Zavedení příliš ochranných cel se bránil Rudolf Hotowetz, který poté, co už nebyl ministrem a ani jinak se nepodílel na československé obchodní politice, přešel k otevřené kritice Ladislava Nováka a domácího těžkého průmyslu. Hotowetz byl ekonomický pragmatik a v zájmu celku by „obětoval“ i některé podniky, pokud by se ukázalo, že se nedokáží vyrovnat se zahraniční konkurencí. „Kdyby to bylo z obchodněpolitických důvodů zapotřebí – raději bych obětoval existenci i celé řady podniků neschopných soutěže s cizinou a dožadujících se proto prohibice

²⁴¹ *Národní listy*. Praha 20.10.1921, 61(288), s. 5.

²⁴² *Tribuna*. Praha 23.2.1921, 3(45), s. 7.

²⁴³ *Průmyslový věstník*, Praha 7.1.1922, 9(2), s. 27.

a prohibičních cel, kdybych z toho mohl dosáhnout poměrně většího prospěchu pro náš ostatní průmysl.“²⁴⁴

Odpůrcem prohibičním cel byl také Václav Schuster, jenž se obával, aby ochranná cla nepřekročila jisté meze a nevedla ke vzniku tzv. skleníkového průmyslu. Heslem, že „průmysl, jenž neusiluje o opanování trhu kvalitou a cenou, jest ztracen“, byl na stejné straně jako Rudolf Hotowetz. Oba totiž obchodní politiku stavěli na předpokladu, že stát musí připustit i nežádoucí import, aby tím dosáhl povolení exportu do druhého státu. Doložce nejvyšších výhod pak přisoudil roli průkopníka liberální obchodní politiky, který usnadňoval mezinárodní obchod snížením celních sazeb. Naopak kritizoval povolovací řízení jako přežitek – zachováno mělo být jen v případě zamezení importu z těch států, které trpí rozvrácenou měnou (dobovým příkladem bylo Německo).²⁴⁵

I z dalších stran se objevovaly obavy, aby zvyšování celních sazeb ve výsledku nepůsobilo kontraproduktivně i na československý export. Na jednu stranu byla chápána nutnost zvýšení celních sazeb jako ochrany před nadcházejícími měnovými rozvraty v Německu, Rakousku a Polsku, na druhou stranu se nesmělo jednat o ospravedlnění pro tvoření monopolů. Všechny tyto obavy byly zakládány na tom, že zavírání československého trhu před cizinou povede k tomu, že i cizina se bude bránit dovozu. Československému vývozu tak hrozilo, že by najednou ztratil tak potřebná odbytiště. V tomto vnímání export a import tvoří spojené nádoby, či spíše spojené dveře, kdy uzavření jedněch dveří znamená i uzavření dveří druhých. Proto se objevovaly hlasy, jež chtěly část ochrany domácího průmyslu obětovat pro zajištění odbytu zboží v cizině.²⁴⁶

Obavy z uzavřených dveří neměl Jaroslav Novák, který podporoval zvýšení celních koeficientů v případě, kdy k němu přistupovaly všechny ostatní státy. Zvýšení ale neviděl jako konečné, neboť vše mohlo být otázkou budoucí dohody, protože teprve smluvní celní sazby by znamenaly faktickou ochranu domácího průmyslu. Naopak, zvýšení celních sazeb si představoval ještě vyšší: „Dosavadní základní celní sazby našeho tarifu, jež se nyní upravují pouze koeficienty, jsou však mnohdy tak nízko nepřiměřené, že ani nynější nejvyšší koeficient 30 neposkytuje přiměřené celní ochrany, která jako minimum by byla spravedlivá.“²⁴⁷

²⁴⁴ HOTOWETZ, Rudolf. *Úkoly naší politiky hospodářské, zejména obchodní a valutární*, Praha 1922, s. 21.

²⁴⁵ SCHUSTER, Václav. *Směrnice naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 14-16.

²⁴⁶ *Tribuna*. Praha 6.10.1921, 3(235), s. 6.

²⁴⁷ *Národní listy*. Praha 6.1.1922, 62(6), s. 5.

Zdenko Fafl byl toho názoru, že chystaný celní sazebník by měl obsahovat tzv. negociační cla, tedy „cla tak vysoká, aby z nich mohlo být při jednání o smlouvy ještě slevováno“. Taková vyjednávací cla měla sloužit k dosažení zmírnění dovozních cel u cizích států tím, že by se Československo na druhé straně také „vykoupilo“ určitým zlevněním podle hesla: „nedáme-li nic, tak nic nedostaneme“. To mělo platit zejména pro dovozní cla na zemědělské produkty, na které dosud cla neplatila, neboť se tím chtěl podpořit dovoz nedostatkových potravin do Československa. Také Fafl se dotkl problematiky zděděného průmyslu po Rakousko-Uhersku, který zkrátka nebyl schopen zajistit si dostačující odbyt při jeho výrobní kapacitě. „Nemáme my, kteří tak často citujeme, kolik procent starého rakousko-uherského průmyslu jsme zdědili, toho průmyslu příliš mnoho? A co tedy si z něho můžeme trvale a za jaké oběti udržeti?“ V tomto se Fafl dotkl stejné problematiky jako Hotowetz – pokud si československý průmysl není schopen zajistit dostatečný odbyt, neměla by poválečná ekonomická transformace zajít o krok dál v momentě, kdy při vzestupu celní ochrany u evropských států hrozí, že suroviny se stanou nedostupnými? Podle Fafla vznikly během války nové průmysly, staré se rozvinuly či zmohutněly takovým způsobem, kterého by za normálních podmínek nedocílily, které vlády uměle udržují a chrání, ačkoliv už nadále nemají podmínky pro zdravou existenci.²⁴⁸

Otázka celní unie

Někteří národohospodáři hledali odpověď na poválečnou hospodářskou krizi ve vytvoření celní unie nástupnických států. Na podobné myšlence spolupráce byla založená i Malá Dohoda, která sice dokázala zjednat „fyzický klid“ ve střední Evropě, na hospodářském poli se jí to ale nepodařilo. Pokud se vrátíme opět k Rudolfovi Hotowetzovi, tak slova, která tvoří titul práce, pocházejí z jeho článku „Nejbližší úkoly obchodně-politické“, který byl v prosinci 1918 publikován v *Průmyslovém věstníku*.²⁴⁹ Podepsán už jako předseda vývozní a dovozní komise ale vystupující spíše více jako uznávaný národohospodář a expert na zahraniční obchod chtěl naznačit směr, kterým by se měla ubírat československá obchodní politika. Zároveň se jedná o jednu z prvních odborných reflexí toho, jaké výzvy na obchodně-politickém poli

²⁴⁸ *Tribuna*. Praha 22.1.1922, 4(19), s. 7.

²⁴⁹ Hotowetzův návrh není tolik otázkou praktické proveditelnosti jako spíše politické přípustnosti. Je těžké si představit, že v situaci po první světové válce by Československo mělo jakkoli spolupracovat s Německem či Rakouskem. Vznik samostatné Československé republiky byl výsledkem neuvěřitelného úsilí. Vytvoření celní unie nástupnických států či Podunajské unie by znamenalo připustit, že rozbití Rakousko-Uherska bylo špatným krokem. Další otázkou je, jak by působila spolupráce se státy, kterým byla přičítána vina za vypuknutí první světové války. Hotowetzova argumentace se zčásti podobala té Johna M. Keynese. Je ale otázkou, zda jeho idea spolupráce států střední Evropy byla pokrokářská, nebo se jen nesmířil s rozpadem Rakousko-Uherska. HOTOWETZ, Rudolf. Nejbližší úkoly obchodně-politické. in: *Průmyslový věstník*, 11.12.1918, 6(3), s. 1.

československý stát čekají. Hotowetz byl odpůrce po válce populárního hospodářského bojkotu poražených států. Neviděl pro to žádné důvody – politické, národnostní, náboženské ani jiné. Hotowetz také odmítal, že by Československo mohlo čerpat nějaké ekonomické výhody plynoucí z toho, že se nový stát ve světě těší nemalým politickým sympatiím. Zkrátka byl zastáncem co nejrychlejšího uzdravení československého a evropského hospodářského života. Pokud vycházel z tohoto svého přesvědčení, jako první předpoklad úspěšné obchodní politiky stanovil co nejrychlejší navázání ekonomických vztahů s nástupnickými státy. Tyto státy před první světovou válkou tvořily jednotný hospodářský prostor Rakousko-Uherska a stále představovaly přirozená odbytíště. Na předválečný stav chtěl Hotowetz navázat. “Je stejně životným zájmem jich všech, aby si navzájem zaručily bezcelný dovoz, aby si daly stejný celní tarif a aby tak utvořily veliké a mohutné celní území, které jediné bude moci obstát v soutěži světové.“ Jedná se o náznak pozdější Hotowetzovy myšlenky hospodářské spolupráce evropských států. Pokud Československo mělo vybudovat nejenom úspěšný zahraniční obchod, ale nastavit i celkově zdravý hospodářský život, mělo usilovat o celní unii se státy jako byla Jugoslávie, Maďarsko, Polsko a Rumunsko, čímž by zároveň vzniklo dostatečně velké hospodářské těleso, které by mohlo mít potenciál rovnající se mezinárodní konkurenci.²⁵⁰

Tento ambiciózní Hotowetzův plán nenechal dlouho čekat na reakci. Například další známý prvorepublikový národohospodář, jímž byl Cyril Horáček, reagoval na takové představy snad až příliš útočně a vytvoření jakékoli celní unie předem odsoudil. „Počne to s celním spolkem, pak následuje společná měna, daňová smlouva, vojenská konvence atd. a jednoho krásného dne nějaká nová Marie Terezie škrtnutím pera promění dosavadní volnou federaci v tuhý centralismus.“ Horáček oproti Hotowetzovi byl zastáncem samostatné obchodní politiky. Nebyl toho názoru, že by tak široká celní unie dokázala podpořit vlastní československé zájmy a požadavky. Také by Československo mělo spolupracovat výhradně s těmi státy, které mu pomohly k samostatnosti, tedy s dohodovými státy. Zatímco první připouštěl spolupráci i s poraženými státy, druhý ji okamžitě popřel. Na případu Hotowetz-Horáček proti sobě stály dva protikladné světy, a to jak v otázce hospodářského bojkotu, v otázce celní unie, tak v onom spoléhání se či nespolečání na politické sympatie.²⁵¹

S konstruktivnější kritikou pak přišla redakce *Obzoru národohospodářského*, která se projevila ve skepsi nad schopností jednotlivých států takové celní unie skutečně provádět jednotnou a

²⁵⁰ Tamtéž, s. 1-2.

²⁵¹ *Národní listy*. Praha 29.12.1918, 58(169), s. 5.

společnou obchodní politiku. Taková obchodní politika by musela spočívat ve všeobecné dohodě o celním sazebníku, v dohodě o společném uzavírání obchodních smluv s jinými státy, které by zároveň muselo schválit několik vlád a stejný počet národních parlamentů. Později by taková unie předpokládala i vznik jednotné měny či tvorbu jednotného měnového a bankovního zákonodárství. Podle tohoto komentáře je správně předpokládáno, že státy s různou mírou rozvinutého hospodářství, s různou mírou státního dluhu, s odlišnou skladbou zahraničního obchodu, mají natolik rozličné zájmy, že představa takové unie je spíše nereálná.²⁵² I proto Hotowetz často mluvil o nedostatku odvahy a vůle k uskutečnění takového či jiného obdobného plánu. Jenže tyto úvahy patřily do roviny teorií a možných budoucích vizí, pokud však byl zájem skutečný zahraniční obchod, musel vycházet z politické a ekonomické reality.

Hotowetz se bránil tomu, že by usiloval o rekonstrukci Rakousko-Uherska nebo jiného podobného státního útvaru. Vycházel proto stále z předpokladu, že území Československa je příliš malé, než aby bylo schopno stabilizovat svůj hospodářský stav vzhledem ke svým výrobním kapacitám, a tudíž musí usilovat o úzké hospodářské spojení s jinými navzájem se doplňujícími státy. Vyjádřil tedy podporu projektu „politické“ Malé dohody, jejímž přirozeným vyvrcholením bude „Dohoda hospodářská“ i za účasti Polska.²⁵³

Vznik celní unie podunajského prostoru v čele s Československem v tehdejších podmínkách částečně rozporoval i Václav Schuster, ačkoliv chápal jeho ekonomickou přitažlivost. I on do budoucna předpokládal, že ekonomický vývoj bude směřovat tímto směrem a Evropa bude následovat vzoru Spojených států, jen pro to zatím nenastal ten správný čas. Jakoukoliv formu celní unie zatím viděl pro dohlednou budoucnost jako „neschůdnou cestu“, protože každé sjednocení států v celní unii předpokládá příznivé politické prostředí, ne-li spojení v jeden politický systém, což odmítá československé veřejné mínění i veřejné mínění u států případně zapojených. Na začátku 20. let byly postrádány všechny ekonomické předpoklady jako společná měna, stejná soustava spotřebních daní, jednotná dopravní a tarifní politika atd. V tomto se Schuster shoduje s názorem *Obzoru národohospodářského*.²⁵⁴

Místo toho navrhoval něco, co sám nazýval „nedokonalým celním spolkem“, tedy spolek, který by byl založen na rozšíření standardních obchodních smluv, spojoval by vnitřní zájmy jednotlivých států, ale neslučoval by je v jednotný celní spolek, jelikož by nebyla porušena

²⁵² *Obzor národohospodářský*. Praha 1919, 14(1), s. 41.

²⁵³ HOTOWETZ, Rudolf. *Úkoly naší politiky hospodářské, zejména obchodní a valutární*, Praha 1922, s. 22.

²⁵⁴ SCHUSTER, Václav. *Z poválečného vývoje naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 20.

politická samostatnost jednotlivých „členů“. Při nedokonalém celním spolku nemusí dojít ke sjednocení systému spotřebních daní, neboť nedochází ke sjednocení celních hranic. Nejschůdnější cestu ale Schuster viděl v bilaterálních smlouvách, které by vedly k obchodně-politickému sblížení se státy střední a jihovýchodní Evropy.²⁵⁵ Později ve 20. letech Václav Schuster představil detailnější přístup k integraci evropských států.²⁵⁶ Za příkladné provádění smluvní obchodní politiky uváděl národohospodářskou sekci ministerstva zahraničních věcí pod vedením Jana Dvořáčka.²⁵⁷

Také Zdenko Fafl nepovažoval vznik celní unie nástupnických států za pravděpodobný, protože překonání odlišných politických i hospodářských zájmů by bylo nemožné. Přesto však uvažoval, že součástí celní unie středoevropských a jihovýchodních států by se měla stát také Itálie. Další otázkou by však bylo, který stát by měl v takovém společenství faktickou převahu a zda by toto společenství skutečně odpovídalo československým zájmům. Místo celní unie navrhoval vznik preferenčního celního režimu těchto států, jenž by stále zajišťoval vzájemné ústupky a celní výhody, na něž by jiné státy neměly nárok. Protože celní unie by předpokládala společný celní sazebník, dohodu o společné celní administrativě, dělení celních příjmů nebo dohody o měnové a obchodní politice, bylo společenství preferenčního celního režimu přijatelnější díky tomu, že by požadovalo „pouze“ vzájemné smlouvy a dohody mezi jednotlivými zúčastněnými státy o zvláštních celních výhodách.²⁵⁸

V hlavní roli: zahraniční obchod

Už v průběhu roku 1919 se podařilo navázat poměrně rozsáhlé obchodní styky se zahraničím a v dalších dvou letech vzestupný trend pokračoval. Statistika zahraničního obchodu byla v letech 1918 a 1919 neúplná, ale později se zdokonalovala. Zpočátku se vratkým statistickým datům exportu a importu postupně věnovaly Československá vývozní a dovozní komise a Kontrolní a kompenzační úřad pro mezinárodní obchod. Teprve v září 1919 byl těmito pracemi pověřen Státní úřad statistický. Získaná data ale nebylo možné srovnávat s daty, která byla získávána v mírových dobách. Materiál, který komise sbíraly, měl spíše nápomocný charakter, stal se ale jedinou pomůckou pro sestavování úřední statistiky zahraničního obchodu. První

²⁵⁵ Takový nedokonalý celní spolek by měl společnou odpočtovou bázi – společnou celní měnu, kterou by spolkové státy vytvořily. K odpočtu celní berně by byla zřízena spolková celní banka, která by se stala nejvyšším orgánem devizní politiky spolkových států. Tamtéž, s. 21.

²⁵⁶ Svoji vlastní úvahu nad integrací evropských států Václav Schuster představil přednáškou „Hospodářská pospolitost Evropy s hlediska Československa“ na půdě České národohospodářské společnosti v roce 1927.

²⁵⁷ SCHUSTER, Václav. *Směrnice naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 16.

²⁵⁸ FAFL, Zdenko. *Vývoj a úkoly československé obchodní politiky*. Praha 1925, s. 27.

výsledky sestavování dat nelze kvalifikovat jako statistiku zahraničního obchodu, nýbrž jako statistiku vývozních a dovozních povolení. Hodnota vyvezeného a dovezeného zboží byla vykázána na základě fakturovaných cen. Ceny, které byly udány v cizí měně, byly přepočítávány podle denního kurzu nebo podle průměrného kurzu v daném období. Na základě dodaného materiálu nebylo vždy možné s určitostí zjistit množství exportovaného a importovaného zboží podle váhy nebo počtu kusů. Z takových statistických dat šlo v první polovině roku 1919 určit alespoň tendenci obchodní bilance, směr československého vývozu a dovozu a druhy zboží, které tvoří hlavní složku zahraničního obchodu.²⁵⁹

Za první pololetí 1919 (pokud pracujeme s tehdejšími neúplnými daty) převyšoval podle statistik vývoz dovoz o necelých 218 mil. Kč, ve statistice ale nebyl zahrnut mimořádný dovoz potravin ze spojeneckých zemí, vládou zprostředkovaný jako nouzová akce. Připočte-li se k dovozu i cena dovezených potravin, obchodní bilance se stane pasivní. Přestože se celý export a import neodehrával podle přirozených pravidel nabídky a poptávky a podléhal regulaci státu, uplatnil se československý zahraniční obchod jako samostatná složka v hospodářské soutěži Evropy a sliboval čilý styk i s většími obchodními partnery. Zjištěná data také připouštěla, že vzájemná ekonomická propojenost bývalého Rakousko-Uherska se nedala snadno přerušit politickými událostmi a že přes veškerou snahu řídit československý export na západní země zůstávaly nástupnické země největším odběratelem.²⁶⁰

Ve druhém pololetí roku 1919 se podařilo rozšířit zahraniční obchod ve styku se spojeneckými zeměmi, spřátelenými u neutrálními mocnostmi. Zatímco v první pololetí se československý zahraniční obchod týkal 29 zemí, ve druhém pololetí už se jednalo o 52 států a území. Tento nárůst také potvrzuje, že otevřená obchodní politika ministra průmyslu, obchodu a živností Ferdinanda Heidlera měla své výsledky. Ve druhé polovině roku 1919 se československý export lépe uplatňoval v zemích s lepší valutou než československou. Zatímco v prvním pololetí roku 1919 připadlo na Francii 2,76 % vývozu, na Velkou Británii 0,08 %, Itálii 2,9 a na Spojené státy 0,09 %, ve druhém pololetí byla Francie na československém exportu zúčastněna 14,65 %, Velká Británie 6,1 %, Itálie 4,31 % a Spojené státy 1,8 %. Také do skandinávských zemí (Dánsko, Švédsko a Norsko) stoupl dovoz z 1,22 % na 9,61 %. Kontrola zahraničního obchodu přispěla ve druhém pololetí k tomu, že zatímco v prvním pololetí připadalo na Rakousko a Maďarsko 69 % vývozu, ve druhém už to bylo 21,4 %. Ale i ve druhém pololetí roku 1919

²⁵⁹ *Československý statistický věstník*. Praha Březen 1920, 1(3-5), s. 108.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 109-110.

zůstal československý zahraniční obchod v pasivní obchodní bilanci a tato pasivita spíše narůstala. V prvním pololetí dovoz přesahoval vývoz o necelých 573 mil. Kčs, ve druhém už o necelých 659 mil. Kčs.²⁶¹

Vývoz		Dovoz	
V 1. pololetí 1919	1 437 282, 654 Kčs	V 1. pololetí 1919	2 010 260, 727 Kčs
Ve 2. pololetí 1919	3 886 338, 542 Kčs	Ve 2. pololetí 1919	4 545 157, 835 Kčs

Tabulka č. 1 – export a import v 1. a 2. pololetí roku 1919²⁶²

V roce 1920 zahraniční obchod zaznamenal celkem výrazný růst. Společně s rokem 1921 byl zahraniční obchod v běžných cenách nejvyšším za celé trvání první republiky, což souviselo s inflačním znehodnocením koruny. Inflace stimulovala export do těch zemí, které měly stabilní měnu nebo mírnější stupeň inflace, díky čemuž bylo dosaženo vysokého aktiva obchodní bilance – vývoz převyšoval dovoz v obou letech přibližně o 24 %.²⁶³ V obou prvních letech obchodní bilanci nejvíce zatěžovalo spotřební zboží a suroviny, jako např. bavlna a vlna, a potraviny všeho druhu, zejména mouka, obilí, tuky atd. Naopak nejdůležitějšími exportními předměty pro obchodní bilanci byly cukr a uhlí, v roce 1920 předstiženého vlněným a skleněným zbožím.²⁶⁴ I v tomto období pokračoval nesoulad mezi zahraničně-politickou a obchodní orientací státu, který byl typický i pro pozdější období. Na spojenecké země – Francii, Jugoslávii a Rumunsko připadalo v roce 1921 jen 11 % obratu zahraničního obchodu. Velká převaha exportu nad importem v obchodní výměně s malodohodovými státy také signalizovala budoucí chronický problém vzájemných hospodářských styků. Přeorientování zahraničního obchodu bylo obtížné, neboť společně Německo s Rakouskem činily v obou letech polovinu hodnoty československého vývozu. Německo také bylo největším československým dovozcem.²⁶⁵

Vývoz		Dovoz	
V r. 1920	28 515 000, 00 Kč	V r. 1920	23 912 000, 00 Kč
V r. 1921	29 458 000, 00 Kč	V r. 1921	23 685 000, 00 Kč

Tabulka č. 2 – export a import v letech 1920 a 1921²⁶⁶

²⁶¹ Tamtéž, Praha Srpen 1920, 1(8-10), s. 255.

²⁶² Tamtéž, s. 268.

²⁶³ PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno 2009, s. 103.

²⁶⁴ *Československý statistický věstník*. Praha Říjen 1921, 3(1), s. 18-21.

²⁶⁵ PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno 2009, s. 103.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 104.

Zrušení Úřadu pro zahraniční obchod a jeho transformaci do ministerstva zahraničních věcí a ministerstva průmyslu, obchodu a živností provázela hlavně úleva. Jako největší odpůrci úřadu se projevila redakce *Obzoru národohospodářského*, která odmítala jak už zřízení tohoto úřadu, tak i pozdější návrhy jeho přičlenění k ministerstvu zahraničních věcí. Redakce také souhlasila s „hlasy“, že tento úřad československému obchodu více ublížil, než prospěl.²⁶⁷ Josef Pastyřík, poslanec Národního shromáždění za Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou, např. prohlašoval, že „utrpěli jsme ohromné ztráty zdržením vývozu a dovozu, stalo se, že několik měsíců trvalo, než bylo dáno povolení, mezitím valuta tak rapidně stoupla, že zboží, než přišlo do republiky, se zdražilo, pak zase klesla – a to všechno zaviniolo jen ministerstvo pro zahraniční obchod, které se nemělo jmenovati ministerstvo pro zahraniční obchod, nýbrž ministerstvo pro zdržování obchodu vůbec.“²⁶⁸

Otázka rozdělení agendy úřadu mezi ministerstva se dostala také k projednávání do těch parlamentních výborů, kterých se záležitost týkala. Na jednání zahraničního výboru 29. listopadu 1921 byl vysloven souhlas s navrhovaným rozdělením agendy mezi ministerstvo průmyslu, obchodu a živností a ministerstvo zahraničních věcí, kdy prvně jmenované ministerstvo mělo nadále vykonávat agendu povolovací sekce a kontrolního oddělení, naopak obchodně-politická a zpravodajská agenda by byla přikázána ministerstvu zahraničí. Takové rozhodnutí plynulo z toho, že pokud by záležitosti obchodní povahy jako celní tarif, kontrola vývozu a dovozu byly svěřeny ministerstvu zahraničních věcí, bylo by ministerstvo vtaženo do „denních hospodářských a obchodních zápasů“. Aby ale ministerstvo zahraničí mohlo zařídit vše, co je třeba v obchodním styku s cizinou, bylo obchodně-politické a zpravodajské oddělení přičleněno právě k tomuto ministerstvu. ÚPZO už byl ke konci roku 1921 vnímán pouze jako přežitek vázaného hospodářství.²⁶⁹

²⁶⁷ *Obzor národohospodářský*. Praha 15.02.1922, 27(2), s. 80.

²⁶⁸ Úřad pro zahraniční obchod se nikdy ministerstvem nestal, ačkoliv jeho agenda postupně narostla do velkých rozměrů. Stejně tak neexistoval ani ministr zahraničního obchodu. V čele úřadu byl pouze ministr bez portfeje pověřený řízením tohoto úřadu. Archiv PS, fond PS I, inv. č. 1894, 26. schůze zahraničního výboru konané 29.11.1921, s. 40.

²⁶⁹ Archiv PS, fond PS I, inv. č. 1894, 26. schůze zahraničního výboru konané 29.11.1921, s. 29-44.

Později mimo sledované období, v roce 1923, Václav Schuster hodnotil časté proměny zahraničního obchodu a nejednotnost obchodní politiky v počátcích Československé republiky poměrně rázným způsobem. Snad aby zdůraznil onu kritiku, zvolil pro ni značně symbolické motivy. Zároveň se z jeho slov můžeme domnívat, že celkový překotný vývoj viděl vcelku absurdně. „Na jevišti divadla Variété vystupují občas t. zv. umělci proměny. Takovýmto dokonalým umělcem proměny jest naše povolovací řízení v oboru zahraničního obchodu. V červánkách státního převratu odlívá se hávem komise pro přechodné hospodářství, pak se představuje jako vývozní a dovozní komise. Na okamžik vystoupí jako vývozní a dovozní syndikát v několika podobách a jako kontrolní a kompenzační úřad. Pak vše to zmizí v propadlišti a na jevišti se objeví komise pro zahraniční obchod. Komise pro zahraniční obchod jest úkladně zardousena svým nápadníkem, úřadem pro zahraniční obchod, jenž se nastolí na jeho místo. Trápen výčitkami svědomí provede Úřad pro zahr. obchod na sobě harakiri a na jeviště vstupuje Povolovací sekce ministerstva obchodu. (...) Oděv a maska se mění, ale povolovací řízení trvá a žije, zhubenělo pouze a stalo se štihlejší, obratnější. Ono žije a žítí musí, pokud v okolních státech trvají obdobná zařízení a mimořádné poměry valutové, pokud jest náhradou antidumpingového zákonodárství, jehož postrádáme.“²⁷⁰



Obrázek 10 - Vládní léčení obchodu. Karikatura reagující na potíže vzniklé hospodářskou krizí na přelomu 20. a 30. let 20. století – jiná doba, podobné problémy (Výběr 1934)

²⁷⁰ SCHUSTER, Václav. *Z poválečného vývoje naší obchodní politiky*, Praha 1923, s. 8-9.

S časovým odstupem se k letům 1921 a 1922 vrátil i Rudolf Hotowetz, jehož hodnocení v podstatě chválilo kroky Černého úřednické vlády, a naopak kritizovalo kroky Benešovy vlády a ministra Nováka. „Ale věru, že není škůdcem státu ten, kdo odkrývá pravdu a usiluje o nápravu. Skutečným škůdcem státu byli a jsou ti, kdož skutečný stav svými chybnými akty přivodili, ne však ti, kdož před nimi včas varovali, na jejich důsledky ukazovali a nyní je konstatují.“²⁷¹ Hotowetz ve své kritice vycházel ze statistických dat, které ho utvrdily v tom, že československý export byl největší v roce 1921 a rokem 1922 začal jeho prudký pokles. Za hlavní příčinu toho uvedl, že Černého vláda dokázala zdatně držet stabilní kurz koruny, započala s odstraňováním vázaného hospodářství, uvolňovala export i import a úspěšně prováděla politiku obchodních smluv. Opačný vývoj nastal náhlým vzestupem koruny, který vnímal jako překotný, unáhlený a neodůvodněný. Hotowetz nadále odmítal obchodní politiku prohibice a protekce, a naopak volal po politice co nejužšího hospodářského sblížení s nástupnickými státy, ačkoliv taková politika kvůli nacionalizaci jednotlivých státních ekonomik nebyla v tehdejší Evropě zřejmě vůbec možná.²⁷²

Konference v Porto Rose a v Janově

Vlády nástupnických států sice přistupovaly od léta 1921 k ochranářské politice, na mezinárodní scéně ale existovala snaha tento vývoj zastavit a vrátit se k politice postupného uvolňování obchodu. Tyto aktivity představovaly konference v Porto Rose a v Janově. Na konferenci v Porto Rose, která se konala v listopadu 1921, zástupci zúčastněných zemí – tedy Rakouska, Maďarska, Itálie, Polska, Rumunska, Jugoslávie a Československa – uznaly vážně narušené vzájemné hospodářské vztahy, které následovaly po rozpadu Rakousko-Uherska. Konference se snažila nalézt prostředky k usnadnění obchodních styků mezi zúčastněnými zeměmi.²⁷³ I když se dalo jen stěží očekávat, že ambiciózní program doporučený konferencí v Porto Rose bude přímo jednotlivými národy realizován, pokrok, jehož bylo v tomto směru dosaženo, měl pro budoucnost značný význam. Byly uzavřeny dohody o usnadnění pohybu a výměny železničních vagonů přes hranice států a učiněny sliby o zacházení podle doložky nejvyšších výhod. Výsledky konference měly spíše deklarativní a doporučující charakter. Pro vlády zúčastněných zemí to znamenalo apel, aby učinila nutná opatření k obnovení svobody vývozu a dovozu. Pro zahraniční obchod byl nejdůležitější protokol, podle něhož zúčastněné

²⁷¹ ANTM, fond Zdenko Fafel, kart. 11, Rudolf HOTOWETZ; *Náš zahraniční obchod v letech 1920-1923*, s. 9, neuspořádáno.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ ANTM, kart. 8, Návrh důvodové zprávy k hospodářským ujednáním konference v Porto-Rose, neuspořádáno.

strany prohlásily, že od 1. července 1922 by mělo být upuštěno od omezení svobodného obchodu a zahraniční obchod by měl být vrácen do normálních předválečných podmínek.²⁷⁴

Janovská konference byla svolána na základě obnovení mezinárodního obchodu, odstranění obchodních překážek, spolupráce pro obnovení normální výroby. Konference požadovala za základní podmínku hospodářské rekonstrukce Evropy stabilizaci měny jednotlivých zemí. Konala se od 10. dubna do 19. května 1922 a její práce byla rozdělena do čtyř komisí – první se zabývala otázkami týkající se Ruska, druhá finančními otázkami, třetí otázkami hospodářskými a poslední se zabývala otázkami týkající se dopravy. Mimo jiné bylo výsledky doporučováno, aby celní sazebníky platily po delší časová období, byly upravovány jen zřídka a aby se upustilo od „hospodářské války“. Konkrétní italský návrh se také vyjadřoval, že by se měla úplně zrušit cla na suroviny. Také povolovací řízení mělo být více transparentní, jednodušší a vyřizováno rychleji. Průběh jednání ale ukázal, že není možné upravit obchodně-politické poměry všech evropských států jednou všeobecnou smlouvou. Dobově současné problémy nebyly ještě zralé ke všeobecnému řešení multilaterální konvencí a konference se musela spokojit jen s neúplným řešením ve formě všeobecných a někdy i vágních rezolucí. Konference zkrátka znamenala, že Československo nemůže spoléhat na všeobecné řešení hospodářské situace mezinárodního rázu, ale musí dále samostatně pracovat na vlastním programu budování a doplňování obchodně-smluvního systému.²⁷⁵

Neochota k hospodářskému sblížení nebyla patrná pouze u československých vládních kruhů. Podobný postoj hospodářského ochránářství zaujaly všechny vlády nástupnických států. Myšlenku integrace podporovala jen hrstka intelektuálů jak v Československu, tak i v dalších státech. Vznikem nástupnických států ve střední a jihovýchodní Evropě byla nastavena nová politická konfigurace, jejímž důsledkem bylo, že nové státy si musely zajistit svojí vlastní existenci politicky, vojensky a hospodářsky v duchu vítězného nacionalismu. Státy, které se počítaly mezi vítěznou koalici, mírovými smlouvami mnoho získaly a obávaly se svých sousedů, na jejichž úkor své hranice rozšířily. Jenže tenze se objevovaly i mezi státy, které by k sobě měly mít blízko – Československo žilo v napjatých vztazích s Polskem, které se nesmířilo se ztrátou části Těšínska, Spiše a Oravy; Rumunsko se přelo s Jugoslávií o Banát a s Československem o část Marmošska. Rumunsko také požadovalo vznik koalice států střední a jihovýchodní Evropy, jež by byla namířena proti Rusku, Československo ale odmítalo sblížení

²⁷⁴ CHALMERS, Henry. The Post-War Drift in European Commercial Policy in: *The American Economic Review*, 14(1), 1924, s. 14-25.

²⁷⁵ ANTM, kart. 11, FAFL, Zdenko. *Hospodářské výsledky konference janovské*, neuspořádáno.

s Polskem z obavy, aby se nestalo součástí jeho sporů s Ruskem. Všechny nástupnické státy s neklidem sledovaly pokusy o obnovení habsburské monarchie, což bylo snad jediným katalyzátorem, který je dokázal přesvědčit ke spolupráci. Odlišné regiony měly odlišné zájmy – balkánské státy nesdílely problém Československa plynoucí z německého ohrožení, natož aby je cokoliv spojovalo s pobaltskými státy. Těžiště zahraničněpolitických zájmů států byla někdy i protikladná.²⁷⁶

Závěr

Postupně během roku 1921 vítězila představa, že Úřad pro zahraniční obchod už je nadbytečný a mělo by se uvažovat nad jeho zrušením. Už jenom samotná existence úřadu se stávala problematickou bez ohledu na to, z jakých důvodů vlastně úřad vznikl a jakou činnost vykonával. Existovalo přesvědčení, že ÚPZO je poslední překážkou k uvolnění obchodu, ačkoliv úřad celou svou dobu na uvolnění pracoval. To je sice částečně pravda, ale je otázkou, zda poválečné ekonomické poměry byly skutečně natolik překonány, že další kontrola zahraničního obchodu už nebyla potřeba. V těchto závěrech se mnozí lišili. Část byla přesvědčena, že poválečná krize už byla překonána, že existence Úřadu pro zahraniční obchod už není nutná a je na čase rozdělit jeho agendy mezi standardní státní instituce. Na druhé straně ale existovala skupina národohospodářů, pro které už se úřad stal také zbytečným, ale už jednou sjednocenou agendu zahraničního obchodu chtěli zachovat. Tyto plány byly snad až příliš nespravedlivě spojovány přímo s Rudolfem Hotowetzem, ačkoliv takové řešení podporoval např. i Zdenko Fafl. Převážilo naprosto jasné stanovisko, že pro další existenci úřadu už není dostatek důvodů.

Navzdory rozdělení agendy Úřadu pro zahraniční obchod mezi ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností vznikla v organizaci zahraničního obchodu mezera, kterou ani jedno ministerstvo nebylo schopno vyplnit. Během roku 1922 se pak také objevily návrhy, že jistou úlohu by také měla přijmout nestátní instituce. Takovou roli mohl vyplnit např. Obchodní ústav Obchodní a živnostenské komory v Praze, který byl provozován i za účasti dalších obchodních a živnostenských komor a Ústředním svazem československých průmyslníků. Tomáš Jiránek pak došel k závěru, že záměr soustředit obchodně-zpravodajskou agendu a přípravy pro obchodně-politické akce v „co nejdokonalejším ústavu k podpoře

²⁷⁶ Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919-1938: její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Praha 2000, s. 14-16.

zahraničního obchodu“, budí dojem, že vláda se zrušením úřadu chtěla pouze zbavit předmětu nepříjemných sporů (např. deficit státní zásobovací akce), některých lidí a finanční zátěže.²⁷⁷

Konec Úřadu pro zahraniční obchod měl spíše symbolický význam ve smyslu toho, že poválečná krize byla překonána a že československý průmysl už je natolik etablovaný, že nepotřebuje kontrolu exportu a importu (ačkoliv žádal celní ochranu). To neznamená, že o zahraniční obchod nemuselo být pečováno.

²⁷⁷ Tomáš JIRÁNEK, *Institucionální zajištění zahraničního obchodu v počátcích první Československé republiky* in: *Československá historická ročenka*, Brno 2004, s. 291.

Zahraniční obchod během 40 měsíců změn

„My však chceme růsti, chceme žítí plným životem, chceme se účastnit ruchu světového.“²⁷⁸ Tuto větu použil Rudolf Hotowetz ve svém čtenáři už známém prosincovém článku z roku 1918, když formuloval základní úkoly obchodní politiky, které stály před novým československým státem. Pro zvolené období jde o jasně definované prohlášení, které charakterizovalo to, co si všichni přáli – že Československo a jeho průmysl se stanou hegemonek regionu střední Evropy. Byl předpokládán automatický rychlý vzestup. Budoucnost byla nahlížena snad až s přílišným optimismem. Jak by také mohla být jinak? Československo vstupovalo do „nové Evropy“ na straně Spojenců, od nichž si mnoho slibovalo, zejména co se týče zahraničních úvěrů a surovinové pomoci. Opak byl ale pravdou. Poválečná hospodářská krize způsobila, že každý stát začal pomýšlet v první řadě na vlastní ekonomickou obnovu. Hned po válce se tak zvedla vlna ochranářství, která byla první známkou toho, že budování vlastního zahraničního obchodu nebude takovou samozřejmostí. Celé evropské hospodářství ovlivnila balkanizace Evropy, což vedlo k vytváření celních překážek a kontrole exportu a importu. Potíže meziválečné ekonomiky lépe snášely země s velkým vnitřním trhem, který jim dokázal zajistit stálý odbyt zboží. Naproti tomu státy, jejichž hospodářská stabilita byla problematická díky umenšení vnitřních trhů, na tom byly hůře. Z tohoto hlediska se Československo objevilo ve špatnou chvíli na špatném místě.²⁷⁹

Práce sledovala období mezi říjnem 1918 a lednem 1922. Jedná se o celkem 40 měsíců, kdy zahraniční obchod prodělával mnoho proměn, jež reagovaly na nepříznivou poválečnou hospodářskou situaci. Politicky sice nová Evropa vznikla, ale staré hospodářské vazby byly stále silnější a vyžadovaly čas, než se nové situaci dokáží přizpůsobit. Proto všechny evropské státy přistoupily ke kontrole zahraničního obchodu a Československo v tomto nemohlo být výjimkou, pokud se měl československý průmysl v nové Evropě úspěšně etablovat. Původní záměr, že řízením zahraničního obchodu se bude zabývat ministerstvo financí nikdy nebyl realizován. Vznikly tak první instituce, jež byly speciálně pověřeny kontrolou a regulací zahraničního obchodu. Československá cesta kontroly zahraničního obchodu vedla skrze povolovací řízení exportu i importu. V prvních poválečných měsících nebyl stát schopen přesně určit, jaký je jeho zájem, a tak k řízení obchodní politiky byli přizváni odborníci a organizace zastupující průmysl, kteří onen státní zájem měli definovat a hájit. Vznikla tak skupina

²⁷⁸ HOTOWETZ, Rudolf. Nejbližší úkoly obchodně-politické. *Průmyslový věstník*, 11. 12. 1918, 6(3), s. 2.

²⁷⁹ Kárník, s. 209.

národohospodářů, která byla pověřena tvorbou obchodní politiky a jejichž kariéru vzájemně pojila činnost v pražské obchodní a živnostenské komoře – ať už se jednalo o Rudolfa Hotowetze, Václava Schustera, Zdeňko Fafla či Františka Peroutku. Nelze ale také zapomenout na úřednictvo dalších obchodních a živnostenských komor a dalších průmyslových zájmových svazů, které tvořilo byrokratický základ těchto nových komisí, úřadů a syndikátů. Jejich problémem ale bylo, že stát jim k tomu neposkytl nezbytné kompetence a spíš je rozdával tomu, kdo si o ně řekl, a ponechával těm, kdo si je dokázali podržet. To vedlo k roztržitému všem kompetencí mezi ministerstvy a zájmové skupiny.

V prvních měsících samostatného provádění obchodní politiky tak stát spoléhal na pomoc obchodních a živnostenských komor a ze všeho nejvíc té pražské. Na jejím základě nejprve vznikla Komise pro přechodné hospodářství, která se zabývala všemi nutnými otázkami hospodářského charakteru. Na rady zástupců průmyslu bylo později přistoupeno ke vzniku Československé vývozní a dovozní komise jako polostátní instituce zřízené za jediný účelem, aby v sobě soustředila kontrolu zahraničního obchodu a podílela se na vytváření obchodní politiky. Personál komise byl tvořen zejména z úřednictva obchodních a živnostenských komor, k jeho vedení byli přizváni různí odborníci, ale kontrolu činnosti prováděli zástupci různých ministerstev. Vývozní a dovozní komise sice usilovala o větší kompetence, místo toho ale došlo k založení vývozních a dovozních syndikátů, které už tak roztržité kompetence ještě více tříštily. Syndikáty měly umožnit jednotlivým oborům průmyslu, aby si organizovaly svoji obchodní politiku a zahraniční obchod sami. To se ale vylučovalo s ochranou státního zájmu, alespoň v prvních měsících, kdy si i mezinárodní situace žádala pečlivé kroky. Syndikáty snad mohly být dobrým projektem, jejich vznik ale přišel příliš brzo.

Zejména onomu roztržitému kompetencí mezi syndikáty se dostalo velké kritiky. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností pod novým vedením tak navrhlo a provedlo reorganizaci původní Československé vývozní a dovozní komise, načež vznikla Komise pro zahraniční obchod a posílená kompetencemi měla opět vést ke sjednocení kontroly zahraničního obchodu a k hájení státního zájmu. Jednalo se snad o dobrý projekt, o jeho výsledcích se ale tehdejší československá společnost nemohla přesvědčit. Se vznikem první Tusarovy vlády bylo přistoupeno ještě k mnohem ráznějšímu kroku v kontrole zahraničního obchodu.

Celkem nečekaně a za ne zcela jasných okolností vznikl Úřad pro zahraniční obchod se zvláštním postavením ve státní správě, neboť jeho řízením byl pověřen ministr bez portfeje. Úřad se stal víceméně projektem jednoho muže, a ačkoliv byl ministrem bez portfeje, jeho silné postavení mu vysloužilo titul „ministra zahraničního obchodu“. Rudolf Hotowetz při organizaci

Úřadu pro zahraniční obchod dostal volnou ruku a obchodně-politickou agendu vydělil ze všech dosavadních ministerstev proto, aby je mohl sjednotit ve Wolkensteinském paláci jako centru řízení zahraničního obchodu. Právě tato aktivita byla určena jako *raison d'être* nového úřadu. Jenže už jednou složitě získaných kompetencí bylo těžké se vzdát, a tak právě silná kontrola zahraničního obchodu a pro jeho účely i podřízení obchodu vnitřního se stalo dalším trnem v oku různých expertů a zájmových skupin. Podle některých si úřad uzurpoval příliš rozsáhlé kompetence. Vznikem Úřadu pro zahraniční obchod se podařil krok k obchodně-smluvní politice, což ale bylo vykoupeno upevněním a zbyrokratizováním celého povolovacího řízení. Taková podoba organizace zahraničního obchodu byla snad na místě právě v prvních poválečných měsících, ne však v době, kdy se chystalo jeho uvolnění. Pro potřeby přechodu k mírové ekonomice už nebyla taková míra regulace zahraničního obchodu prospěšná. Stejně jako vznik vývozních a dovozních syndikátů mohl být předčasný, tak příchod Úřadu pro zahraniční obchod byl spíše opožděný, a také byl tak vnímán.

O rychlé ukončení činnosti Úřadu pro zahraniční obchod se pak postaral nový ministr pověřený řízením této instituce. To ale také znamenalo vyřešit otázku, jak naložit už s jednou sjednocenými kompetencemi. Část aktérů si je přála ponechat sjednocené pod jiným ministerstvem, druhá část je zase chtěla rozdělit. Touto cestou se vydal i Ladislav Novák, když agendu úřadu rozdělil mezi ministerstvo průmyslu, obchodu a živností a ministerstvo zahraničních věcí. I přesto se na vedení obchodní politiky podíleli stále ti stejní experti, ať už se jednalo o Jana Dvořáčka v čele národohospodářské sekce zamíni nebo o Františka Peroutku ve Valdštejnském paláci. Oba se také později stali ministry průmyslu, obchodu a živností. Ačkoliv se tedy podoby kontroly zahraničního obchodu měnily, ve vedoucích funkcích se jednalo stále o stejné osobnosti. Právě tyto osobnosti jsou určitým znakem kontinuity poválečného období s obdobím předválečným. Jejich osudy jsou známkou toho, že československý stát ve svých počátcích trpěl na nedostatek takových odborníků.

Ladislav Novák konec úřadu také spojil s ochranářskými změnami v celním sazebníku. Celní sazby určovaly, jaký charakter československé hospodářství bude mít. Od počátku samostatné obchodní politiky existovaly dvě cesty – jedna liberální, druhá protekcionistická. V prvních letech nastávalo jen malé zvyšování celních sazeb, což mělo za cíl podpořit dovoz potřebných potravin i surovin, a nahradit tak původní široký hospodářský prostor Rakousko-Uherska, na který byl původní český a slovenský průmysl také dimenzován. Až konec roku 1921 byl spojen s rychlejším navyšováním v důsledku hospodářských potíží sousedního Německa.

Snad je možné na úplný závěr zhodnotit, že i přes nejrůznější peripetie, kterými československý zahraniční obchod musel ve svých prvních letech projít, se dokázal úspěšně etablovat v hospodářském prostoru nové Evropy. Ze současného pohledu je snadné říct, že bylo možné dělat přesnější a důslednější kroky, ve výsledku ale československý stát pro zahraniční obchod dělal to, co pro něj bylo vhodné. Důkazem toho je postupně rostoucí obchodní bilance každým následujícím rokem. Až rok 1922 tento vývoj ukončil, což ale bylo určeno vzestupem ochranářského směru v celé Evropě. Úspěšnému rozvoji nebránily zpočátku ani partikulární zájmy, neboť byl sledován širší státní zájem. Tento zájem ale nedokázal stát zprvu definovat sám a potřeboval k tomu odborné organizace a teprve od nich se učit. Vývoj do první poloviny roku 1919 je toho důkazem. Různé zájmy začaly zahraniční obchod ovlivňovat až po jeho uvolnění. To ale nemění nic na tom, že přechod k mírové ekonomice byl alespoň z pohledu omezených možností úspěšný.

Seznam použitých fotografií

Obrázek 1 – Mapa. Rozmístění expozitur ČSVDK (Národní archiv)

Obrázek 2 – Portrét. Ferdinand Heidler (Wikimedia Commons)

Obrázek 3 – Portrét. Václav Schuster (Wikimedia Commons)

Obrázek 4 – Dům U zlatého jednorožce

Obrázek 5 – Portrét. Rudolf Hotowetz (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)

Obrázek 6 – Portrét. Jan Dvořáček (Wikimedia Commons)

Obrázek 7 – Portrét. Zdenko Fafl (Archiv Národního technického muzea)

Obrázek 8 – Portrét. Ladislav Novák (Wikimedia Commons)

Obrázek 9 – Portrét. František Peroutka (Wikimedia Commons)

Obrázek 10 – Karikatura. Vládní léčení obchodu (Výběr 1934)

Seznam pramenů a literatury

Archivy:

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Protokol T

Archiv Národního technického muzea

Fond Rudolf Hotowetz

Fond Zdenko Fafl

Archiv Poslanecké sněmovny

Fond Revoluční národní shromáždění

Fond Národní shromáždění (1920–1925)

Národní archiv

Fond Ministerstvo financí

Fond Ministerstvo průmyslu obchodu a živností

Fond Předsednictva ministerské rady

Fond Úřad pro zahraniční obchod

Státní oblastní archiv Praha

Fond Obchodní a Živnostenská komora v Praze

Periodika:

Lidové noviny

Národní listy

Obzor národohospodářský

Průmyslový věstník

Tribuna

Dobová literatura:

FAFL, Zdeněk. *Vývoj a úkoly československé obchodní politiky*. Praha 1925.

HOTOWETZ, Rudolf. *Úkoly naší politiky hospodářské, zejména obchodní a valutární*. Praha 1922.

HOTOWETZ, Rudolf. *Vývoj a výsledky naší hospodářské politiky*. Praha 1923.

HOTOWETZ, Rudolf. *Zahraniční obchod československého státu*. Praha 1920.

HOTOWETZ, Rudolf. *Zpráva o organizaci a činnosti úřadu pro zahraniční obchod, I-II*. Praha 1921.

RAŠÍN, Alois. *Můj finanční plán*. Praha 1920.

SCHUSTER, Václav. *Směrnice naší obchodní politiky*. Praha 1923.

SCHUSTER, Václav. *Z poválečného vývoje naší obchodní politiky*. Praha 1923.

SCHUSTER, Václav. *Z vývojových tendencí naší obchodní politiky*. Olomouc 1923.

Studie:

DEJMEK, Jindřich. Masaryk, Beneš a zahraniční politika Československa v první polovině dvacátých let (1919–1924). In: DOUBEK, Vratislav. *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století*. Praha 2000.

GALANDAUER, Jan. Ideový zápas o ekonomickosociální strukturu československého státu v letech 1917–1918. In: *Český časopis historický*. Praha 1979, 27(5).

CHALMERS, Henry. The Post-War Drift in European Commercial Policy in: *The American Economic Review*, 14(1), 1924, s. 14-25.

JIRÁNEK, Tomáš. Obchodní politika meziválečného Československa. Pokus o shrnutí. in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C*. Pardubice 1998(4), s. 219-241.

KUBŮ, Eduard a JAKUBEC, Ivan. Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období. Přístavní pásmo, doprava po Labi a reexport. in: *Hospodářské dějiny*. Praha 1992, 20, s. 127-166.

LACINA, Vlastislav. Zahraniční obchod v letech první Československé republiky. in: *Český časopis historický*. Praha 1997, 95(1), s. 110-157.

NOVOTNÝ, Jiří. Bankovní úřad při ministerstvu financí a jeho úloha v měnové politice v letech 1919–1922 in: *Slezský sborník*. Opava 1974, 72(4), s. 274-285.

PRYOR, Zora P. a PRYOR, Frederic L. Foreign Trade and Interwar Czechoslovak Economic Development 1918–1933. in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. 1975, 62(4), s. 500-533.

SKŘIVAN, Aleš. K charakteru, rozsahu a zaměření československého vývozu v meziválečném období. in: *Acta Oeconomica Pragensia*, 15(7), Praha 2007.

Monografie:

BEDNÁŘ, Karel. *Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století*. Praha 1970.

BŘACH, Radko. *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha 1996.

COTTRELL, Phillip L. (ed.). *Rebuilding the financial system in Central and Eastern Europe, 1918–1994*. Aldershot 1997.

ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín. Dramatický život českého politika*. Praha 2023.

ČERNOHLÁVKOVÁ, Eva a kol. *Zahraniční obchod*. Praha 2007.

DEJMEK, Jindřich. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Praha 2006.

DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha 2002.

DUFEK, Pavel; FRŇKA, František a HUBENÝ, David. *Obchodování v srdci Evropy. Československo-německé hospodářské vztahy 1918–1992*. Praha 2017

FALTUS, Jozef. *Povojnová hospodářská kríza v rokoch 1921-1923 v Československu: (priemysel a peňažníctvo)*. Bratislava 1966.

GAJANOVÁ, Alena. *ČSR a střeoevropská politika velmocí (1918–1938)*. Praha 1967.

HARNA, Josef. *Konsensus a kompromis. Budování politického systému první Československé republiky 1918–1922*. Praha 2013.

HARNA, Josef; DEYL, Zdeněk a LACINA, Vlastislav. *Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám Československa v letech 1929–1939*. Praha 1982.

HÁJKOVÁ, Dagmar a HORÁK, Pavel (eds.). *Republika československá 1918-1938*. Praha 2018.

CHALUPECKÝ, Petr a kol. *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první polovině 20. století*. Praha 2015.

JEŘÁBEK, Miroslav. *Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídní a Brnem v letech 1925–1939*. Praha 2008.

JINDRA, Zdeněk; JAKUBEC, Ivan a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015.

JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends*. New York – Oxford 2011.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá éra republiky (1918–1929)*. Praha 2017.

KLIMECKÝ, Vladimír. *Řízené hospodářství v Československu*. Praha 1968.

KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad. /1./ Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha 1996.

KLIMEK, Antonín a KUBŮ, Eduard. *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějiny mezinárodních vztahů*. Praha 1995.

KOLÁŘ, František. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938: kdo byl kdo*. Praha 1998.

KONRÁD, Ota. *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933*. Praha 2012.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.

KUBŮ, Eduard. *Německo – zahraničněpolitické dilema Edvarda Beneše. Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice 1918–1924*. Praha 1994.

KUBŮ, Eduard; PÁTEK, Jaroslav a kol. *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000.

KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří (eds.). *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008.

LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990.

- LACINA, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929*. Praha 2000.
- LACINA, Vlastislav a HÁJEK, Jan. *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha 2002.
- LACINA, Vlastislav a SLEZÁK, Lubomír. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994.
- MAMATEY, Victor S. a LUŽA, Radomír (eds.). *A history of the Czechoslovak Republic 1918–1948*. Princeton 1973.
- MATHIAS, Peter a POLLARD, Sidney (eds.). *The Cambridge economic history of Europe. Vol. 8, The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge 1989.
- MATS, Andrén. *Thinking Europe: A History of the European Idea since 1800*. Vol. 46. Berghahn Books, 2023.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf. *Světový obchod a Československo 1918–1938*. Praha 1961.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. I-IV*. Praha 1991.
- PEŠA, Václav. *Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory*. Praha 1988.
- PROKŠ, Petr. *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914–1918/1919–1920)*. Praha 2014.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha 1974.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Díl 1, 1918–1945, Praha 2004.
- PRŮCHA, Václav a OLŠOVSKÝ, Rudolf. *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*. Praha 1969.
- RADICE, Edward Albert a KASER, Michael Charles (eds.). *The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Volume I, Economic structure and performance between the two wars*. Oxford 1985.
- RAKOVÁ, Svatava. *Politika Spojených států ve střední Evropě po první světové válce*. Praha 1983.

ROMPORTLOVÁ, Marta. *ČSR a Maďarsko 1918–1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů*. Brno 1986.

SCHULTZ, Helga a KUBŮ, Eduard (eds.). *History and culture of economic nationalism in East Central Europe*. Berlin 2006.

SLÁDEK, Zdeněk. *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Praha 2000.

SVATOŠ, Miroslav a kol. *Zahraniční obchod: teorie a praxe*. Praha 2009.

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2001.

TEICHOVÁ, Alice. *The Czechoslovak Economy 1918–1980*. London – New York 1988.

VÁŇA, Daniel. *Hospodářsko-politické záměry prvních československých vlád na pozadí přijatých bankovních zákonů (1918-1925)*. Praha 2016.

VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy. Od antických počátku do současnosti*. Praha 2004.

VENCOVSKÝ, František; JINDRA, Zdeněk; NOVOTNÝ, Jiří; PŮLPÁN, Karel; DVOŘÁK, Karel a kol. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999